

Bernard Lewis

Isztambul
és az oszmán civilizáció

Isztambul és az oszmán civilizáció

Bernard Lewis

Gondolat (1981)

Címke: Történelem, Oszmán Birodalom, Törökország

1453 májusában az ifjú Mohamed szultán, akit a Hódító jelzővel ruháztak fel a történelem, utolsó csapást mért Konstantinápoly falaira, és a császárvárost hozzácsatolta az elődei által már korábban meghódított bizánci birodalom területén megalapított államhoz. Amikor a görög székesegyházból mohamedán dzsámivá lett Hagia Szophia falairól a müezzin imára szólította a hívőket, új korszak vette kezdetét, az oszmán uralom kora.

A város hamarosan ismét egy hatalmas birodalom fővárosává, egy virágzó civilizáció központjává emelkedett. Az egykori Bizánc romjain felépült új mohamedán metropolisz Kelet és Nyugat kapuja, az iszlám védőbástya lett.

Bernard Lewis, a közel, és közép-keleti történelem professzora a londoni egyetemen, könyvében áttekintést ad a 15. és 17. század között fénykorát élő oszmán civilizációról és fővárosáról, Isztambulról.

BERNARD LEWIS

Isztambul és az oszmán civilizáció

Előszó

A Boszporusznál fekvő nagyvárost számos nevén ismerték. A szlávok Cárgrádnak, Császárvárosnak nevezték; a vikingeknél Myklagaard, Hatalmas Város volt a neve. A görögök és rómaiak Byzantium, az ottani ősi település nevén ismerték; volt Új Róma, de mindenekelőtt Constantinupolis, azaz Konstantinápoly, Konstantin városa, aki új birodalmi székhelyéül tette meg i. sz. 330-ban. Az új nevet, Kosztantinijja, illetve Kusztantinijja formában, használták a birodalom keleti és déli határán túl élő mohamedánok is.

Byzantium, azaz Bizánc lakói többnyire elegendőnek tartották, hogy csodálatos fővárosukat röviden *hé polisz*, 'a város' néven említsék. Valószínűleg ezen a szón alapszik az az elnevezés, melyet már 10. századi mohamedán történelmi és földrajzi feljegyzések is megemlítenek. Az Isztambul név vitatott eredetű: a legáltalánosabban elfogadott magyarázat szerint az *eisz lénpolin*, 'a városba' kifejezésből ered, amelyet a mohamedánok kisázsiai görög szomszédaiktól hallhattak. Bár a törökök és más mohamedánok körében az Isztambul elnevezés széles körben elterjedt, a hivatalos oszmán nyelvhasználat nem vette át. Török pénzekben és dokumentumokban rövid időre megjelenik ennek ötletes változata: *Iszlámból*, 'iszlámmal teli'; de a hódítástól egészen a birodalom bukásáig a legtöbb török szultán ragaszkodott a Kosztantinijja névhez, s emellett olyan költői elnevezéseket használtak, mint A Legfőbb Hatalom Hóna és Az Üdvösség Kapuja. Hivatalosan egészen 1930-ig Konstantinápoly marad Isztambul.

A törökök azonban már évszázadok óta népszerű néven Isztambulnak hívták azt a nagyvárost, melyet meghódítottak, birodalmi és kulturális központjukká tettek. Az elkövetkezendőkben kísérletet teszünk a birodalom és kultúra néhány szempontból való bemutatására az oszmánok fénykorában. Amikor ez lehetséges volt, a korabeli török és európai megfigyelők szavaira támaszkodtunk.

Szeretném kifejezni hálámat a londoni egyetem professzorainak, A. T. Hattónak és dr. V. L. Ménage-nak, akik kéziratom elolvasása után számos értékes javaslatot tettek. Hálával

tartozom a turkológia sok jeles képviselőjének, köztük elsősorban Paul Wittek professzornak.

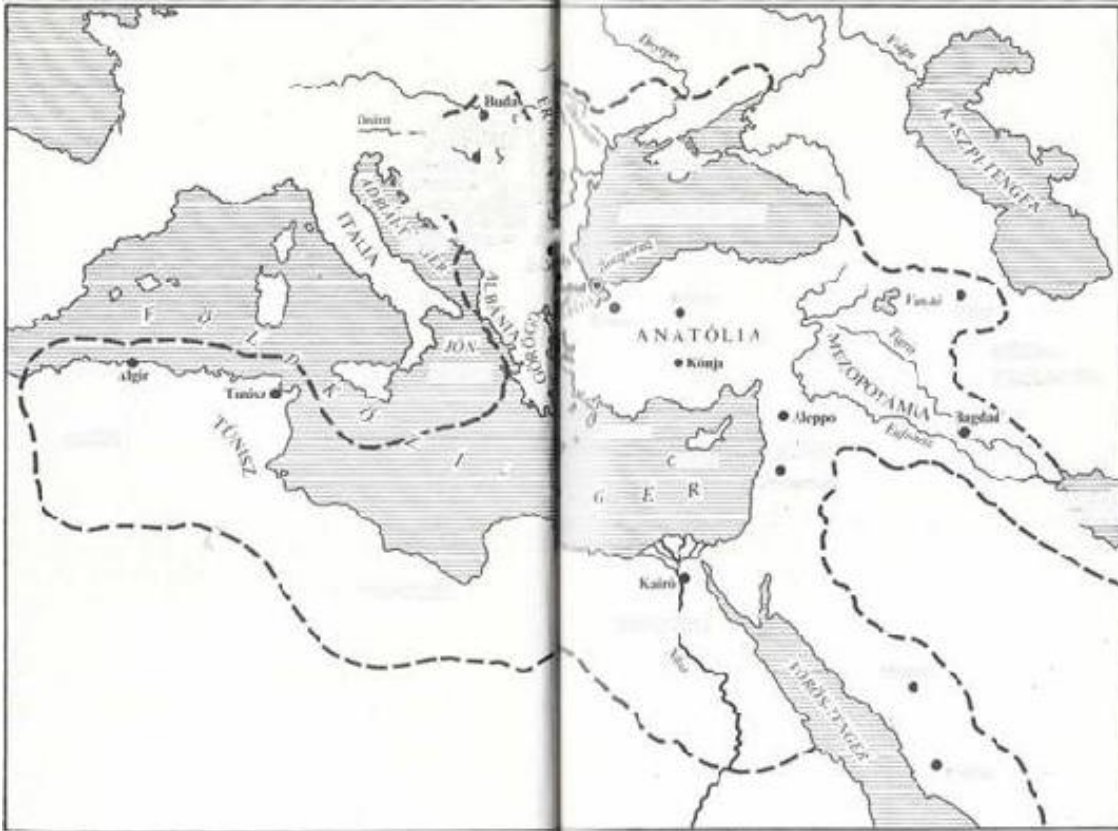
Bernard Leavis

London, Anglia 1962. november

i. A város elfoglalása

1453. május 29-én, kedden a kora reggeli órákban a Konstantinápoly falai alatt táborozó nagy létszámú csapatok megindították utolsó általános támadásukat. Ekkor már száz év telt el azóta, hogy a törökök Ázsia felől átkeltek a Dardanellákon, és megvetették a lábukat Európában, a Gallipoli-félszigeten; s több mint ötven éve próbálta meg I. Bajazid szultán, a Balkán ura először bevenni a császárvárost. Akkor a Nyugat közbelépést* és a Kelet zaklatásai mentették meg Konstantinápolyt. 1410-ben és 1422-ben két másik török uralkodó, Múza herceg és II. Murád szultán ostromolta meg a várost sikertelenül; őket is eltérítették céljuktól. Most egy új és íjű szultán, Mohamed, akit a történelem a „Hódilóként” ismer, kezdte meg a végső és legnagyobb ostromot. Azokból az országokból, amelyek fölött Európa- és Ázsia-szerte uralkodott, nagy hadsereget hozott Konstantinápoly falai alá a császári főváros elfoglalására, hogy az, az ősei által meghódított birodalomhoz csatolva, annak ékességévé váljék.

A bizánci császárok uralma alatt álló, egykor hatalmas birodalomból csupán a város maradt meg, s néhány elszórt vár Görögországban, túlságosan távoliak és túlságosan szegények ahhoz, hogy segítséget nyújthattak volna. Az egykor hatalmas és nyüzsgő városnak pedig csak pusztuló romjai maradtak, lakossága mindössze ötvenezer. Helyenként a romokat fű nőtte be, a

17. Az oszmán birodalom legnagyobb kiterjedése idején, század közepén

Az oszmán birodalom legnagyobb kiterjedése idején, század közepén

városfalakon belül is üres térségek voltak; de álltak még a szárazföld felől az erős hármás falak, s mögöttük a római birodalom utolsó légiói készültek megvédeni fővárosukat.

Nem voltak sokan; a krónikások számukat körülbelül nyolcezerre teszik, a közel háromezer olasz önkéntest is beleértve. Négy mérföldnyi falat kellett védeni- ök, és a tenger felőli támadásokkal is szembe kellett szállniok. Az Aranyszarv-öbölben egy kis flotta is rendelkezésükre állott, melyet a török hadihajók ellen zárólánc biztosított. Ellenük a Dunától a felső Eufráte- szig, az Adriától a Fekete-tengerig terjedő birodalom hadserege gyülekezett. A reguláris janicsár gyalogság, a hűbéri szpáhi lovasság és a rettentő méretű ágyúkkal fölfegyverzett nagyszámú tüzérség készült

ostromolni a város évezredek falait ezenfelül megszámlálhatatlan önkéntesből, elővédharcosból és segédcsoportból tevődött össze a 100 150 000 főnyire becsült haderő; több száz hadihajóból álló flotta cirkált a Boszporuszon, és a szultánnak sikerült egyetlen éjszaka során hetven vagy nyolcvan hadihajót szárazföldi úton, fa csúszósíneken a galatai városrész mögött átszállíttatnia, az Aranyszarv-öböl északi részén vízre bocsátatnia, s így a háromszög alakú várost minden oldaláról körülzárnia.

Az ostrom akkor már hetedik hete folyt. Április 7-ére a szultán csapatai elfoglalták állásaikat a Márványtengertől egészen az Aranyszarvig, a szárazföld felőli falak teljes hosszúságában. 11-érc az ágyúk már farkasszemet néztek a falakkal. 12-én löni kezdtek, s a hat hétig tartó ostrom során szétzúzták és romba döntötték a város falait. 21-én a Galata mögötti dombokon átvitték az Aranyszarvba a flottát. Április 18-án indították a falak ellen az első török rohamot, melyet több szárazföldi és tenger felőli támadás követett, de az elszánt védők mindegyiket visszaverték. A török táborban május 26-án vagy 27-én tartott tanácskozáson Halil pasa, a nagyvezír – aki kezdettől fogva ellenezte a támadást –, az ostrom beszüntetését sürgette, s minden bizonnyal mások is egyetértettek vele. De az ifjú és nagyravágyó szultán, aki neheztelt az apjától rámaradt idős tanácsadókra, másképp döntött. Május 27-én, vasárnap tanácskozott parancsnokaival, és meglátogatta csapatait. Hírnököket küldött a táborba, hogy tudassák a katonákkal: ha megostromolják a (álakat, és beveszik a várost, három napon át szabadon és büntetlenül rabolhatnak, fosztogathatnak. Május 28-a, hétfő az előkészületekkel telt el, és kedden hajnali egy vagy két óra tájban adták meg a jelt az általános támadásra.

Az első támadást az irregulárisok és kalandorok könnyen feláldozható gyűlevész tömege indította, köztük sok európai származású; eljutottak a falakig, de súlyos veszteségekkel kényszerültek visszafordulni. Mégis megvalósították a szultán célját: kifárasztották a védőket, és kimerítették lőszertartalékukat. A második, már jelentősebb támadást válogatott, jól föl fegyverzett és fegyelmezett anatóliai katonákból álló alakulatok indították, de még nekik sem sikerült megtörniük a védelmet, s kénytelenek voltak visszavonulni. Végül a szultán kora hajnalban csapatai legjavát

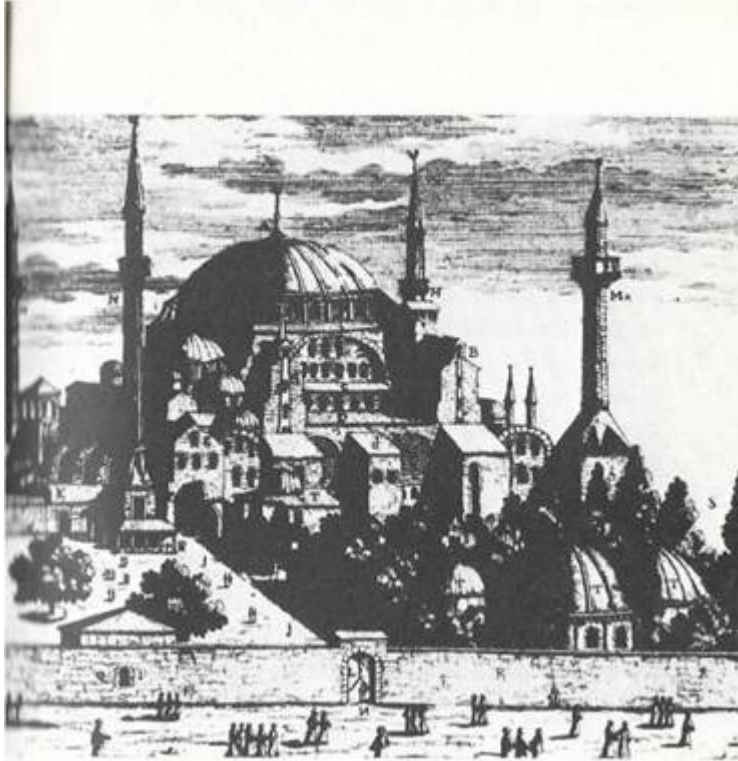
küldte – testőrségét, íjászait, dzsidásait és a tizenkétezer fős janicsársereget.

Elsőként az óriás termetű Haszán janicsárnak sikerült lábát megvetnie a falakon. Öt egy kő leterítette, lezuhant, és meghalt; de a többieknek már sikerült áttörniük a belső sáncállásokhoz. Eközben néhány török bejutott a városba az alig védett Cirkusz Kapun át, és tizenöt perc alatt több tízezernyi katona törte át a védelmet. Az elgyötört és kimerült görögök így kiáltottak: „*Healó hé polisz* - a várost bevették; török zászló leng a tornyokon.” A támadók minden oldalon fblkapaszkodtak a megrongált falakra, hogy lesújtsanak a még életben maradt védőkre, és elkezdhessék a meghódított városban a fosztogatást. A végső elkeseredett harcban karddal a kezében halt meg XI. Konstantin (Kónsztantinosz Dragaszész Palaiologosz), az utolsó császár, elveszett fővárosa, „birodalmának szemfodele” védelmében.

Néhány óra elteltével maga a szultán is belovagolt a városba a ma Topkapinak nevezett kapun, legfőbb méltóságai és janicsár testőrei kíséretében. A Szent Bölcsesség, a Hagia Szophia hatalmas temploma felé haladt, ott leszállt lováról és bement. Imámot hívatott, aki fölment a pulpitusra, és fölhangzott a muzulmán hitvallás szövege: „Tanúsítom, hogy nincs Isten Allahon kívül. Tanúsítom, hogy urunk, Mohamed Allah prófétája.” A görög katedrálisból török dzsámi lett. A Konstantinápolyban uralkodó császár helyét az Isztambulban uralkodó szultán vette át s ismét egy hatalmas birodalom és kultúra fejlődésének és virágzásának központjává tette.

Turszun bég, a szultáni tanács titkára, s egyben az oszmán szépirodalom egyik első képviselője, aki részt vett a hódításban, eleven képekben mutatja be, mennyin* meglepődtek az általuk meghódított pompa láttán. Hódító Mohamedről (Mehmed gázi) szóló, a 15. század vége leíró életrajzában így ábrázolja a szultán megérkezését a városba:

„A birodalom kiválóságai és az uralkodó kísérete előtt megnyíltak a városkapuk..., és a szultán, Mehmed gázi, tudósai és vezírci kíséretében kegyeskedett belépni..., mialatt a mennyei angyalsereg ekképpen

1. Az Aja Szófia. 17. századi fametszet

zongé a magasztos dicséret szavait a halandók fülébe: »Emitt az Edennek kertje van: lépted itt az örök, élet kíséri.« Elsőül körültekintte a térés ősi város emeletes házain és piacterein, majd abbéli óhaját juttatá kifejezésre, hogy megtekintené az Aja Szófiának nevezett Irmplo mot, mely a Paradicsom szimbóluma:

Ha a Paradicsomot áhítod, ó, szufi,
A mennyországot az Aja Szófiában leled.”

A továbbiakban Turszun beszámol arról, hogy a páratlan szépségű és erős templomot kikezdte az idő, sőt az épületkomplexum egyes melléképületei romba dőltek. De a hatalmas kupola még állt:

„E csodálatos kupola a mennyek kilenc tartományával vetekszik. Az építészet tudományának teljes tárházát vonultatta íol itt egy kivételes mester. Az egymásra hágó félkupolákkal, a hegyes- és tompaszögekkel, a szívvadító leányok ívelő szemöldökére emlékeztető káprázatos boltívekkel, a függő díszítéssel a mester oly hatalmas belső teret alkotott, mely ötvenezer ember befogadására képes ... Miután a Világ Császára végigtekintett a kupola belső borításán levő különös és csodálatos képeken és díszítéseken, kegyeskedett íollépdel- ni a kupola külső domborulatán, miként

[Jézus] az Isten lelke emelkedett föl a mennyek negyedik tartományába. Az oromzat mindenik szintjéről letekintvén az alanti márványudvarra, fölment a kupolába. Midőn meglátta a csodálatos épületegyüttes romjait, a múló és változékony világról s a végső pusztulásról elmélkedett. Szomorúságában őfelsége édességet árasztó szavakat mondott, melyek örökre bevésettek szerény szolgájának szívébe:

»Hoszroesz palotájában a pók fátyolt sző,
Afraszijab várában bagoly huhog vigasztalón.«”

Miközben a szultán a dicsőség múlandóságán érzett mélabús gondolatainak adott kifejezést, a hódító katonák a győzelem hétköznapi örömeit élvezték. Külsejükről kaphatunk némi tájékoztatást a kor egy másik, merőben eltérő szemléletű krónikásától, Asikpasazádé- tól, akinek török köznyelven írott beszámolója az egyszerű embereknek szólt, s aki maga is közel állott a török gázikhoz, az iszlám „szent háborújának” katonáihoz.

„Az ütközet ötven napon át éjt nappallá téve folyt. A/ ötvenegyedik napon a szultán elrendelte a szabad los/togatást. S ők rohamoztak. Az ötvenegyedik napon, kedden az erődítményt elfoglalták. Volt mit rabolni és zsákmányolni. Arany és ezüst, ékszer és finom portéka halmozódott a tábor piacán. Árusítani kezdték ezeket. A város lakóit rabszolgákká tették, császárukatömegül lék, és szépséges leányaikat a gázik ölelték... Az elfoglalást követő első pénteki napon általános istentiszteletet tartottak az Aja Szófiában, s az iszlám fohász Mehmed hán gázi szultán nevében hangzott föl...”

Az oszmán-török történetírás egyik legjelesebb képviselője, Szádcddin, több mint egy évszázaddal később c lelkes szavakkal zárta terjedelmes, irodalmi igényű beszámolóját a hódításról:

„Az a hatalmas térség, az az erős és fenséges vá- **ios**... a tévelygés sötét fészkeből a dicsőség és az erény fellegvárává lett. A mohamedán szultán nemes erőfe- v/.ítészi nyomán az átkos hitetlenek ördögi harangjainak zenebonáját iszlám imára hívó hangok váltották lül, s az igaz Hit dicsőségét zengték az ének ötször ismétlődő édes hangjai, és a szent háború katonáinak szíve megtelt az imára hívó dallammal. A város templomait megszabadították hitvány bálványaitól, és meg- lisztítették alantas és hamis isteneiktől; s a lerombolt képmások helyére fölállították az iszlám

imafülkéket és pulpitusokat, így sok monostorból és kápolnából a Paradicsom kertje lett. A hitetlenek templomait az istenfélők mecsetjévé tették, és az iszlám fényének sugarai elűzték az átható sötétséget onnan, ahol oly sokáig alávaló hitetlenek uralkodtak, s amint a Hit hajnalsugarai eloszlatták a zsarnokság fekete sötétjét, a szerencsés csillagzatú szultán elnyerte az új birodalom legfelsőbb uralkodói tisztét.”

A délkelet-európai kereszténység utolsó bástyája elesett; új hatalom alapjait rakták le, melyet egy Erzsébet-kori angol lelkész másfél századdal később „dicső török birodalomnak, a világ legfőbb veszélyének” nevezett.

2. A hódítók

A „török” elnevezés a történelem során először az i. sz. 6. században jelenik meg, az akkori kínai évkönyvek beszélnek Közép-Azsia egy nagy birodalmáról, melyet a tu kinnak nevezett nép alapított. A török néplörzsek kétségtelenül szerepet játszottak Ázsia, sőt Európa történelmének régebbi időszakában is. De a tu kiírnak nevezettek – e név könnyen azonosítható a törökkel – az első olyan török népcsoport, amely ezt, a történelem során megkülönböztetővé vált nevet viselte. A Kína határától a sztyeppeken át a Fekete-tengerig terjedő birodalom magára vonta a görög és a kínai történetírók figyelmét egyaránt; pedig rövid ideig állott lenn, és hamarosan egymással szemben álló, ellenséges részekre bomlott fel, amelyek közül néhány kínai fennhatóság alá került. Már ezek a korai közép-ázsiai törökök sem tekinthetők barbároknak. Volt már írott nyelvük, és egyes fontosabb csoportjaik a civilizált világ vallásai, a buddhizmus, a manicheizmus és a nesztóriámis kereszténység hatása alatt álltak.

A törökök azonban végül ezek egyikét sem fogadták el vallásuknak. A 8. század folyamán az arabok, akik az új, iszlám vallást már sikeresen kiterjesztették Arábián túl Perzsiára is, meghódították és elfoglalták az Amu-Darja és a Szír-Darja közötti területeket, és közvetlen kapcsolatba kerültek Belső-Ázsia török népeivel. A törökök ez időtől fogva egyre inkább az iszlám hatása alá kerültek, noha sohasem hódították meg őket. A jobbra török származású hittérítő dervisek hozzájárultak az új vallás

elterjesztéséhez az iszlám birodalom határain túl, a le nem igazott törzsek körében is.

Idővel a török népek többsége elfogadta a mohamedán vallást, s ezzel együtt átvették az arab írást meg a gazdag és sokrétű klasszikus iszlám civilizáció számos elemét.

Az iszlám kalifák a 9. század elején kezdtek behozni török rabszolgákat a keleti határvidékről, főleg katjonai szolgálatra. Ezeket a rabszolgákat mameluknak nevezték – az eredeti arab szó: marniuk jelentése „birtokolt”, megkülönböztetve őket a ház körüli és gazdasági munkára fogott alacsonyabb sorsú szolgálóktól. Bár a török mamelukok névlegesen rabszolgasorban voltak, valójában kiváltságos katonai kasztot kezdtek képviselni a hadseregben; igaz, foglyul ejtették vagy vásárolták őket, de ugyanakkor a hadsereghöz való hűség erős ösztönző erő volt körükben. Idővel ők alkották az iszlám hadsereg fő magját. A parancsnokokból könnyen lett kormányzó, és a kormányzók gyakorta lettek dinasztiaalapítók. Az iszlám világ első török uralkodói már a 9. században megjelentek. 11. században már alig volt nem török származású uralkodó. Ahogy az iszlám hadseregben túlsúlyba kerültek a törökök, a kormányzás pedig egyre inkább katonai jellegűvé vált, a törökök megvetették ezeréves uralmuk alapjait az iszlám országokban.

Eközben érlelődött az a nagy mozgás, mely a törököket majd egészen a Földközi-tengerig, sőt azon túl is eljuttatja -s ezáltal átforgalmazza a Közel-Keletet és Kelet-Európát. A sztyepplakók nagy népvándorlása a Közel-Keletre a 10. században indult meg, s tisztázatlan erőktől hajtva, a távoli északi vidékek felől a török törzsek oguz népcsoportja a Szír-Darján átkelve dél felé, iszlám területre vándorolt. Ettől kezdve a 15. századig nem értek véget az inváziós hullámok és a sztyeppekről való bevándorlás.

A török hatalom megalapozásában, a törökök és szokásaik iszlám területen való meghonosodásában különösen két korszak jelentős. Az első a nagyszeldzsuk szultánok kora, akik körülbelül egy századon át uralkodtak a Közel-Keleten, Bagdad 1055. évi meghódításától Szandzsar szultán 1157-ben bekövetkezett haláláig. A második a mongol hódítás kora a 13. században, majd az azt követő mongol fennhatóság és befolyás kora.

A szeldzsukok nem tekinthetők törzsnek, még kevésbé nemzetnek. Az oguz-törökök egy családja voltak, akik egy bizonyos Szeldzsuk ibn Dukaktól származtatták magukat, és feltehetően a 10. század végén léptek iszlám földre. Buhara szomszédságában telepedtek le, és váltak mohamedánokká. Szeldzsuk fiai hivatásos katonák, condottierik lettek, saját fegyveres csapataik voltak, és különböző iszlám államok hadseregében teljesítettek szolgálatot. Végül teljes mértékben önállósodtak, és hamarosan olyan erőt képviseltek, hogy képesek voltak nagy területeket is meghódítani. Szeldzsuk unokái lerohanták Kelet-Perzsiát, majd nyugat felé haladva minden útjukba eső területet elfoglaltak, míg egyikük, Tugrul Bég 1055-ben a birodalmi fővárosba, Bagdadba vezette seregét. Ekkor született meg a nagyszeldzsukok államaként ismert új iszlám birodalom. A szeldzsukok Irak felől tovább folytatták terjeszkedésüket nyugat felé. A hódítók egy hulláma eljutott Szíriába és Palesztinába, s a helyi és egyiptomi uralkodókat megfosztotta hatalmuktól; egy másik hullám Anatóliát árasztotta el, mely akkor még a bizánci birodalom része volt. Utjukat az arméniai Manzikertben lezajlott döntő ütközet egyengette, ahol Alp Arslán szeldzsuk szultán elsőprő győzelmet aratott IV. Romanosz Diogenész bizánci császár felett. A török hódítók mindenütt győztek, ahol az összes korábbi mohamedán támadás kudarcba fulladt, így a görög kereszténység határait egészen Nyugat-Anatóliáig szorították vissza, s az iszlám világ részévé tették ezt az újonnan szerzett gazdag területet. A Törökország” elnevezés elsőként 1190-ben tűnik föl a kereszties háborúk egyik hadikrónikájában, a kisázsiai új török területekre vonatkoztatva. Ez lett a közkeletű európai elnevezés – bár a törökök nem használták – arra a föld re, amely ettől az időtől mohamedán és török maradt.

Eleinte a szeldzsuk szultánság elméletileg egy és oszthatatlan volt, egyetlen nagy szultán uralkodott az iszlám összes központi területe fölött. A nagyszeldzsukok hanyatlása és a birodalom széthullása idején azonban a számos kisebb állam élén szeldzsuk hercegek vagy tisztek álltak, s ekkor jelenik meg a területi vagy regionális szultánság új koncepciója.

A szeldzsuk utódok egyik legfontosabb állama Közép- és Kelet-Anatóliában helyezkedett el. Anatólia meghódítása elsősorban a

vándorló nomád törzsek és a gázi-csapatok érdeme, amivel nem volt határozott szándéka vagy célja a szeldzsuk államnak. De ha már folyt a hódítás, az újonnan szerzett területekre elküldték egy Szulejmán ibn Kutulmus nevű szeldzsuk herceget, hogy szervezze meg azokat. S miközben a menetelő katonák tovább harcoltak, és visszaszorították a kereszténység határait, a szeldzsuk tisztségviselők követték őket, s felállították az iszlám közigazgatási szerveket. Szulejmán és utódai egy évszázad alatt erőteljes török államot építettek ki, melynek fővárosa a törökök által Kónjának (Konya) nevezett ősi település, Iconium volt. A dinasztiát, mely változó sikerrel uralkodott a török Anatóliában a 14. század elejéig, rumi szultánokként ismerték.

A Rum név távoli arab leszármazottja Róma fenséges nevének, amely a római birodalom bukása utáni időkben Keleten és Nyugaton egyaránt a legmeglepőbb helyeken élt tovább. A középkori mohamedán nyelvhasználatban a rumok a bizánciak voltak – a rómaiak, akik a Boszporusznál fekvő új Rómából uralták a római birodalom keleti maradványait, és Rum földjének azokat a területeket nevezték, melyek fölött uralkodtak. Érthető, hogy ezeket az elnevezéseket főleg a birodalom ázsiai tartományaira használták, amelyekkel a mohamedánok szorosabb kapcsolatban álltak.

Így tehát a török hódítók 11. században Rum földjére érkeztek, és a kónjai szeldzsuk szultánok Rum földjét és népét tartották uralmuk alatt. Az itteni törököket sokáig a rumi melléknévvel illették, a görög lakossággal egyetemben, s még a távoli Egyiptomban és Indiában is így jelölték az anatóliai törököket.

Rum szeldzsuk szultánsága klasszikus iszlám alapokon nyugvó monarchia volt, gyökerei az ősi iszlámhoz vezethetők vissza. Az erősen centralizált monarchia zabolázta meg és vonta politikai befolyása alá azokat a határvidéki harcosokat és a törzsek tagjait, akik az országot meghódították, és ott letelepedtek; hitüket a vallás hivatásos képviselőinek hierarchiája tartotta szoros ellenőrzés alatt. Kónjában és a szultánság többi városában kialakult a mohamedán városi elit; államigazgatási tisztviselők és tudósok, jogászok és papok, kereskedők és kézművesek vándoroltak át keletről és délről a meghódított területekre, s magukkal hozták a klasszikus iszlám ősi, magas fokú civilizációját, s terjesztették az országban az iszlám

társadalom és politika hagyományok diktálta szabályait. Ezeknek az embereknek a szíve többnyire az ősi iszlám földekhez húzott, legtöbbjük ott is született, s odatartozónak érezte magát. Aligha volt közülük a határokon portyázó szilaj harcosokhoz.

A török Anatóliát a Közel-Kelet többi részével együtt a 13. században érte a mongol hódítás pusztító erejű csapása. A mongol lovasok, miután meghódították Perzsiát, végigsöpörtek Mezopotámián és Anatólián; 1243. június 26-án pedig Kelet-Törökországban, Koszé Dag mellett egy mongol különítmény megsemmisítette Rum szultánjának seregét. Bár a mongolok Anatólia belsejében portyáztak és raboltak, valójában nem fosztották meg rangjától Rum szultánját, hanem az országot hűbéri birtokká tették. Mégis olyan csapást mértek rá, amiből többé nem tudott magához térni. Közel ötvenéves hanyatló periódus után a 14. század elejére meg is szűnt a szultánság. Anatólia keleti és központi területének legnagyobb része Perzsiához csatoltan a mongol ilkánok fennhatósága alá került, és mongol kormányzók, illetve török vazallusok kormányozták. Abu Szaid ilkán 1336-ban bekövetkezett halála után a közel-keleti mongol tartományok felbomlottak; Perzsiában, Mezopotámiában és Anatóliában mongol vagy török dinasztiák irányítása alatt álló számos kisebb fejedelemség jött létre.

Anatóliában a központi államapparátus összeomlása és a mongolok elől menekülő török nomádok betörésének több hulláma oly mértékben felélénkítette a határharcot, hogy az újabb terjeszkedés nyugat, azaz Bizánc felé egész Nyugat-Anatóliát mohamedán török uralom alá vonta. A félsziget számos egymással rivalizáló fejedelemség között oszlott meg; köztük legerősebb Karamán, melynek a szeldzsuk főváros, Kónja is a kezében volt, s amely megkísérelte fenntartani a jogfolytonosságot a szeldzsuk szultánsággal. A legaktívabb fejedelemségek azok voltak, amelyek a távoli nyugaton, a Márvány- és az Egei-tenger partján helyezkedtek el, és vízen-szárazföldön egyaránt a hitetlenek ellen az iszlámért vívott „szent háborúnak” kötelezték el magukat.

A határokon harcoló fejedelemségek egyike, mely tevékenyen vett részt a hódításban, első uralkodójáról, Oszmánról kapta a nevét, aki a hagyomány szerint 1299 és 1326 között volt hatalmon. Népét róla nevezték el oszmánlinak, vagyis oszmánnak, mely az

elfogadott, bár helytelen európai névhasználatban ottománként honosodott meg.

Az oszmánok nagy dolgok véghezvitelére voltak hivatottak. Fejedelemségük eleinte kisebb és jelentéktelenebb volt a riválisokénál, de a távoli nyugaton, Bithynia bizánci tartomány és Konstantinápoly határán elfoglalt helyzete nagyobb feladatokkal és lehetőségekkel ruházta fel, így támogatást és katonákat is kapott Anatólia minden részéből. A határállam tipikus esete volt ez, melynek a kereszténység ellen folyó kitartó küzdelem egyszerre kínálta föl a dicsőség, a hadizsákmányszerzés és a mártíromság igencsak különböző lehetőségeit.

Baphaionnál (Kojunhiszari) 1301-ben Oszmán legyőzte a bizánciakat, s ennek következtében hatalmát jelentős mértékben kiterjesztette bizánci területekre. Utódja, Orhán (1326-1362) idején a terjeszkedés még gyorsabb ütemű volt. 1326-ban, röviddel új uralkodójuk hatalomra lépése után, az oszmánok bevették Brussza (Bursza) jól védett városát, mely a gyorsan növekvő állam fővárosa lett; 1331-ben bevették Nicaeát (Izmit) és 1337-ben Nicomediát (Izmit). Körülbelül 1340-re gyakorlatilag a bizánciak utolsó kisázsiai állásait is elfoglalták, kivéve a Konstantinápolyval szembeni és szomszédos erődítményeket. Pillanatnyilag nem volt mód a további terjeszkedésre, s ekkor konszolidációs korszak következett, melynek során a délnyugat felől szomszédos anatóliai Karaszi emirátus egy részét bekebelezték, s így az oszmánok a Dardanelláig és az Égei-tenger partjáig jutottak.

A portyázó oszmán harcosokat azonban, akik egyre újabb erősítést kaptak Anatólia más területeiről, nem lehetett sokáig féken tartani. VI. (Kantakuzénosz) János bizánci császár kérésére az oszmán seregek 1345-ben átkeltek Európába, hogy segítsék a riválisa, V. (Palaiologosz) János elleni harcban. Amikor dús zsákmányukkal hazatértek, csábító híreket is vittek magukkal a Boszporusz és a Dardanellák keskeny vizein túl elterülő gazdag földekről.

1354-ben két olyan esemény is lejátszódott, mely hozzájárult az oszmánok további európai kalandozásainak előkészítéséhez. Ankara elfoglalásával Ázsiában elsőként jutott ősi mohamedán város a kezükre. Ankara két és fél évszázada állt a mohamedánok

fennhatósága alatt, valaha a szeldzsuk szultánság része volt, városi kereskedelme, kultúrája és kormányzása igen magas fokon állott. Megszerzése az oszmánok szolgálatába állított nagy tudású, jól képzett és tapasztalt embereket, akikre egyre inkább szükség volt a birodalom irányításában.

Gallipoli (Gelibolu) elfoglalása sokkal nyilvánvalóbb, azonnali eredményeket hozott ezáltal vetették meg lábukat az oszmán-törökök Európában. A város, melyet a bizánci császár engedett át oszmán megsegítőinek, az oszmánok Balkánra irányuló hódítási törekvéseinek bázisa lett. Harmadik uralkodójuk, I. Murád (1362-1389) idején a törökök gyorsan terjeszkedtek Európában. 1361 tájára meghódították Drinápolyt

2. A Dardanellák. Itt keltek át a törökök Európába. Metszet, 1747

(Edirne), a Konstantinápoly tói a Dunához vezető út jelentős állomását, majd két vagy három évvel később megszerezték Philipopoliszt (Filibe). Drinápoly lett Murád európai főhadiszállásra, ahonnan rajtaütésszerű elsöprő győzelmek sorát aratta Macedóniában, Bulgáriában és Szerbiában. Ezek közül a legjelentősebb az 1389. június 6-án lezajlott rigómezei (Koszovo Polje) ütközet, mely véget vetett Szerbia függetlenségének. Lázár

szerb király és a szultán is elesett, de a törökök győzelme vitathatatlan volt.

Mindegyik európai hódító háborút megelőzte az oszmán-török hatalom anatóliai bázisának részben katonai, részben békés eszközökkel való kiterjesztése. Az oszmánok ázsiai területeitől délre fekvő Germijan emirátus legnagyobb része és fővárosa, Kiitahja az emír lányának hozományaként csatlakozott a birodalomhoz, amikor Bajazid oszmán herceg feleségül vette. A Germijantól délre fekvő Hamid emírjéét európai hódításain szerzett vagyonából kártalanította M urád. A Hainidon túli Tekét pedig utódja szerezte meg fegyveres úton.

A Jildirim („Villám”) névvel felruházott negyedik oszmán uralkodó, 1. Bajazid (1389-1402) mindazokon az ázsiai és európai területeken örökölte hatalmát, ahol a rigómezei győzelem biztosította az oszmánok pozícióját. Keletre fordulva pedig a még megmaradt anatóliai török emirátusok ellen indította seregeit. Közülük a legerősebb, Karamán 1390-ben esett el. A többit rövidesen meghódította, s néhány éven belül az oszmán uralom kiterjedt az egész török Anatóliára, délen az égéi- és a földközi-tengeri partvidékre, keleten Sziva-szig, Kajszeriig és az Eu írástól északi felső folyásáig.

Bajazid ekkor már ura volt Kisázsia és Délkelet-Európának, azaz lényegében a bizánci birodalom legtöbb területének, a fővárost kivéve. Ez idő tájt, 1394 végén történt, hogy különös és fontos kéréssel fordult Kairóhoz.

Egyiptom tényleges urai abban az időben a mameluk szultánok voltak, akik a 13. században alapították birodalmukat. Miután a mongolok romba döntötték a bagdadi kalifátust, a kalifa családjának egy menekült tagját formálisan megtették kalifának, s az udvarban továbbra is folytatódott a bábkalifák sora; ezek névleges vallási vezetők voltak, míg a tényleges hatalom a mameluk szultánok kezébe ment át.

Bajazid bég, a határok fejedelme, Kairóba névleges kalifájához menesztett küldöttséget, mely ajándékokkal kedveskedett neki, s továbbította kérését, hogy hivatalosan is ruházza fel őt a „Rum szultánja” címmel. A mameluk szultán minden bizonnyal sokáig gondolkodott, mielőtt a hatalmában egyre erősödő szomszéd

uralkodói címét jóváhagyta. De az új veszélyt jelentő keleti hódító, Timur föllépése átmenetileg szövetségessé tette a mamlukokat és az oszmánokat, s így Bajazid megkaphatta a kért címet egy oklevélben, melyet a „hithűek vezére” látott el kézjegyével Kairóban.

Amikor Bajazid kikiáltotta magát Rum szultánjának, számos történelmi hagyományt kívánt folytatni. Már nem csupán határ menti vezér volt, hanem egy régi lípusú iszlám birodalom uralkodója, a kónjai szeldzsuk szultánok letűnt, de nem feledett dicsőségének örököse, sőt talán a Rum földjén egykor uralkodott keresztény császárok örökségének továbbvivője is.

Bár ez az átalakulás a határokon portyázó harcosok hódításainak volt az eredménye, a katonák mégsem támogatták. Ok mélységesen elleneztek, hogy a hadvezérből uralkodó legyen. Es nehezményezték azt is, hogy az erősödő államhatalom korlátozza szabadságukat. A korai oszmán források több helyütt utalnak a klasszikus iszlám államapparátus, különösen a jogi és az adózási megszorítások fokozatos bevezetése nyomán támadt haragra és elégedetlenségre.

II avasalföld fejedelmének 1395-ben indított támadását Bajazid gyorsan visszaverte, s így a Balkánon is megerősítette hatalmát, majd az új rumi szultán hozzálátott, hogy Konstantinápoly fallal körülvett hatalmas városát ostromzár alá vegye. Ebben rövid ideig hátráltatta a nyugat-európai lovasság kereszties hadjárata; felettük 1396. szeptember 25-én aratott elsőprő győzelmet Nikápolynál (Nicopolis) a Duna mentén.

Konstantinápoly ostromának folytatásában aztán a Keleten támadt nehézségek gátolták. Az anatóliai lázadók és pártütők még nem okoztak nagy gondot, de mögöttük egy sokkal jelentősebb ellenfél állt: Timur Lénk. Ez az alacsony sorból származó ember néhány éven belül a közép-ázsiai mongol utódállamok urává küzdötte fel magát. 1380-ban betört Perzsiába, és a következő hét év folyamán meghódította egész területét. Dél- Oroszországban kétszer győzte le az Arany Horda mongol kánját, betört Indiába, aztán lerohanta Szíriái, és meghódulásra kényszerítette a mameluk szultánt. Timur török volt és mohamedán, mégis büszkén lépett kapcsolatra a mongol császári házzal: Dzsingisz kán családjából származó hercegnői vett feleségül. Bajazid jogot formálhatott Rum

szeldzsuk szultánjainak örökségére de Timur a felettük hatalmat gyakorló mongol kánok örököse volt! 1394-ben indított első ízben akciót Kisázsia keleti része ellen, de az iszlám határán „szent háborút” folytató mohamedán uralkodóval szemben nem lépett föl. 1399 őszén jelent meg ismét akkor már hatalmas világhódítóként. Bajazid szintén továbblépett, s már nem csupán a határokon portyázók vezére, hanem rivális iszlám uralkodó volt. Ezt alátámasztották azok a vagyonuktól megfosztott anatóliai emírek is, akik Timur udvarába menekültek. De még az oszmán hatalom sem volt képes szembeszegülni a sztyeppekről induló új hódító támadásával. 1402. július 28-án a két hadsereg megütközött egy Ankarához közeli síkságon, és az oszmánok súlyos vereséget szenvedtek. Bajazid is fogságba esett, s nyolc hónappal később öngyilkos lett. Anatóliai birtokai visszakerültek azoknak az emíreknek a tulajdonába, akiktől megszerezte.

Bajazid halála után a válság, lázadások és a polgárháború tízéves időszaka következett. Az oszmán birodalom visszaszorult azokra a területekre, melyeket a hatalom átvételekor örökölt, sőt még ez is szétagolódott fiai bomlasztó örökösödési háborúja során. A viszálykodás eredményeként szembekerült Rumélia, a határvidéki harcosok meg a telepések lakta újonnan szerzett terület és Anatólia, az ősi iszlám terület. Músza herceg, aki apjával együtt esett fogságba, és szemtanúja volt halálának, a ruméliaiak, különösen a balkáni alsóbb néprétegek, keresztények és mohamedánok, parasztok és határvédők támogatását élvezte, akik gyűlölték és rettegték a keleti uralkodók és vallási vezetők egyre növekvő hatalmát. Músza uralkodási rendszere és bázisa épp eléggé népi jellegű volt ahhoz, hogy elriassa a korábban őt szolgáló urakat és tisztségviselőket, akik sietve csatlakoztak Mohamed herceghez Anatóliában. Ugyanakkor ruméliai is volt – nem véletlen, hogy a trónért folyó küzdelem zűrzavara közepette is folytatta a „szent háborút”, visszahódította a török területeket Trákiában, Tesszáliában, Szerbiában, portyázó csapatokat küldött egészen Karintiáig, és 1410-ben megoszlotta Konsztantinopólyt.

Mohamed eközben egyesítette haderőit Anatóliában, ahol korábban minden török tartományt sikerült megszereznie. A Músza politikájában és tetteiben rejlő társadalmi veszély hozzásegítette

Mohamedet, hogy elnyerje a Balkán urainak és hercegeinek támogatását -még Szerbia hercegét és Konstantinápoly császáráéi is, akik mind csatlakoztak a Múza elleni „Szent Szövetséghez”. 1413. július 5-én a Szófia környéki hegyekben Múza döntő vereséget szenvedett bátyjától, Mohamedtől. Az ütközet után menekülni próbált, de elfogták és megfojtották.

Miután másik két testvérét már korábban eltávolította, e győzelemmel végül is Európa és Ázsia minden oszmán területe Mohamed birtokába jutott. De ezzel meg nem győzte le az összes nehézséget. 1416-ban szembe kellett néznie egy dervisek inspirálta és vezette, valószínűleg társadalmi eredetű, veszélyes lázadással. Lényeges, hogy ennek szellemi irányítója Múza herceg hadseregének katonai főbírája, a híres Bedrcddin kádi volt. Tanítása a miszticizmus és egy kommunisztikus vallási ideológia elemeiből tevődött össze, s a különböző vallások és felekezetek egyesítését tűzte ki célul.

I. Mohamed szultán uralkodása alatt elsősorban az oszmán állam és birodalom helyreállítására és konszolidációjára törekedett. Neki, sőt utódainak is még néhány éven át meg kellett védeniük a trónt a különböző országrészekben kitörő különféle lázadásoktól. Fia, II. Murád uralkodása alatt (1421-1451) nagy és jelentős változások játszódtak le. Folytatódott a birodalom területi növekedése, és a török haderők fényes győzelmet arattak a görögök, szerbek, magyarok és a nyugati keresztiesek fölé. Murád 1422-ben megostromolta Konstantinápolyt, de ez a kísérlete elhamarkodott volt, s abbahagyta a támadást. Ehelyett a törökök Európa felé indultak. Murád 1430-ra teljes mértékben meghódította Macedóniát, amikor bevette Szaloniki tengeri kikötőit, melyet a görögök három évvel azelőtt szorult helyzetükben eladtak Velencének. A további, észak felé irányuló török terjeszkedés a magyarok heves ellenállásába ütközött, és az 1440. évi belgrádi (nándorfehérvári) ostromot a törököknek le kellett szaki taníok. A magyaroktól elszenvedett további vereségek arra késztették Murádot, hogy 1444-ben Szegeden tízéves békeszerződést írjon alá, s bár ez bizonyos fokig előnyös volt a magyaroknak, ugyanakkor biztosította az oszmán birodalom Duna menti határait is.

Miután Murád elgondolása szerint biztosította a határokat, tizenkét éves fia, Mohamed javára lemondott a hatalomról, a kisázsiai Bursza szomszédságába vonult vissza, s idejét vallásos elmélkedésnek szentelte. Tanácsadóként fiára hagyta Halil pasa nagyvezírt, egy fontos tisztségeket betöltő család sarját, akinek ősei közel egy évszázada álltak a szultánok szolgálatában, valamint Hüsrov mollát, a jog és vallás valószínűleg keresztény származású kiváló tudósát, aki akkoriban lett Drinápoly kádija.

Igen erős volt a kísértés a fegyverszünet megszegésére. Ugyanezen év szeptemberében a magyarok átkeltek a Dunán, és európai szövetségeseikkel együtt délnek, Bulgária felé indultak. Murád ekkor sietve visszatért Kisásziából, összegyűjtötte haderőit, s észak felé fordult, hogy megütközzön velük. 1444. november 10-én Várnánál elsöprő győzelmet aratott a magyarok felett, így meggyengítette a törökkel Délkelet-Európában szembeszállni képes utolsó ország katonai erejét, szétoszlatta az európai keresztiesek reményeit, hogy visszaszorítják a törököket az általuk meghódított területekről.

Murád ismét megpróbált visszavonulni, de Halil pasa újra fölkérte, hogy verje le a Drinápoly bán kitört katonai lázadást. Bár a szultán vonakodott, mégis visszatért a trónra, és uralkodása utolsó éveiben további hadjáratokat indított Görögország, Albánia és Szerbia ellen. A második rigómezei ütközet 1448-ban a törökök újabb győzelmét hozta a támadó magyar sereg fölött.

Időközben az oszmán állam és társadalom is lényeges változásokon ment át. Bajazid uralkodása óta a török szultánok hagyományos mohamedán udvart tartottak, a legkülönbébb udvaroncokkal, tanácsadókkal és miniszterekkel. A keleti mohamedán uralkodókhöz hasonlóan költőket, írókat és tudósokat patronáltak; e tudósok gyakorta igen nagy szolgálatot tettek nekik. Ez idő tájt vált szükségessé az oszmán uralkodói ház történetének és hagyományainak rögzítése, s erre az időszakra tehető a császári udvar későbbi hagyománnyá váló történetírásának megjelenése. Az oguz-törökökről szóló, részben legendákból, részben a valóságból szőtt beszámolók jó ideje számos formában léteztek. A török történetírás ezek hagyományaira támaszkodva, az oszmán uralkodói

házat kapcsolatba hozta a török törzsi legendákkal és a korábbi mohamedán török birodalmakkal egyaránt.

Az új monarchikus és dinasztikus elképzeléseket támogatta a megbízható katonai és polgári vezetők újonnan kialakult osztálya, melynek tagjai egyre tudatosabban magukénak vallották az iszlám dinasztikus állam elvét, és készek voltak az oszmán uralkodói házat szolgálni. Jelentős mértékben gyarapították soraikat a birodalom keresztény lakosságából a devsirme, a gver- mekadósorán begyűjtött iljak, akik az oszmán hadsereg és az állami tisztségek utánpótlását biztosították. Ily módon megcsapolták a keresztény lakosság erőit, és a határvidéki harcosokat is az oszmán dinasztia szolgálatába állították. Ezzel együtt lehetőséget találtak a török birodalom két erejének, kétfajta hagyományának egyre sürgetőbbé váló összehangolására, a hadseregben ugyanis még mindig a hódító harc hagyományai domináltak, az állam pedig a régi keleti iszlám, szeldzsuk és mongol alapokra épült.

Murád 1451-ben távozott az élők sorából. A trónon fia, a Hódítóként ismert II. Mohamed (1451-1481) követte, aki egy továbbra is két részből álló birodalmat örökölt. Anatólia – még az oszmán Nyugat-Anatólia is

beépült már addigra az iszlám világba, s a közel-keleti iszlám civilizáció hatása alá került. A frissen meghódított Rumélia viszont még határvidék volt, alapvetően az ott állomásozó határvidéki harcosok eszméinek és szokásainak, valamint a köztük élő dervisek eklektikus és misztikus vallásának hatása alatt állt. Meg kellett teremteni a kapcsolatot a régi és az új között – a régi főváros, Bursa teológusai és az új főváros, Drinápoly határvidéki harcosai között. A szultán trónra lépése után két évvel, 1453. május 29-én a janicsárok végső támadást intéztek Konstantinápoly omladozó falai ellen. Az utolsó Konstantint, aki katonáival egy sorban harcolt, megölték; a Hagia Szophiára kitűzték a félholdat; Rum szultánja pedig bevonult birodalmának fővárosába.

Giacomo de'Languschi vagy Langusto velencei utazó a város bevétele idején találkozott Hódító Mohameddel. Így írja le a szultánt:

„A huszonhat éves fiatalember [valójában tizenkilenc és huszonegy év között volt] jó felépítésű, inkább nagy termetű, mint középmagas, karja izmos, külseje inkább félelmet, mint tiszteletet

ébreszt, fukarkodik a nevetéssel, ám tudást szomjazó, s kegyes jóindulattal megáldott, szándékában eltökélt, s minden dolgokban merész, hírnévre vágyó, mint Macedóniai Sándor. Mindennap olvastat magának a rómaiak s mások történeteiből..., a pápák, császárok, a francia királyok, a lombardok krónikáiból; három nyelvet beszél: a törököt, a görögöt és a szlávot. Szorgosan tudakozódik Itália helyzetéről. . a pápa és a császár székhelyéről, s hogy mennyi a királyság Európában, melynek országait és tartományait mutató térképe is van. Semmi nem szolgál nagyobb örömeire és gyönyörűségére, mint a világ állapotának s a hadviselés tudományának tanulmányozása. A dolgok éles elméjű vizsgálóját az uralkodás vágya fűti. Ily emberrel kell nekünk, keresztényeknek birokra kelniük ... Éber, s tűri a fáradságot, hideget és hőt, szomjúságot és éhséget... .Úgy mondá, most változnak az idők, s miként a nyugatiak elmentek keletre, ő úgy megy keletről nyugatra. Úgy mondá, a világnak egyetlen hit egyetlen birodalmává kell lennie. A világon nincs más méltóbb hely Konstantinápolynál, mely ezen egységnek hóna lehet.”

Konstantinápoly meghódításával a szultán betetőzte művét. Egységbe forrasztotta a két kontinenst, Európát és Ázsiát, öröksége két részét, s az iszlám és a határvidék kétfajta hagyományát is, mely e két részt jellemezte. A határvidéki harcosok fejedelemsége birodalom lett, uralkodója pedig császár.

Mohamed uralmának további idejében egyik hadjáratot a másik után folytatta annak érdekében, hogy biztosítsa a kiterjedt birodalom határait. A korábban vazallusok vagy alárendelt uralkodók vezetése alatt álló területek közül sok került közvetlen török irányítás alá, ezzel előkészítve a következő évszázad további terjeszkedéseit. Európában a szultán leigázta az utolsó morcai görög despotákat, Szerbiát és Boszniát török tartománnyá tette, és számos görög szigetet is meghódított. Ázsiában megszerezte Amaszrát a génuaiaktól, Szinopot annak mohamedán cmírjétől és Trapczuntot görög császártól, végül leigázta Karamán anatóliai emirátust. Mohamed mégsem kívánt tovább terjeszkedni kelet felé; a „fehér bárány” türkmének uralkodójának, Uzun Haszánnak kihívását elfogadta ugyan, 1173-ban Erzindzsannál meg is verte őt, de nem tett kísérletet arra, hogy további győzelmeket arasson, inkább a

nagyobb jelentőséggel bíró Nyugat felé fordult ismét. A 16. századi történetíró, Kemálpasazáde idézi azt a párbeszédet, melyben a szultán megmagyarázza döntését. Az ország érdekei szempontjából helyes és szükségszerű volt Uzun Haszánt vakmerőségéért tűzzel-vassal büntetni, de nem lett volna helyes és lovagias családját elpusztítani: „Nem helyes arra törekedni, hogy az iszlám nép nagy szultánjainak ősi dinasztiáit széttúzzuk.” Ráadásul ez elvonta volna a szultán figyelmét az európai „szent háború” jóval fontosabb ügyéről.

Mégis Kelet lett a következő nagy terjeszkedés színtere, ami fontos következményekkel járt. II. Mohamed halála előtt állítólag szintén foglalkozott egy pontosan nem tisztázott irányú keleti hadjárat gondolatával. Utóda, II. Bajazid uralkodása (1481-1512) idején nem következett be lényeges változás. Bajazid békés és vallásos természetű ember volt. A törökök „Veli”-nek, szentnek nevezték, s nevét dzsámik és kolostorok alapításával tette emlékezetessé. Uralkodása a megtorpanás időszaka volt, melynek során a törökök újjáépítették és fejlesztették fővárosukat, s kidolgozták az új birodalom szervezetét. Európában a lengyelek, magyarok, valamint a velencei és pápai szövetségeseik ellen folytatott időszakos háborúk 1503-ban véget értek, s némi területnyereséget hoztak a törököknek az Adriai-tenger térségében és Morcában. A szultán hétéves fegyverszünetet is garantált a keresztény szövetségeseiknek. Figyelmét inkább a Keleten lejátszódó lényeges és veszélyes eseményekre irányította.

A 16. század első éveiben két olyan változás állott be, mely hosszú távon jelentős hatást gyakorolt az oszmán állam és társadalom fejlődésére. Az első a Szafavidák síita dinasztiájának hatalomra jutása Iránban; a második az arab területek oszmán meghódítása.

Török Anatólia s később Rumélia ugyanolyan új világ, gyarmati expanziós terület volt az iszlám birodalmak szemében, amilyenek Európa tekintette Amerikát. Rum földje még akkor is a török-perzsa kultúra gyarmati függeléke maradt, amikor politikailag függetlenné vált, s kulturális központja továbbra is Irán és Közép-Azsia. A kormányzás és irányítás, a jog és a teológia, az irodalom és a művészetek terén a szeldzsukok s később az oszmánok is a keleti

hagyományok folytatói voltak, jelentős mértékben támaszkodtak a kormányzásban a keletről érkező áttelepülőkre. Szeldzsuk Anatólia irodalma szinte kizárólag perzsául íródott, s amikor az első oszmánok idején megjelent a török nyelvű irodalom, az is perzsa és közép-ázsiai alapokra támaszkodott. Igen jellemző, hogy amikor II. Murád 1444-ben Várnánál fényes győzelmet aratott a keresztiesek fölött, s elfogott számos frank lovagot, ritka foglyait Perzsián át Hcratba vitte, hogy sikerével az ősi központban dicsekedhessen, ahol a legtöbbet adott az éljenzésre.

Íránban az új, eretnek dinasztia központja a török határhoz közel eső északnyugati terület volt; hatalomra jutása a két ország között a legáthatolhatatlanabb falat: a vallás és a félelem falát emelte. Perzsiában még rengeteg szunnita mohamedán élt, s Anatóliában ugyancsak sok különböző szektájú síita, akik gyanúba keveredhettek, hogy az elhajló perzsa sah mellett állnak. Az oszmán szultán és a Szafavida sah egymás szemében egyaránt eretnek és jogtalan trónbitorló volt, aki nem érdemelt kíméletet.

Bajazid már 1502-ben fölismerte az új síita perzsa császár révén az oszmánokat fenyegető veszélyt; cren- cici te a kisázsiai síita lakosság áttelepítését Morcába, és mozgósított a perzsa határon. Az 1511-ben Anatóliában kitört síita lázadás igazolta a feltevést. 1512-ben a fokozódó veszély közepette az idős szultánt lemondásra kényszerítették, s a trónt öröklő fiára, I. Szelimre (1512-1520) várt az Iszmail perzsa sah elleni, immár elkerülhetetlen háború. 1514. augusztus 23-án a törökperzsa halár közelében levő Csaldírán-síkságon az oszmán janicsárok és tüzérek döntő győzelmet arattak a sah seregei felett, és szeptember 7-én a szultán elfoglalta Tcbrizt, a perzsa fővárost. A törökök azonban a győzelem ellenére sem voltak képesek lábukat megvetni az iráni fennsíkon, s visszavonultak Anatóliába, országában hagyva a sahot, aki legyőzött és megalázott volt ugyan, de továbbra is ellenőrzése alatt tartotta a síita iráni birodalmat. A Törökországban élő síiták és a Perzsiában élő szünniták könyörtelen elnyomása most mártírok vérével is táplálta a kölcsönös gyűlöletet és rettegést.

Kttól fogva az oszmán birodalmat legalább olyan fontos válaszfalak határolták el a perzsától, mint a nyugati kereszténységtől s Írán maga is válaszfalként állt az oszmánok és a távolabbi keleten

elő szunnita hittestvéreik között. Törökország, mely korábbi történelme során igen sokat köszönhetett Perzsiának és Közép-Azsiának, most elszakadt attól. Saját szellemi és intellektuális erőforrásaira kellett hagyatkoznia.

Ehhez az oszmán hódítás nyomán egy más jellegű forrás nyílt meg: az arab területeké. Az 1516-1517. évi gyors hadjárat a hanyatló mameluk szultánságot is megsemmisítette, Szíriát és Egyiptomot az oszmán birodalomhoz csatolta. Ezzel a törökök bizonyos fokig kiterjesztették befolyásukat Nyugat-Arábiára, annak déli részére, a Hcdzsázra, s benne Mekka és Medina szent városára is. Egyiptomból a törökök kiterjesztették fennhatóságukat dél felé a Vörös-tenger mindkét partjára, nyugaton a berber partokra egészen Marokkó határáig. Keleten pedig Irakot vonták ki a perzsa uralom alól, s kiterjesztették hatalmukat a Perzsa-öböl partjáig-

A marokkói szultánság, valamint néhány hegyi és sivatagi erősség kivételével, ahol még fönmaradt az arab függetlenség, az egész arab világ az oszmán birodalom része lett. Ilyen hatalmas terület és ennyi saját ősi hagyománnyal rendelkező népesség szükségképpen hatást gyakorolt az oszmán kormányzás jellegére.

Természetesen arab hatás már a hódítás előtt is érvényesült Törökországban. Ahogy az irodalmi és társasági nyelv a perzsa volt, a teológia és a jog nyelve az arai); a török vallási vezetők legnagyobb része pedig vagy az arab országok egyikéből származott, vagy ott tanult. De az oszmán civilizáció keletről származott, nem pedig délről a szeldzsuk és mongol időkben kialakuló új és életképes perzsa-török kultúrából, nem pedig a mameluk birodalom hanyatló arab kultúrájából. A Kelet kapujának bezárása s ezzel egy időben az arab területek bekebelezése a birodalomba, az arab hatás új lehetőségeit nyitotta meg; az algériai kalózok, az egyiptomi fűszerkereskedők, a szíriai papok mind megtalálták az utat az új császárvároshoz, s annak összképét mindannyian formálták.

A törökök által Kánuninak („Törvényhozó”), az európaiak által Nagynak nevezett I. Szulejmán uralkodását (1520 1566) joggal tekintik az oszmán hatalom és dicsőség fénykorának. Szemléletesen ábrázolja a szultánt Ogicr Ghiselin de Busbccq császári követ:

3. Nagy Szulejmán szultán. Agostino Veneziano
rézmetszete, 1535

„Azt kérdeed, miféle ember volt Szolimán? Elbeszélem én. Elemedctt korú, mind testiekben, mind viselkedésben igen fenséges és alkalmas a méltóságos tisztre. Már ifjan is mértékletes és megfontolt volt, holott az ő vallásának előírásai több szabadságot engedtek neki. Ifjabb napjaiban nem volt borissza, se nem fiúkkal bujálkodó, mit pedig a törökök igencsak kedvelnek; eme tekintetben még ellenségeinek sem volt mit szemére vetniük. Volt pedig túlságosan alázatos tisztelője hitvesének, kinek oly mértékben engedelmeskedett, hogy azzal fiának, Muszlaának halálát okozta, még ha a bűn szerelmes kábulatban esett is meg. Amióta törvényes hiivesévé tette őt, más nőszemélyt testében nem ismert, pedig az ő törvényeik ezt nem büntetik. A mohamedán vallási szigorúan tartja, s vágy fűti annak terjesztésére, akárcsak b i r o d a 1 m á n ak nagyobb bítására.

Mosli hatvanadik évében jár, s korához képest jó egészségnek örvend, ám bár kiütözött rajta valamely bensőjét emésztő kór, mondják: a combot pusztító üszök vagy fekély. Midőn a fontos követeket fogadja audiencián, orcáját fucusszal keneti, hogy amazok erősnek és egészségesnek lássák, és rettegjék uraik, a külső ország i fejed ('Imok."

A birodalom további európai terjeszkedését újabb győzelmek segítették. Rodosz 1522. évi elfoglalása a Földközi-tenger keleti medencéjében biztosította a törökök tengeri hatalmát; 1521-ben Belgrád elfoglalása és a Mohácsnál 1526-ban aratott fényes győzelem nyomán kezdetét vette Magyarország meghódítása és a Közép-Európáért a Habsburgokkal folytatott elkeseredett és hosszan tartó küzdelem. Délen a török seregek behatoltak Dél-Arábiába, míg Afrikában a Szórnál-i-íélszigetre. Keleten Bagdadot s egy időre még Tebrizt is török uralom alá vetették. Nyugaton a berber partokon már szultáni fennhatóság alatt álló kalózállamok segítségével a török hatalom kiterjedt a Földközi-tenger nyugati részére, sőt egy-egy portyán a Gibraltári-szoroson túl is. 1529-ben egy török sereg megostromolta Bécset. 1537-ben egy előrküldött csapat megkísérelte kiűzni a portugálokat az Indiai-óceánról. 1553-ban a szultán vezetésével indult egy sereg Perzsiába. 1555-ben az oszmán flotta Máltát próbálta meg bevenni. Csak sokára vált világossá, hogy ezek az események jelezték az oszmán dicsőség tetőpontjait.

A birodalom katonai ereje és nagy kiterjedése gyarapodó gazdasági élettel, körültekintő kormányzással, gazdag és nagyszerű kultúrával párosult. A főváros már Szulejmán elődei idején is sokat fejlődött, s most virágzó nagyvárossá vált, mágnesként vonzotta az ambiciózus és tehetséges embereket. A birodalom minden részéből, sőt még azon túlról is seregleltek Isztambulba a költők, tudósok, művészek, építészek, államhivatalnokok és papok, s mind a sokféle hagyományból táplálkozó új és életképes török civilizáció sajátos arculatát formálták. Szulejmán szultán idején s nem kis mértékben az ő támogatása eredményeként érte el ez a kultúra legnagyobb vívmányait. Báki, a „költők szultánja” – a Hódító dzsámija müezzinjének fia – életében dicshimnuszokat írt Szulcjmánhoz, halálára pedig elégiát. A legkiválóbb török építész, Szinán

csodálatos dzsámikkal ékesítette a várost. A legszebb köztük a Szülcj- mánije, a Szulejmánról elnevezett dzsámi. Mellé temették a szultánt. A „szent jog” legkiemelkedőbb oszmán tudósa, Ebusszuud volt a főváros főmuftija és a szultán jó barátja. Utolsó, magyarországi hadjáratáról írott, megindító magánlevelét is hozzá intézte az idős szultán, s így szólította meg: „bajtársam az öregségben

4.

Szulejmán szultán portréja.

Melchior Lorichs fametszete a 16. század második feléből és a bánatban, testvérem az eljövendő világban, társam a Helyes Úton”.

Magyarországon, Szigetvár ostrománál, 1566. szeptember 5-ének éjjelén halt meg a szultán a sátrában. Az ostrom még folyt; a trónörökös távol volt. Szokollu Mehmed pasa, nagyvezír, ezért úgy döntött, hogy az uralkodó halálát titokban tartja. A szultán testét részben bebalzsamozták, és három héten át hordszéken vitték, míg hírét nem vették, hogy II. Szelim elfoglalta trónját Isztambulban. A titkot csak ekkor fedték íbl. Szulejmán szívét egy Szigetvárhoz közeli

mauzóleumban temették el, testét pedig Isztambulba szállították, és elhelyezték a Szülcjmánijc dzsámi mellett, a számára fönntartott helyen.

A lefüggönyözött hordszékben ülő halott szultán és a még mindig az ő parancsára harcoló seregek – előjel volt ez a birodalom jövő sorsára vonatkozóan. A Szulejmán halálát követő több mint egy évszázad során az oszmán birodalom még mindig nagyhatalom volt, és 1683-ban még egy nagy erejű támadást indított Becs ellen. De életereje elszállt, s az Oszmán trónján Nagy Szulejmánt követő tehetetlen és degenerált utódok sora már azt a mély bomlást jelképezte, mely Isztambulban nagyon is érzékelhető és nyomon követhető volt. De az oszmán birodalom hanyatlása csak lassanként következett be, és az újjáéledés több szakasza késleltette. A 17-18. századi alkonyi nosztalgiába hanyatló oszmán kultúra még néhány jelentős eredményt tudott felmutatni.

3. A hatalom és birtokosai

. Az oszmán szultán mohamedán uralkodó volt, s hatalmának és jogkörének eredetét, természetét és korlátait csakis az iszlám jogtudósai, írástudói s ezek tanítványai foglalták teoretikus formulákba. Az államra és felségjogra vonatkozó oszmán elméletek az iszlám „szent törvényének” jogfelfogásában gyökereznek. Az államigazgatásról és kormányzásról szóló oszmán iratok a középkori arab és még inkább perzsa etikai és politikai értekezések – előljárók és királyok számára készült példázatok józan köznapi változatai.

Az oszmán állam eredetileg a határvidéki harcosok emirátusa volt, vezetője e végvidékek ura, vagyis a gáziknak a hitetlenek ellen vívott iszlám „szent háború” katonáinak vezére, s e rangnál magasabbat nem is kívánt magának. A korai oszmán uralkodók megelégedtek a gázi-ranggal; egy 1337. évi feliraton Orhán, a második oszmán uralkodó önmagát így nevezi: „Szultán, a gázik szultánjának fia, gázi, a gázi fia..., a végvidékek ura, a világ hőse.” Ahmedi, 14. századi költő, akinek török eredetmondája az első oszmán írott történeti forrás, a gázit így határozza meg: „Allah vallásának eszköze... Allah szolgája, aki megtisztítja a földet a sokistenhit mocskától... Allah kardja.” A szomszéd népek az oszmán

uralkodókat hercegnek, bégnek vagy emírnék, gyakran pedig a határvidékek vagy végvidékek urának: udzslar bejinek nevezik. Amint az oszmán uralom alatt álló terület növekedett, különösen, miután Anatólia régi iszlám földjének nagy részével is kiegészült, az oszmán állam szerkezetében és funkciójában alapvető változások mentek végbe, egyre kevésbé volt már a határvidéki harcosok fejedelemsége, s egyre inkább hasonlított egy klasszikus iszlám birodalomhoz.

I. Bajazid, a „Villám” volt az első a török uralkodók sorában, aki tudatosan élt az új fejlemények adta lehetőségekkel, és felvéve a „Rum szultánja” címet, a szeldzsukok örököseként és egy iszlám birodalom uralkodójaként lépett fel.

Ám Bajazid kísérlete korainak bizonyult. Anatóliai hódításait néhány éven belül elveszítette, ő pedig Timur foglyaként elkeseredésében öngyilkos lett. A megtorpanás azonban csupán átmeneti volt, még ha akkor súlyosnak látszott is. Örökösei és utódai folytatták a terjeszkedést és a török állam átalakítását.

Alig ötven évvel Konstantinápoly bevétele után Turszun bég, török történetíró, megírta a hódító történetét, melyet Mohamed fiának és utódjának, II. Bajazidnak ajánlott. Az életrajz bevezetőjében Turszun bég a monarchia szükségessége mellett hoz fel érveket.

Mint írja, az ember természetéből adódóan politikus és társadalmi lény; életmódja és létfenntartása feltételezi a közösségben élést. A művelt emberek civilizált közösségeknek nevezik ezt, vagyis, köznyelven szólva, ilyenek a városok, falvak és a nomád sátorlakó családok. Az embereknek szükségük van egymás segítségére, így beléjük ivódik a közösségben élés vágya. Mivel azonban szükségképp különböznek egymástól képességeik, szokásaik és igényeik szerint, hajlamosak az összeütközésekre. Ellenőrzés hiányában ezek a viták és konfliktusok a kölcsönös segítségnyújtás céljának fölébe kerekednének, s valójában egymás elpusztításához vezetnének. Ezért szükséges bizonyos szervezeti forma, amely megadja az egyes ember megfelelő helyét, biztosítja jogait, amelyek ily módon nem sértik a többiét. A hatékony kölcsönös segítségnyújtás ilyen eszközökkel biztosítható, és minden ember az őt megillető helyen látja el a feladatát. A szervezettség e fajtáját

nevezzük államigazgatásnak vagy államnak. Ha az állam megfelel az isteni törvények és a bölcsesség alapelveinek, s ha a tökéletesség olyan állapota felé vezet, melyben az ember a neki adatott lehetőségek megvalósítására és a boldogság (az evilági és a túlvilági) elérésére törekedhet akkor ez az állam az, melyet a filozófusok isten államának, megalkotóját törvényhozónak nevezik. A hittudósok ugyanezt a rendszert „seriat”-nak azaz „szent törvényinek, megalkotóját pedig prófétának hívják.

Ha viszont a szervezet nem emelkedik föl erre a szintre, s csupán az emberek közti kapcsolatokat rendszabályozza az uralkodó legjobb belátása szerint – mint például a mongol Dzsingisz kán esetében –, akkor monarchikus államnak vagy a szultán teljhatalmú uralmának nevezzük.

Bármelyik államrendről legyen is szó, léte és fönmaradása az uralkodó lététől függ. Nem minden korban van szükség prófétára, de uralkodónak mindig kell lennie, mert különben anarchia lépne a rend helyébe.

Uralkodóra tehát szükség van, s az általa nyújtott haszonból mindenki részesül. A neki kijáró hálát, tiszteletet és engedelmességet a Korán és az iszlám hagyományok is szentesítik.

Miután Turszun bég ily módon megmagyarázza, miért van szükség uralkodóra, s arra, hogy engedelmeskedjenek neki, a továbbiakban az uralkodó legfontosabb jellemzőit tárgyalja, bemutatja, hogyan példázza mindezeket az oszmán szultán. Az uralkodó négy legfőbb erényének az igazságosságot, a türelmet, a mértékletességet és a bölcsességet tartja. E négy közül is mindenekfölött legfontosabb az igazságosság. Minden ember legfőbb óhaja az igazság; még a tolvajok és útonállóak vezére is olyan ember, aki kinek-kinek igazságosan adja ki a részét – s ha ez nem így volna, a banda nyomban íoloszlana. Az igazságosság hivatott fönntartani a világ helyes rendjét, megadni mindenkinek az őt megillető jogokat, s megakadályozni a törvénybe ütköző, jogokat sértő cselekedeteket.

Turszun bég e gondolatai, melyek az iszlám jogtudomány, a görög filozófia és a perzsa államvezetés hatását jelzik, meglehetősen jellemzőek az oszmán birodalom, de más iszlám országok divatos államelméletére is, a kalifátus összeomlása és a

nyugati eszmék térhódítása közti időszakban. Mint az oszmán birodalom összetett kultúrájában sok egyéb, e gondolatok is a számos különböző tendencia és hagyomány találkozását jelzik.

Ezek közül kétségtelenül az iszlám állam különböző formákban jelentkező hagyományai voltak a legfontosabbak. Az iszlám egy kis városban született, olyan emberek hívták életre, akik épp hogy túlléptek a nomád életformán, s előjáróik még mindig születési, vagyoni és oligarchikus alapokon választott törzsi vezetők voltak. Első vezetőjüként a törzsi szokásoknak megfelelően uralkodó, választott vezért őrzött meg emlékezetük. Az iszlám korai alkotmányjogi irodalmában is tovább élnek ezek a gondolatok; s bár szinte soha nem valósultak meg, azóta is fönmaradtak az iszlám politikai eszmék hátterében.

A mohamedán jog legszigorúbb értelemben vett elmélete embert nem ismer el törvényhozónak. Minden törvény Istentől származik, aki a törvényhozás és a hatalom kizárólagos forrása. Az örök és sérthetetlen „szent törvény” isteni kinyilatkoztatás útján jut el hivatott értelmezőjéhez. Az uralkodó nem alkot törvényt, hanem önmaga is annak a törvénynek a részévé válik, mely már az ő tisztségének születése előtt is létezett. Az uralkodó hatalma e törvény megjelenési formája, annak segítségével s azt szolgálva kell megóvnia a világot az ember eredendő pusztító ösztönei okozta összeomlástól. Mivel az uralkodó Isten törvényének oltalmazója, az engedelmesség vallásos kötelezettség; ezért az engedetlenség nem csupán büntett, hanem bűn.

Elméletileg az uralkodó nem rendelkezik abszolút hatalommal. A „szent törvény” megőrzése érdekében végzi feladatát, s ennek ő ugyanolyan mértékben alárendelt, mint legutolsó rabszolgája. E törvényt ő nem törölheti el, és nem változtathatja meg, mivel törvényt csak Isten alkothat, és csak Isten szándékának hivatott megfogalmazói vagyis az iszlám teológus jogászok

közvetíthetik. Ha az uralkodó a „szent törvénybe” ütközöt parancsol, az engedelmesség kötelezettsége megszűnik, azaz a mohamedán jogtudósok megfogalmazása szerint „a bűnnek nem szabad engedelmeskedni”, és „ne engedelmeskedj a Teremtővel szemben álló teremtménynek”.

Valójában azonban az uralkodó abszolút hatalmának korlátozását nem vették túl szigorúan. Egyrészt már maga a törvény lényegében abszolút hatalmat biztosít neki. Másrészt sem a jog, sem ajogászok soha semmiféle támpontot nem adtak arra vonatkozóan, hogy milyen módon ellenőrizhető az uralkodó egy-egy parancsának jogszerűsége, vagy hogy mi a teendő, ha az uralkodó megszegi a törvényt. Tágabb értelemben véve a közvélemény ereje kötelezte a mohamedán uralkodókat, hogy – ha másként nem, legalább külsődlegesen – tiszteletben tartsák a mohamedán vallás alaptételeit és előírásait. De a gyakorlatban, sőt bizonyos fokig még az elméletben is, az emberek szokásai és az uralkodó akarata a maguk érvényesítő eszközeivel ténylegesen mint törvényforrások elfogadottak voltak.

Az iszlám államelmélet jelentős mértékben átalakult, amikor a görög eszmék, különösen Platón és Arisztotelész gondolatai a mohamedánok körében ismertté váltak. Platón *Államéin*ak eszméit némi változtatással a 10. században élt egyik török filozófus, Abu Naszr al-Farabi (a középkori Európa Alfarabiusa) ültette át az iszlám vallásba, s munkássága alapvető hatást gyakorolt az őt követő írókra. Az *állam* al-Fara- bi-féle mohamedán változatában az uralkodói hatalom személyesebb, vallásosabb és autokratikusabb. Az államból itt „mintaváros” lesz, melyet közös hit tesz egységessé, s a filozófus király személye fogja össze, akinek ugyan még nem öröklött a tiszte, de ő a legfőbb vallási vezető, igen megnövekedett hatalommal, melynek megerősítését nagymértékben az isteni tekintélynek és szentesítésének köszönheti.

A görög filozófiánál is erőteljesebb hatást gyakorolt a perzsa bölcsélet és államvezetés, amelynek korábbi perzsa alkotásai arab fordítások és adaptációk útján, valamint perzsa miniszterek és uralkodók személyes hatása révén váltak ismertté.

Kocsi Bej egy 1630-ban IV. Murád szultánnak ajánlott értekezésében kifejti, hogy az első kalifák ideje óta egyetlen dinasztia sem volt az iszlám olyan hűséges és odaadó híve, s nem mutatott olyan mélységes tiszteletet a „szent törvény” tételei és képviselői iránt, mint az oszmán szultánoké. Az állítás nem túloz. A török dinasztiák vallási buzgalma már a nagyszeldzsukoknál is jelentkezett, s ezt az oszmánok folytatták és továbbfejlesztették. A

szultánok minden elődjüknél többet tettek a „szent törvény” hatékony érvényesítéséért országszerte; legkiválóbb képviselőik magatartása a szent vallás érdekét szolgáló küldetés és odaadás bizonyítéka. Igaz ugyan, hogy az az idő tájt elterjedt iszlám államigazgatási elméletek az eszményi iszlámtól a gyakorlati felé tolódtak, de az első oszmán szultánok államvezetése az elődökéhez képest sokkal inkább megközelítette az eszményi iszlámot.

Az államigazgatás és -vezetés iszlám hagyományait a törökök már későbbi, fejlett formájukban vették át, melyeket számos hatás, sok és keserves tapasztalat módosított. Valószínűleg épp ezért szolgálhattak az államvezetés olyan hatékony irányelveiként, amelyek az államigazgatás és -vezetés szabályrendszerét, a kötelességek és kötelezettségek elméletének gyakorlati vonatkozásait tartalmazzák.

Az állam, az államvezetés és birodalom ilyen gazdag örökségét vették át az oszmánok fejedelmei, amikor a portyázók vezéréből mohamedán szultánokká váltak. Egyúttal ők voltak Rum szultánjai is, mint ahogy a török Isztambul sokan a harmadik, a mohamedán Rómának tekintették. De vajon a „bizánci szultán”, ahogy Milton nevezte, tényleg egy török Róma császára volt-e ez a birodalom és államigazgatási intézményei valóban csupán elnevezéseikben és külsőségeikben tértek el a bizánci birodalométól? Volt, amikor ez az elmélet támogatókat szerzett, de végül nem állta ki a kritikai vizsgálódás próbáját. A 14-15. századi bizánci birodalom, mellyel az oszmánok találkoznak, már semmiképpen sem Konstantin, Justinianus vagy akár Hé- rakleiosz birodalma. A múltnak csupán halvány árnyéka volt a jogrendje, az államigazgatása, de az uralkodás intézményei is már jórészt elnyugatiasodtak. A török végső győzelme, már a haldoklónak adta meg a kegyelemdőfést. Ami öröklőnivaló volt, azt addigra rég széthordták a különböző örökösök.

A törökök is megkapták részüket ebből az örökségből. A görögség, Róma, sőt Bizánc is bizonyos fokig részévé vált már a klasszikus iszlámnak is, s a törököknél ez mint az iszlám örökség föl nem ismert összetevője jelentkezik. E szempontból lényeges, hogy amikor Turszun bég Platón *Allamá.n* egy változatát idézi 1500 körül, nem bizánci vagy görög forrásokat használ, hanem középkori

perzsa és arab szövegeket. A görögök és a törökök sokáig osztoztak Anatólia területén abban az időben, amikor a bizánci birodalom még elég életképes volt, s ez kétségtelenül hagyott nyomokat a szeldzsuk államon. S amennyire megfigyelhetők ezek a gazdasági, társadalmi életben, a hétköznapi élet szokásaiban, oly kevésbé jelentkeztek a kormányzásban és az államigazgatásban. A bizánci szervezeti fölépítést ugyanis teljes mértékben felszámolták, a klasszikus iszlám államigazgatási rendszert vezették be a keleti szultánságok mintájára, s tisztségviselőik többsége is onnan származott. A török államigazgatás elmélete és gyakorlata Rum szultánjának műve volt, s nem valamelyik korábban vagy később uralkodott római császáré.

A „Rum szultánja” cím legfontosabb jegye a területi szuverenitás fogalma. A nagy szeldzsukok iszlám szultánok voltak – az egyetemes mohamedán állam egy és oszthatatlan világi hatalmát gyakorolták. A rumi szeldzsukok – s az ő jogaikat és rangjaikat tovább vivő oszmánok is – Rum szultánjai voltak, vagyis egy meghatározott ország és nép urai. Rum földje Anatólia volt, s a törökök is, miután betelepültek az országba, egy ideig rumiknak nevezték magukat. A török állam Európa felé terjeszkedése tovább erősítette őket ehhez való jogukban. Rum földje – az egykori bizánci birodalom, vagy még inkább az ortodox görög kereszténység birtoka – európai és ázsiai területeket ölelt fel, s új urai számára természetes volt, hogy e fontos terület egészét megkíséreljék beépíteni birodalmukba. Így Rum földjéhez – Anatóliához csatolták az újonnan szerzett Ruméliát, hisz mindkettő Rum szultánjának örökségét képezte.

A 15. századi török írásos emlékekben az ország általánosan elterjedt elnevezése Rum földje, uralkodója pedig Rum szultánja. Ez különbözteti meg mohamedán szomszédaitól, Perzsia és Egyiptom szultánjaitól, és kifejezi jogait s azok korlátait is. Konstantinápoly meghódítása a folyamatnak nem a kezdetét, hanem a betetőzését jelentette.

Fél évszázaddal később I. Szelim mohamedán szomszédai ellen folytatott háborúja és az arab, ázsiai, valamint afrikai területeknek az oszmán birodalomba való beépítése magával hozta az iszlám birodalmi hagyományok újbóli megerősödését.

A birodalom már nem korlátozódott Rum területére, hozzá tartozott az iszlám világ szíve – Arábia szent városai; Medina, Damaszkusz, Bagdad és Kairó: a nagy kalifák székhelyei. Az egyiptomi szultán letűnt a színről, az eretnek perzsa sahot kítaszították a szunnita iszlám kötelékéből – egyedül az oszmán szultán maradt a helyén az ortodox iszlám uralkodók közül. Igaz ugyan, hogy voltak még szunnita uralkodók Marokkó, Transoxania és India távoli területein, de túlságosan messze ahhoz, hogy hatásuk számottevő legyen. Észak- Afrika és Közel-Kelet között ténylegesen egyetlen iszlám szultán uralkodott, mégpedig a kalifák minden volt birtoka felett, a hitetlenek és eretnekek által bitoltakat kivéve.

Nagy Szulejmán (1520-1566) a kánunokhoz írott bevezetőjében az „arabok, perzsák, és rumok szultánjának” hívja magát. Ily módon jogot formál a klasszikus iszlám három fő népe fölötti uralomra. A „Rum szultánja” címet pedig felváltotta az „iszlám padisahja” – az „iszlám császára” – elnevezés. Ezzel az oszmán-török történetírók és mások körében általánosan elterjedt, az uralkodót megnevező címmel a kör bezárult; a területi szuverenitás igénye helyett az egyszerűbb, mert átfogóbb titulus a valós helyzetre utal: a török szultán a középkori nagy iszlám birodalmak örököse. Az átalakulás, persze, nemcsak a címben fejeződött ki: megnőtt az érdeklődés a klasszikus mohamedán történelem és igazságszolgáltatás iránt, létrejött az ortodox iszlám jogrend, melynek hivatott képviselői, a mohamedán jogtudósok egyre nagyobb befolyással rendelkeztek.

Két évszázad során tehát az oszmán uralkodói hatalom három fő fejlődési fokozaton ment át; ezek: a végvidékek ura, Rum szultánja és az iszlám padisahja.

A sztycpplakók azzal járultak hozzá a stabilitás kialakításához, hogy az oszmánok tőlük vették át a szigorú dinasztikus utódlás elvét. Az iszlám jogi doktrínája szerint az államfőt választják. Valójában a választás elve csupán elmélet maradt, és az iszlám felett egymást követő dinasztiák uralkodtak, mint a kalifáké vagy a tisztüket szintén örökletes úton betöltő apró tartományi kormányzóké. A választás elve mégis elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy megakadályozza az utódlás bármilyen más elfogadott rendszerének a meghonosodását.

A törökök azonban módosították a hagyományt. Már a 8. századi török írásos emlékekben megtalálható az Isten által kijelölt

család fogalma, amely a törökök s tágabb értelemben más népek és földterületek feletti uralkodásra hivatott. Ugyanennek az elképzelésnek iszlám változata jelentkezik a nagyszeldzsukok levclé- zésében, melyben ők formálnak jogot a királyság Istentől származó öröklött tisztére, s ez pogány megfogalmazásban visszatér a mongol kánok kancelláriai jegyzőkönyveiben is. A törökök és a mongolok az uralkodást a család kiváltságának tekintették, és a kán vagy a szultán egész családja osztozott rajta. A szeldzsuk szultán- ságban is megvalósult ez az elv: itt az uralkodó testvérei, unokatestvérei is jogosultak voltak a hatalomban való részvételre. A mongolok idején az egész meghódított világbirodalmat családi birtokokra osztották, Dzsingisz kán minden fia és unokája kapott egy-egy részt. Hasonlóképp történt ez az anatóliai emirátusok esetében, s talán kezdetben még az oszmánoknál is, amikor a szultán fiai tartományi kormányzói tisztet kaptak, és saját udvartartásuk volt.

Körülbelül tizennégy éves korukban, a körülmetélés szertartása során férfivá avatott ifjú hercegekre bízták egyes anatóliai tartományok kormányzását, hogy megfigyelhessék őket, és felmérhessék képességeiket. Idővel egyiküket kiválasztották utódnak. A vitatott utódlásokat elkerülendő, a törökök bevezették a „testvérgyilkosság törvényeként” ismertté vált szokást. Ez valószínűleg igen régi keletű, mivel már létező szabályként (no-mosz) hivatkozik rá az 1303-ban elhunyt VI. (Kanta- kuzénosz) János bizánci császár. Hódító Mohamed idején már törvényerejűvé vált, s a birodalom alapvető törvényei között szerepelt e megfogalmazásban:

„Fiaim közül bármelyik a szultánságra kiválasztatik, kívánatos, hogy a fivéreit a halálba küldje, így védelmezvén a világ rendjét. A legtöbb ulema támogatja ezt. Cselekedjenek fiaim is ennek szellemében!”

5. Testvérgyilkosság a szultáni családban. Metszet, 1577

A törvény alátámasztásául szolgáló elv régóta ismert volt, eszerint jobb egy-két ember életét föláldozni annak érdekében, hogy a világ rendje sértetlen maradjon. Segítőként teológusoknak némi leleménnyel sikerült kimutatni ennek szövegazonosságát egy koráni versrészlettel, ahol – természetesen más szövegösszefüggésben – úgy szerepel, hogy a viszály rosszabb, mint az emberölés (2. szúra, 191, 217).

Konstantinápoly bevétele után körülbelül másfél századig a szultánok továbbra is gyakorolták a testvérgyilkosságot. Minden új szultán hatalomra lépésekor meg élő testvéreit selyemzsinórral fojtották meg – e kivégzési formát a kiválasztottaknak tartották fenn, akiknek vérét kiontani szentségtörés lett volna. A Törökországba látogató európaiak ismerték ugyan a királyi családon belüli gyilkosságot, annak törvényesítését azonban nem, így iszonyodva beszélnek e törvényről, pedig ez óvta meg az oszmán birodalmat a hatalmi viszályoktól és az örökösödési háborúktól, amelyek oly sok gondot okoztak más országokban.

III. Mohamed szultán 1595-ben lépett trónra, s ekkor elrendelte tizenkilenc fivére és állítólag tizenöt várandós rabszolganő

kivégzését. Ez volt az utolsó ilyen vérengzés. 1603-ban bekövetkezett halálakor ő már csak két fiút hagyott hátra, Ahmedet és Musztafát, egyikük tizenhárom, a másik tizenkét éves volt, s mindketten ugyanattól az anyától származtak. A dinasztia sorsa két ki nem próbált fiúgyermektől függött, kockázatos lett volna bármelyiküket is kivégezni. Ahmed lett a szultán, de Musztafa életben maradt, s amikor Ahmed 1617-ben meghalt, legidősebb fia csak tizenkét éves volt, így Musztafa lett az utódja. Ettől kezdve vált általános gyakorlattá, hogy az Oszmán-ház legidősebb élő tagja lett az utód. Ez a szokás meglehetősen jól bevált, bár időnként elősegítette alkalmatlan személyek trónra jutását is. II. Oszmán (1618-1622), I. Ahmed fia érdemelte ki azt a megkülönböztetést, hogy ő volt az első török szultán, akit egy zendülés fosztott meg trónjától és életétől. Ő volt az első, de nem az utolsó.

A testvérgyilkosság törvényének megszűnésével véget ért az a gyakorlat is, hogy a hercegek tartományi kormányzóként inaskodtak. Ehelyett az oszmán hercegek a kafeszban, azaz kalitkában, a császári palota negyedik udvarában levő épületcsoportban töltötték napjaikat. Ebben az aranyozott falú börtönben éltek any- jukkái, asszonyaikkal és rabszolgáikkal, s innen az út csak a halálba vagy a trónra vezetett.

Nem csoda, hogy e rendszer nyomán a 17-18. században a birodalom felett uralkodó legtöbb szultán testileg vagy szellemileg erőtlen, néha még veszélyesen degenerált is volt. Csak a 18. század vége felé, e rendszer follaadásakor jelentek meg ismét jó képességű szultánok. Addig azonban mások vették át a város és a birodalom irányítását.

Turszun bég szerint az igazságosság a király első jellemzője, s ezzel a kései mohamedán közgondolkodást visszhangozza. A Prófétának tulajdonított mondás szerint „egyetlen óra igaz ítékezés jobb hatvanévnapi ájta- toskodásnál”. Ami persze nem az alattvaló jogait hivatott védelmezni; azokról így szól egy másik mondás: „hatvanesztendei zsarnokság jobb egy óra viszálykodásnál”. Ez mindenesetre a kormányzás legfőbb kötelességeiről alkotott közvéleményt tükrözi. Még a *Szija- szet-nárne*, a nagy szeldzsukok számára írt híres perzsa államigazgatási kézikönyv is egy olyan arab mondást idéz, melyet számos későbbi író is megismétel; c szerint: „a

világ nem áll meg a hitetlenség miatt, de megáll az igazságtalanság miatt”.

Mi hát az igazságosság? A klasszikus jogtudósok szerint igazságosnak lenni annyit jelent, mint fönntartani az iszlám Isten adományozta törvényét. A nagyszel- dzsuk szultánok korában élt író, Gazali így vonja meg a határt igazságos és igazságtalan között: „Az igazságot és a zsarnokságot elválaszthatod a szent törvény tanítása alapján; Isten vallása és Isten prófétájának törvénye legyen a célja minden küldetésednek, s a menedéke minden megtérésednek.”

Az igazságosság e zsidó és keresztény koncepcióját, vagyis az isteni és erkölcsi törvények megerősödésének elvét azonban háttérbe szorította egy más eredetű eszme. A keleti szultánságok etikai és politikai íróinak többsége szerint az igazságosság lényege az egyensúly fönntartása. A társadalom osztályokra tagozódik, s mindegyiknek megvan a maga helye és feladata. Az igazságszolgáltatás fő kötelessége, hogy a társadalom minden osztályát s azok tagjait megtartsa a maga helyén, ily módon biztosítva a társadalom rendjét és stabilitását. Ezt az eszmét Turszun bég a 13. századi perzsa Nászireddin Tuszitól vette át, akinek a 10. századi filozófus, al-Farabi iszlámizált köztársasága szolgált mintául, ez utóbbi pedig Platón iszlám előtti eredetijére megy vissza. Ez a doktrína megfelelt a kor igényének, amikor a korábbi laza társadalmi rend utat engedett a szigorúbb rendszerű osztálytársadalomnak, ahol etnikai különbségek is megerősítették az egyes osztályok és feladatuk közötti korlátokat.

A török szultánok mindig tudatosan törekedtek azon különféle elemek közötti egyensúly fönntartására, melyeken hatalmuk nyugodott; a törökök hatalmának gyengülését megmagyarázni próbálók kedvelt érve volt, hogy éppen ez az egyensúly bomlott meg. Az évszázadok folyamán e domináns rétegek összetétele és egymáshoz való viszonya azonban sokat változott.

A mai nézetek megegyeznek abban, hogy míg a nyugat-európai országok történelme fölfogható úgy, mint a gazdaságilag meghatározott osztályok küzdelme a hatalomért, addig ez a Nyugaton kifejlesztett szempont aligha segít hozzá a keleti társadalmak történelmének megértéséhez. Nyilvánvalóan voltak társadalmi osztályok az oszmán birodalomban, és számos dolog

jelzi egymással folytatott harcukat is. A tulajdon megszerzése és megtartása azonban csekély mértékben veszélyeztette az államot; az osztályok annyira egymásba mosódtak, hogy valójában nem játszottak döntő szerepet. Az uralkodó osztálynál – ha egyáltalán létezett ilyen – sokkal fontosabb volt az uralkodó elit: egymással állandó kapcsolatban álló emberek olyan kis, körülhatárolt csoportosulásai, melyek a hatalmi apparátus mindennapi munkáját tevőlegesen irányították, az egyeduralkodó hatalmának kiegészítéseként. Több ilyen igazgatási és katonai elitcsoport volt, amelyeket nem elsősorban osztályhelyzetük jellemzett, hanem képességük, feladataik és utánpótlásuk módja. Kialakulásuk, vizálykodásuk és viszontagságaik ismerete jelentős mértékben hozzásegít az oszmán állam történetének megértéséhez.

Az első oszmán állam a határvidéki harcosok emirátusa volt, és vezetői is közülük kerültek ki. A határvidéken születtek és nevelkedtek, mesterségük a háború, jövedelmük a zsákmány volt, vallásuk pedig szellemi vezetőik, a dervisek misztikus, dogmák nélküli hite. Ugyanakkor sok közös vonásuk volt a török gáziknak és keresztény ellenfeleiknek – mesterségük, életmódjuk, ételeik, öltözködésük, szokásaik igen hasonlóak voltak, sőt a portyák és fogságba esések kényszerű anyasága révén esetenként még vér szerinti és nyelvi rokonságba is kerültek egymással.

Akkor már évszázadok óta a törökök alkották az iszlám katonai kasztját, s az oszmán gázik túlnyomórészt török származásúak és török anyanyelvűek voltak – né- hányan közülük a nyugati határvidékre vetődött kalandorok vagy zsoldosok, mások bevándorló – vagy behurcolt- türkmén törzsbeliek, saját vezetőik alatt. Rövidesen megjelenik azonban a toborzás új formája, melynek során a helyi görög keresztény lakosság köréből sokan felvették az iszlám vallást, és a mohamedá- nők oldalára álltak. Ezek közül némelyek a gázik vezetőivé váltak; az oszmán-török nemesség négy-öt legősibb családja közül legalább kettő görög származású.

Amikor a törökök hatalma kiterjedt a Balkánra, a görögökhöz számos szláv és albán csatlakozott, akik különböző okokból a törökök szolgálatába álltak. A győzelmek és a hódítások nyomán a gázik hatalmas földterületek urai lettek Európában, ahol a félig nyugatiasuk keresztény nemesség volt a többé-kevésbé nyugati

típusú feudális kiváltságok birtokosa. A gázik közül sokan telepedtek le itt mint a szultántól kapott katonai javadalombirtokok tulajdonosai. Az oszmán katonai és társadalmi rendszerben ez idő tájt számos olyan új vonás jelentkezett, amelyek egy része feltehetően Nyugat-Eu- rópából származott. Ezek közül a legfontosabb az asz- kerinek nevezett kiváltságos katonai kaszt megjelenése; ennek tagjai bizonyos születési és származási előjogokat élveztek.

A hagyományos iszlám társadalom politikai abszolutizmusa ellenére is az egyenlőséget hirdette. Sem a keleti hindu társadalom kasztrendszeréhez, sem a nyugati keresztény társadalmak arisztokratikus kiváltságokra épülő berendezkedéséhez hasonló itt nem fejlődött ki soha.

Az iszlám történelem során először az oszmán birodalomban alakult ki valamiféle örökösödési rendszer az aszkeri nemességgel. Igaz, a törvény valójában nem biztosította az aszkerik feudális vagy arisztokratikus kiváltságait. A javadalombirtokhoz, a tisztségekhez, státusukhoz nem volt örökletes vagy szentesített joguk, az uralkodó bármikor adhatta és visszavonhatta ezeket. A szultán azonban általában csak az aszkeri osztály tagjainak adományozott javadalombirtokokat és tisztségeket, s ezeket az embereket akkor is az osztályhoz tartozónak tekintették, ha történetesen nem volt javadalombirtokuk vagy hivataluk. Egyértelműen megkülönböztették az aszkeriket az alattvalóktól. Az iszlám alattvalókhöz hasonlóan a mohamedán aszkerik is alávetettek a mohamedán „szent törvény” rendelkezéseinek, de felettük a kádiaszker, az aszkerik főbírája ítélkezett, nem a közönséges kádi; hivatali, adózási és fegyelmi ügyekben a szultán által kiadott szabályzatokhoz kellett magukat tartaniok. Ezek rögzítették kiváltságaikat és azokat az engedményeket, amelyek megkülönböztették őket az alattvalóktól, akik nem viselhettek fegyvert, nem ülhetek lóra, és akiknek nem lehetett javadalombirtokuk.

Hogy az aszkeri elnevezés inkább kasztot jelentett, mint funkciót, azt egyértelműen bizonyítja az a tény, hogy visszavonult és alkalmazásban nem levő személyek is tartoztak az aszkerikhez, de még a szultán és az aszkerik felszabadított rabszolgái, az aszkeri-feleségek és gyermekeik, valamint a szultán udvarának vallási tisztségeit betöltők is. A szultán rendelkezhetett az aszkerik saját

osztályukból való kitaszításáról, és különleges szolgálat jutalmául alattvalót is tehetett aszkerivé. A korai korszakban ilyesmi ugyan ritkán fordult elő, de még a kitaszított aszkeriket is megkülönböztették a közönséges „alattvalóktól”. Ugyanakkor a birodalom politikájának alapelveibe is ütközött az alattvalók aszkerivé emelése. E gyakorlat terjedését káros újításnak tartották; Kocsi Bej 1630-ban és a későbbi oszmán-török emlékiratok szerzői is az oszmán birodalom hanyatlásának egyik okát ebben látták.

A korai oszmán állam lényeges jellemzője, hogy az aszkerik megkülönböztetése az alattvalóktól se nem pusztán etnikai, se nem pusztán vallási alapokon történt. A nem katona mohamedán parasztok és az ázsiai városiak ugyanolyan alattvalók voltak, mint az európai keresztények. Ugyanakkor a balkáni katonai köznemesség néhány keresztény tagja az iszlám hitre való áttérés formalitása nélkül is bekerülhetett a török aszkeri osztályba, és a szultántól javadalombirtokot kaphatott. A 15. században a török kézen levő Európában a feudális hűbértartós lovaskatonák egy része keresztény köznemes volt; a 16. századra szinte kivétel nélkül mindannyian beolvadtak a török iszlámba.

A határvidéki harcosok államot alapítottak, a feudális nemesség viszont birodalmat hozott létre – s épp az ő eredményeik gazdagították az oszmán társadalmat egy új hatóerővel: a klasszikus iszlám civilizáció képviselőivel. Amikor a török szultánok szembekerültek az uralmuk alatt tartott földterületek és népek kormányzásának és igazgatásának nehézségeivel, mindig a Kelethez, az ortodox iszlám hagyományokhoz és ezek őrzőikhez fordultak segítségért és útmutatásért. Amint az új területek beépültek az iszlám világba, keleti teológusok és tisztségviselők érkeztek a török fővárosba, s magukéi hozták az ortodox iszlám állam ismereteit, módszereit és alapelveit. A korai oszmán krónikások, a határvidéki harcosok szemléletét megfogalmazva, gyakran adnak hangot a politikai és vallási ortodoxia fokozatos térnyerése miatti gyanakvásuknak és ellenszenvüknek. „Amikor az oszmán hercegekhez eljöttek az ulemák – írja egy 15. századi anonim népi krónika, mindenféle csalafintaságot hoztak a világba. Addig nem tudtuk, mi az a számolgatás meg mérickselés. Mikor megérkeztek,

számolgatni meg méricskélni kezdtek. Bevezették a pénzgyűjtögetés és a kincstáralapítás szokását is.”

Kormányzás és jog, adózás és nyilvántartás, kincstár és fizetés – az államhatóságok e megszorításait a gázik mind elutasították, s továbbra is makacsul ragaszkodtak a határvidék zavartalan és kötetlen anarchiájához. Az iszlám állam konszolidációja az ortodox vallás veszélyét is jelentette számukra. A határvidéki harcosok vallása igen egyszerű volt, s aligha fogékony a dogma és a „szent törvény” iránt. Minden eretneket szívesen befogadott a határvidék szabad földje, s még a mohamedánok és a hitetlenek közötti különbség is annyira elhomályosult, hogy az ortodox iszlám képviselői értetlenül szemlélték a jelenséget. Az oszmán hadseregben egymás mellett harcolt a mohamedán és a keresztény köznemesség, és a laza, szinkrctikus, misztikus vallás sok érintkezési felületet talált köztük. Az ulemák és a „szent törvény” eljöttével élesen elhatároltak egymástól ortodoxot és eretneket, iszlám vallásút és hitetlent – ami heves ellenállást váltott ki a törvények végrehajtásának áldozatai között.

Az oszmán történetírói hagyomány Dzsandarli Kara Halil Hajreddinnek szinte félisteni hatalmat tulajdonít: ő volt a második és a harmadik oszmán uralkodó tanácsadója, és a Dzsandarli vezírdinasztia megalapítója. A Dzsandarlik az ulemák közé tartoztak, hatalmas öröklött vagyonnal rendelkeztek, volt érzékük a kereskedelemhez, politikához és a kormányzáshoz is. Más hasonló származásúakkal együtt ők kezdték kialakítani a tisztségviselők, tanácsadók és hadvezérek olyan osztályát, mely tudatosan szolgálta az iszlám dinasztikus államot, és hű volt az oszmán uralkodói házhoz.

A klasszikus iszlám állam egyik jellegzetességét, a házi rabszolgatartást is átvették a törökök. E rendszer jellegét és célját helyesen összegezi egy Törökországba látogató angol a 17. században. Elbeszéli, hogy a keresztény szülők gyermekeit „a háborúban szerzik meg, vagy távoli vidékekről hozzák”, s aztán úgy nevelik, tanítják őket, hogy „nagy szolgálatokat tegyenek a birodalomnak”. Majd így ír:

„Nyilvánvaló az ő szándékuk, hiszen a keresztények gyermekei majdan gyűlölettel viseltetnek szüleik iránt, miután más elvek és

szokások szellemében neveltetnek; kik messzi tájakról jöttek, társtalanul állnak, s iskoláikból a kormányzásba kerülve nem ismernek más barátot és rokont, csakis az ő hatalmas urukat, s érdekeik nem fűzik máshoz, csakis az ő hatalmas urukhoz, akinek szolgálatára taníttatnak, s akihez a kényszer teszi hűségessé őket.”

Minden autokratikus uralkodó egyik feladata: biztosítani autokratikus hatalmát minden olyan kísérlettel szemben, amellyel a kormányzásban részt vevők egy meggyökeresedett osztálya a hatalmat korlátozni, veszélyeztetni próbálja. Még ha nincs is birtokkal rendelkező, vagyoni szempontból erőteljes osztály, ennek befolyásos pozícióját katonai vagy bürokratikus elit is betöltheti, melynek lehetnek akár öröklött kiváltságai is. Igen sok keleti és nyugati despota célja volt, hogy megakadályozza az ilyen elit réteg kialakulását, vagy ha már létrejött, ellenőrzése alá vonja. Ennek megvalósításához a despotának olyan emberekre volt szüksége, akik rajta kívül senkinek nem elkötelezettek, és fölemelkedésük csakis az ő akaratától függ, nem pedig rangjuktól, vagyonuktól vagy helyzetüktől, és akiket érdekük és hűségük egyaránt hozzá köt.

A különböző társadalmak uralkodói különböző módon gondoskodtak a despotikus hatalmat biztosító réteg fenntartásáról és utánpótlásáról. A régi Perzsiában, Kínában és időnként a római és a bizánci birodalomban az eunuchok alkották a tisztségviselőket, sőt a katonák osztályát is. Ezek, megfosztva a családalapítás lehetőségétől, úgy védték meg az uralkodót az ősi nemességgel szemben, hogy ők maguk nem hoztak létre másikat. Európában az egyház bocsátott a király rendelkezésére olyan tehetséges, képzett és ambiciózus embereket, akik életüket Istennek szentelve, ugyanolyan módon szolgálták az uralkodót, mint az eunuchok. A másik módszer az alacsony sorból vagy külföldről származó emberek állami hivatalba állítása volt; ezek állandóan cserélődtek, s így nem alapíthattak örökletes kasztot. A híres kínai vizsgázási rendszer egy ideig ugyanezt a célt szolgálhatta. E módszer megvalósulásának legsikerültebb példája kétségtelenül az iszlám rabszolgahadsereg és rabszolga-államigazgatás.

A politikai és katonai rabszolgák fogalma nem volt ismeretlen az ősi birodalmakban, és valószínűleg Perzsiában a pártus korszakában is jelentőséggel bírt. A rabszolgákkal való kormányzás rendszere

azonban a középkori iszlám államban érte el legfejlettebb és legjellemzőbb formáját. A mohamedán történetírók Mutaszim Abbaszida kalifának (uraik. 833-842), Harun al-Rasid fiának tulajdonítják a rabszolgákból álló hadsereglétrehozását. Még herceg volt, amikor Közép-Azsiából jó néhány török rabszolgát gyűjtött össze. Amikor kalifa lett, számukat tovább növelte, és testőrsereget hozott létre belőlük. Ezt a gyakorlatot legtöbb utóda követte.

Kisázsiaiban a szeldzsuk szultánság, valamint a Kisázsia központi és keleti vidékein levő néhány régi török emirátus is ismerte a rabszolgaságot. Természetesen a határvidéki harcosok körében ez ismeretlen volt. A gázi történeti hagyomány szerint a rabszolgaság meghonosítása az oszmán-törököknél a keletről betolakodott teológusok hatására következett be. A legrégebbi krónikák úgy tartják, hogy egy Karamánból érkezett teológus, Kara Rusztem hívta föl a hadsereg akkori kádija, Dzsandarli Kara Halil figyelmét arra, hogy az uralkodó tulajdonát herdálják. Isten szava szerint az uralkodót a hadizsákmány egyötöde illette meg, beleértve a gázik által elfogott rabokat is. A kádi figyelmeztette Murád szultánt, aki kijelentette, hogy Isten akarátának engedelmeskedni kell. „Ez az újítás – írja a krónikás nyilvánvaló ellenszenvvel – két teológus műve volt.” Ezután minden ötödik hadifogoly a szultáné lett.

„Sok ifjút gyűjtöttek össze, és vittek a szultánnak. Halil azt mondá: »Adassanak ők a türkmének keze alá, s tanuljanak törökül. Aztán pedig legyenek katonák.« így is történt. Napról napra mind többen lettek, s mohamedánná váltak. Néhány évig dolgoztatták őket a türkmének, majd elvitték a [szultáni] Kapuhoz. Attól fogva fehér sapkát viseltek..., és jeni cseri – új katonák – néven nevezték őket.”

Így született meg a híres sereg, melynek katonáit Európa janicsár néven ismerte meg.

A szultán mohamedán tanácsadói Isten nevében bevezették a jogrendet és az adózást: a királyi ötödöt és a királyi rabszolga-rendszert. A törökök ekkor már nem rabszolgák, hanem rabszolgatartók voltak. Az anatóliai törökök már régi mohamedán népnek számítottak, a törvény és a hagyományok egyaránt mentesítették őket a rabszolgaság alól. De akadt helyettük más. Miként századokkal korábban az iszlám közép-ázsiai határain élő

mohamedán harcosok fogták el és tették rabszolgákká a pogány törököket, most a nyugati határon élő mohamedán török gázik kezdtek háborút keresztény ellenségeikkel, és foglyaikat az iszlám törvényének szel-

. Janicsár. Melchior Lorichs fametszete a 16. század második feléből

lemében hadizsákmányként kezelték. Bagdad és Perzsia mohamedán kalifáihoz és emíreihez hasonlóan, az oszmán szultánok is megalapították a rabszolgák idegenlégióját – ezúttal a keresztény rabokból.

Az utánpótlás rabokkal való biztosítása azonban esetlegesnek bizonyult, és nem elégítette ki az igényeket. A begyűjtés rendszertelen volt, és az így szerzett felnőtt katonákat feltehetően sokkal nehezebben lehetett átnevelni, mint a korai mameluk-hadsereg utánpótlásául szolgáló barbár ifjakat. A 14. század vége felé új módszert vezettek be a törökök; a devsirme-rendszert. Ez

azt jelentette, hogy a török hadsereg és az állami szolgálat utánpótlásának biztosítására a keresztény falvak lakosságától gyűjtöttek be fiatal fiúkat. Ez a rendszer, noha nemigen fért össze a mohamedán törvényekkel, bevett oszmán intézménnyé vált, és egészen a 17. századig, talán még tovább is működött.

A devsirme kettős célt szolgált. Egyrészt bőséges mennyiségű rabszolgát adott, kielégítette a szultán hadseregének és udvartartásának igényeit. Másrészt lecsapolta Rumélia energiáit, és a török állam szolgálatába állította. Ötévenként különleges megbízottak utazták be Ruméliát – később Anatóliát is hogy fiúkat válogassanak a devsirme-rendszer céljára. A gyermekeket aztán iszlám hitre térítették, és megtanították törökül. Gyakran kerültek a feudális lovasság, azaz a szpáhi osztály egyes tagjaihoz apródnak, csatlósnak. Rövidesen olyan gyűjtőhelyre vitték őket, ahol egy testület megvizsgálta, ki milyen szultáni szolgálatra alkalmas. A többségük apród lett, s idővel a janicsársereg vagy más állandó, fizetett alakulat hivatásos katonája. A legkiválóbbak a palota apródiskolájába kerültek; hosszú és gondos képzés után a szultáni udvar tagjaivá és a legmagasabb kormányhivatalok várományosaivá válhattak. Még a nagyvezír is sokszor közülük került ki. A 16. századig a janicsárhadsereg utánpótlását kizárólag ilyen módon biztosították. Szabadon született mohamedán nem állhatott középük, de még a katonák fiai sem kerülhettek be a seregbe.

A devsirme-rendszeren keresztül, valamint a vásárlás és hadisarc útján begyűjtött rabszolgák jóvoltából a szultán képzett katonák és tisztviselők garmadájával rendelkezett, akik kizárólag a hadseregnek és az udvarnak tartoztak hűséggel, örökletes jogokkal rendelkező uralkodó osztály pedig nem jött létre. A katonai rabszolgákat kapi kulunak – a (szultáni) Kapu rabszolgáinak – hívták. Ez az elnevezés jelezte a szultánhoz való viszonyukat, és megkülönböztette őket a szabad feudális katonáktól. Egyébként inkább politikai, mint jogi szempontból tekintették őket raboknak. Bár eredetileg rabszolgák voltak, ugyanúgy lehetett birtokuk, és ugyanúgy házasodhattak, mint a szabad emberek, s jogilag nem kezelték őket rabszolgaként. Ugyanakkor a szultán tulajdonát képezték, életükkel és vagyonukkal teljes mértékben ő rendelkezett.

A „Kapu rabszolgáival” a feudális nemesség nyilvánvaló érdekellentétben állt, s jó ideig az előbbiek kerekedtek felül. Sokáig nem is különültek el egymástól. A kezdeti korszakban sok szpáhi is felfogadott apródnak rabszolgát, és sok rabszolgának sikerült feudális köznemessé válnia. Mindannyian az aszkeri osztályba tartoztak. Idővel a javadalombirtok rendszere is úgy módosult, hogy az a szultán tulajdonjogát erősítse a feudális lovasságéval szemben. A 15. század végére az ősi arisztokrata és feudális családok mindjobban elvesztették befolyásukat, s a rabszolgák vették át a vezető szerepet a központi és a tartományi kormányzásban egyaránt. E folyamatot gyorsította az is, hogy elterjedt a lőfegyverek használata, ezért megnőtt az állandó hivatásos rabszolga-hadsereg jelentősége, s egyúttal háttérbe szorult a feudális lovasság. Nagy Szulejmán uralkodása alatt, a klasszikus oszmán állam fénykorában a török uralkodó osztály legkülönbözőbb elemei mind egyetlen központi intézménybe olvadtak, mely az uralkodó korlátlan befolyása alatt állt.

1553 novemberében Anthony Jenkinson angol utazó Szíriában látta Nagy Szulejmán szultánt és seregét a dicsőség tetőpontján, útban a perzsiai háborúba. Alep- póba való megérkezésükről így ír:

„Ott meneteltek a Nagyúr, másképpen a Nagy Török előtt hatezren a szpáhik, avagy könnyűlovasok, igencsak derekak, s mindnek skarlátszín a ruhája.

Utánuk meneteltek tízezren a nortanok [? orta], kik pedig a Nagy Török hűbéresei, s mindnek sáfrányszín bársony az öltözete, fejükön tatár módra formázott sáfrányszín kalap, két láb magas, köpönyegük ugyanolyan színű, igen ékes, kezükben török módra készült íjaik.

Utánuk meneteltek a fegyveres kapitányok négyen, kiket a török saniaques-nak [szandzsák] nevez, s mindnek karmazsinveres az öltözete, mindeniknek zászlaja alatt tizenkétezer jól fölfegyverzett harcos, fejükön sisakkal, szép rendben menetelének, oldalakon kurta fegyver, melyet az ő nyelvük simitterónak nevez.

Utánuk meneteltek gyalogosan a janicsárok tizenhatezren, a Nagyúr szolgálói és őrizői, mindeniknek szakállas puska a fegyvere, ibolyaszín selyem a ruhája, fejükön a különös formájú cuocullucia, ilyképpen: a homlokuk körül olyan, mint egy fehér selyemsapka,

melyről, a franciák csuklyájának módjára, hátrafelé ugyanoly színű kendő függ, és a homlokuk közepéről

7. Szpáhi. Melchior Lorichs fametszete a 16. század második feléből

egy láb [kb. 30 cm] hosszú ezístrúd emelkedik föl, igen mives munkával, drágakövekkel ékítve, és a mondott rúd közepéből tollbokréta magasodik, ami jártukban szabadon lebeg föl s le.

Utánuk mentek az apródok ezren, ruhájuk aranyból, kiknek fele szakállas puskát vitt, s a többiek török íjat, tegez, és ők is szép rendben meneteltek.

Aztán jött három jól fölfegyverzett harcos, kiknek török módra, leopárdnak bőréből készült a vértjük, fejükön sisak, dárdájuk készenlétben, s nyelének végénél vérvércs színűre festett lófarok; ez az ő jelvényük...

Utánuk jött hét apród ezüstszín ruhában, hét fehér lovuk ezüstszín takaróval beborítva, miket ékítettek igen pompázatosan hímzéssel és drágakövekkel, smaragddal, gyémántokkal és rubintokkal.

Utánuk jött még hat apród, arany szín ruhában, mindeniknek íj volt a kezében, és török módra készült tegez oldalukon.

Rögvest utánuk jött maga a Nagy Török, pompázatosan és fényességesen, fönséges tekintetét mutatván, csupán két apród kíséretében, kiknek ruhájuk arany szín, ő maga nemes fehér lovon ült, vállán arany szín köpönyeg, kihímezve a legdrágább kövekkel, az ő ékes turbánja vagy tizenöt láb hosszú fehérszín selyemből és vászonból szőtt, hasonlatos a kalikóvászonhoz, ámde igen finom, a turbán közepén fehérszín strucctoll bokréta lengett, a lova pedig ugyanilyennel volt ékítve.

Követe őt hat szép ifjú hölgy, remek fehér háttaslovakon, ezüstszín ruhájuk hasonlatos a férfiakéhoz, igen ékes a gyöngyöktől, drágakövektől, sapkájuk ugyancsak míves munka, hajuknak fürtjei vérvörösre voltak festve, miként kezüknek körmei; mindeniknek két eunuch volt a kísérete; kezükben régifajta íjak.

Utánuk jött a Nagy Basa, a hadseregnek fővezére, karmazsinveres köpönyegben, afölött egy másik rövid mente, mely igen ékes; őt követte vagy ötven gyalogos janicsár, az ő testőrei, mindeniknek karmazsinveres bársony a ruhája, fegyverük pedig mint a Nagy Török janicsárjaié.

Aztán jött három másik basa, mögöttük gyalogos rabszolgák, kik valának vagy háromezeren.

Aztán jött bátor lovasoknak kompániája, mindnek jó fegyvere, és voltak vagy négyezren.

Az itt mondott pompázatos hadsereg, kik voltak vagy nyolcvannyolcezen, táborát ütének Aleppo városánál, s az Nagyúr maga a városban lakozott, egy magas hegy tetején a várban, mely hegynek tövében a híres-neves Eufrátesznek egy ága folyik.

A többi hadak Armeniának hegyein keltek által, nevük most Gamarye hegyei, mik Aleppótól négy nap járásra vannak, hogy a Nagyúr s a fősereg előtt érkezzenek, kik készülnek mind Perzsiába, ostromolni a Nagy Szofit [a perzsa sahot]. A Nagyúr serege, mely a hegyeken kelt által, és Aleppóba kísérte őt, a lovasok és gyalogosok

és az élelmet hordozó tevéknek hajcsárai mind összesen voltak háromszázezren.

A mondott hadaknak munícióját és az élelmüket hordozó tevék pedig voltak kétszázezren.”

4. Az udvar és a kormányzás

Konstantinápoly eleste után három héttel Hódító Mohamed szül táj elhagyta az új fővárost, Drinápoly- ba ment, s néhány hónapot töltött az ott épült új palotában. Egy év múltán tért vissza Konstantinápolyba, és a város központjában, a harmadik dombon álló palotában rendezkedett be, ott, ahol később a török hadügyminisztérium, napjainkban pedig az isztambuli egyetem kapott helyet. Konstantinápoly elfoglalása után körülbelül tizenkét évvel határozta el a szultán hogy új palotát építtet egy távolabb eső helyen, ahol elegendő tere lesz egyre növekvő, bővülő császári udvarának. Az Aranyszarv-öböl és a Márvány-tenger közé ékelődő hegyfokot jelölte ki, ahol egy bizánci akropolisz állt; azóta nevezik Szarajburnunak – Szeráj-foknak.

A *szeráj* szó perzsa eredetű, kastélyt, palotát jelent. Az oszmán nyelvhasználatban a császári palotát és udvart együttesen jelenti. Európában a szó használatát gyakran a császári udvarnak arra a részére korlátozzák, amely leginkább magára vonta az európai látogatók figyelmét, vagyis a nők lakosztályára. A török nyelvhasználat azonban nem szűkíti le a szeráj szó jelentését a palota egy részére, hanem az egészet jelöli vele.

A palota építése 1465 körül kezdődött, és 1478-ban fejeződött be. Új Palotának nevezték, megkülönböztetve a dombon álló Régi Palotától; sokkal inkább elterjedt azonban a régi tengerparti erődítményről kapott név: *Topkapi*, azaz Agyúkapu. A Topkapi Palota maradt a török szultánok és udvartartásuk székhelye a 19. századig, amikor máshová, új épületekbe költöztek. Akkoriban kezdték félreérthető módon Régi Palotának nevezni a Topkapi, vagyis az Új Palotát, mert a szultán ennél is újabb rezidenciába tette át székhelyét. Az eredeti épületek nagy része sorozatos tűzvészek áldozata lett (különösen 1574-ben, 1665-ben és 1862-ben), s

helyettük újak épültek. Az eredeti terv és beosztás azonban keveset változott.

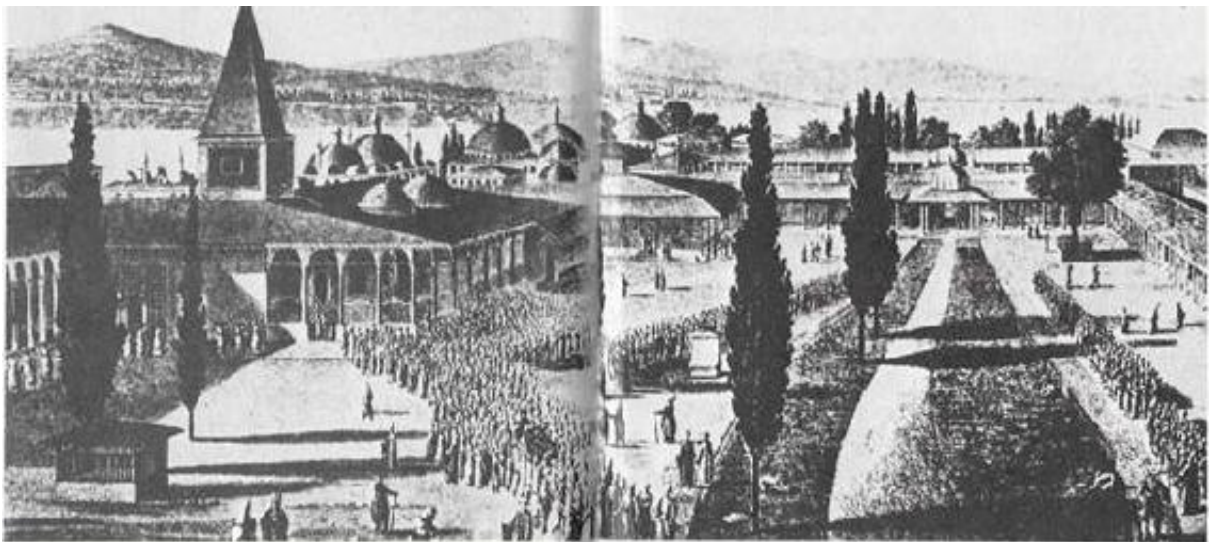
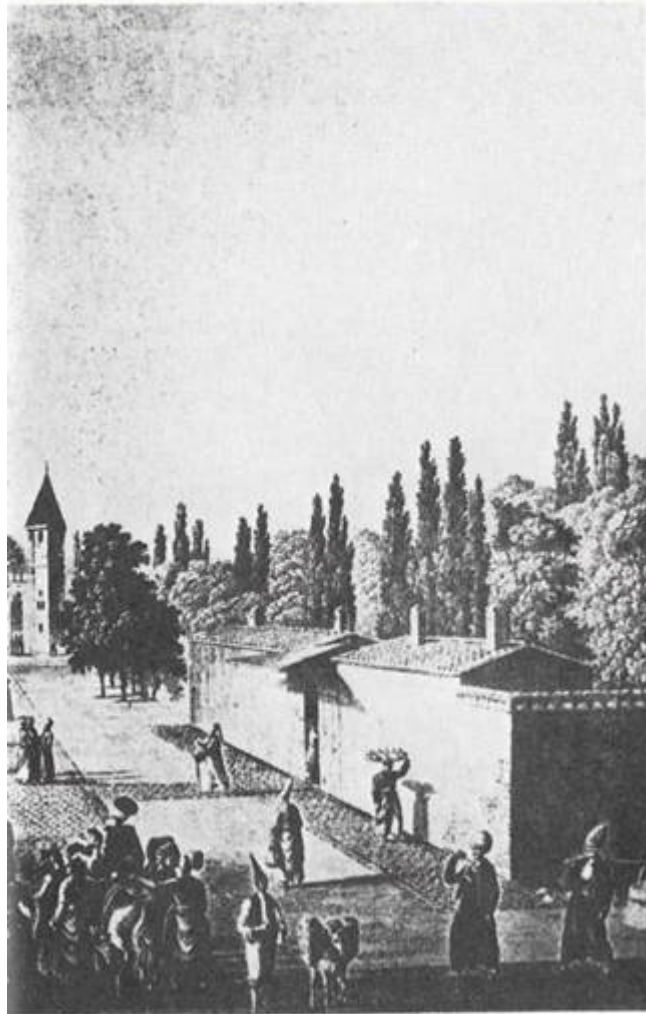
A szultáni udvar kezdettől fogva fölkelte az európaiak érdeklődését, s a pontosság és hitelesség szempontjából igen különböző leírások íródtak a kíváncsiak tájékoztatására. Ezek közül kevés alapul első kézből származó ismereteken. Az egyik leírás Domenico Gcro- solomitanótól származik, aki eredetileg jeruzsálemi rabbi volt, később fölvette a keresztény vallást, és III. Murád szultánt szolgálta háziiorvosként. Mind a mai napig kiadatlan beszámolója valószínűleg számos 17. századi európai író leírásának alapja volt. Ezek közül az egyik legkorábbi és legjobb Ottaviano Bon nevéhez fűződik, aki a Velencei Köztársaság isztambuli követe volt 1606 és 1609 között. *A Nagyúr szerájának leírása* című művét Róbert Withers nevű kortársa ültette át angol nyelvre, aki az isztambuli angol nagykövet házának volt vendége egy ideig. A beszámoló a szeráj környezetének leírásával indul:

„A Nagyúr és egész udvartartása lakóhelyéül szolgáló szerájt... magas és erős fal veszi körül, melyen számos őrtorony áll, és kerülete három olasz mérföldnyire becsülhető. Sok kapuja van..., de a városba vezető kapuk egyike a főkapu (mely valóban igen fenséges); min-

8.

Topkapi-szeráj első udvara. Metszet a 19. század elejéről

9.

A Topkapi-szeráj második udvara. Metszet a 19.
század elejéről

denki ezen át közlekedik napközben; a többit zárva tartják, míg a király vagy valamely legfőbb méltóság utasítást nem ad megnyitásukra...

A már említett közhasznú főkaput nappal kapuőrök [kapidzsi] népes gárdája vigyázza, kik rendre váltogatják egymást, miként éjente mások hasonlóképp; minden ór a kapuőrök basájának [kapidzsi-basi] vezérlete alatt áll...

E szerájban számos a fenséges terem, mik az évnek szakaihoz igazodnak...

Az említett termek egyikében a Nagyúr akkor jelenik meg, mikor kihallgatáson fogadja a követeket, a nyilvános díván napjain a basákat, valamint azokat, kiket fontos szolgálatuk vagy küldetésük szólít, s útjukra bocsáttatnak; továbbá, kiket Konstantinápolyba visszatértükkor kíván meghallgatni Őfelsége külföldön végzett küldetésük felől...

All ott két hatalmas épület; az egyik a hazine, avagy magánkincstár, a másik a király ruhatára. Ezek igen szép és biztonságos épületek, mivel a falaik módfelett vastagok, ablakaik vasból készültek, s mindkettőnek vasból való az ajtaja, miket mindig zárva tartanak, a hazine ajtaja pedig a király saját pecsétjével vagyon lezárva...

Ki a szerájba lép, hatalmas és fenséges kapu alatt megy át, hol az előcsarnokban vagy ötvenen az őnök vigyázzák azt, fegyverük puska, íj és kard; és a kapun áthaladván (hol a basák és más méltóságok lovon is bémehetnek) nagyon tágas udvarba érünk, mely legalább egynegyed olasz mérföldnyi hosszú, s majd olyan széles; ennek bal kéz felé levő oldalán, közel a kapuhoz olyan hely van, hová lovak és emberek bémehetnek az eső elől; a jobb kéz felőli oldalon pedig az ispotály vagyon azoknak, kik beteggé lesznek a szerájban...

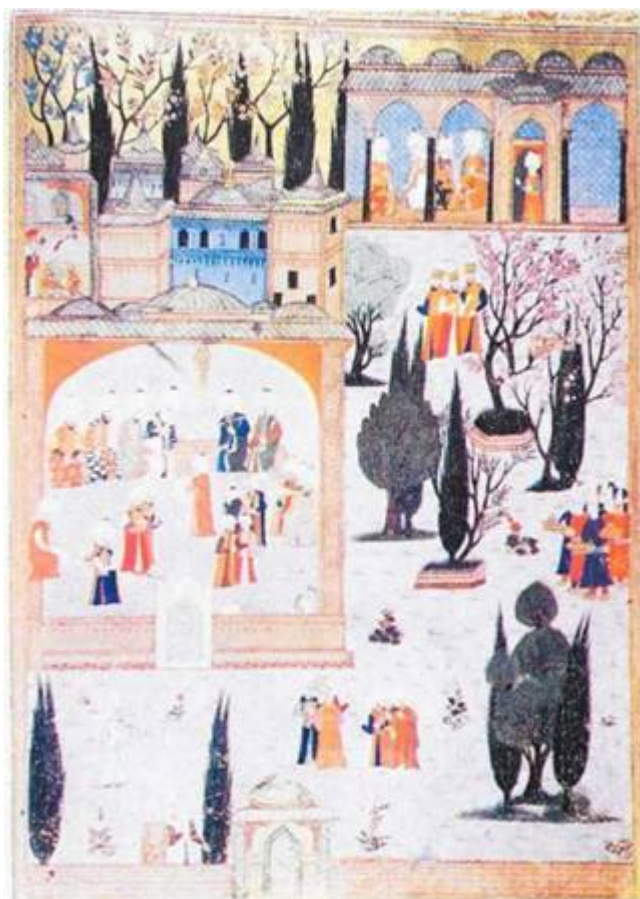
i. Beiktatási szertartás II. Mohamed másodszori trónra lépése alkalmával, 1451-ben. Miniatúra a Hünernáméból

II. Isztambuli pékek felvonulása 1582-ben, azon az ünnepségsorozaton, amelyet III. Murád rendezeti fia körülmetélést* alkalmából. Miniatúra a Szúrnámcból

- III. Táncosok, akrobaták, bohócok és zenészek szórakoztatják az isztambuliakat. Miniatúra a Szűrnámcból

- IV. Ülészék a szultáni tanács a divánhánében (a kép bal oldala), miközben Szulejmán szultán egy lefüggönyözött ablak mögött hallgatózik (balra fent). Miniatúra a Hünernáméból

Emez egy cunuchra vagyon bízva, kinek számos szolgája viseli gondját a betegeknek...

Az említett udvart elhagyván, a második kapuhoz érünk (hol a basák leszállnak lovukról). Emez valamelyest kisebb az előzőnél, de szebb és pompázatosabb; emitt is tágas előcsarnok vagyon, mit szintén kapuőrök gárdája vigyáz... Aztán ismét udvar következik, kisebb az előzőnél, de kecses szökőkútjai okán sokkalta szépségesebb, és a sétálóutakat ciprusok meg zöldellő gyepek övezik, hol gazellák legelésznek, s ellenek fiat... Ez udvarban a Nagyúr kivételével mind gyalogosan járnak; a mondott kapunak mindkét oldalán fenséges oszlopokkal támogatott nyitott galéria, mely előtt csau- sok, janicsárok és szpáhik állanak rangjuk szerint, mikor '4 nagy díván ülészék valamely érkező nagykövet tiszteletére, hogy kézcsókra járulhasson a Nagyúr színe elé.

A mondott udvar jobb oldalán kilenc konyha áll, mind éléskamrával, azok gondját néhány tiszt viseli.

Az udvar bal oldalán vagyon a király istállója, benne pedig vagy harminc-harmincöt remek lova, miket Őfelsége testének edzésére tart, avagy ha kedve támad lovagolni a szerájban az uraknak, agáknak kíséretében ...

A mondott istálló szomszédságában a díván tagjainak szolgálatában álló tisztek egyes épületei vannak; és továbbmenet az udvar harmadik harmadánál van a díván ülésterme; az ülésterem végéhez a külsőnek nevezett hazine csatlakozik, mit a fővezír pecsétje zár le. Kissé hátrább bal kéz felé, a díván ülésterme mögött nyílik a kapu, mely a hölgyek lakosztályaihoz vezet; ennek Királynék Kapuja a neve, mit fekete eunuchok gárdája vigyáz.

Az említett második udvar a harmadik kapunál végződik, minek Királyok Kapuja a neve, és Őfelsége saját termeibe és lakosztályába vezet, hová kívülre csak a személye körül segédkező urak léphetnek; senki más nem teheti bé a lábát oda, csakis azok, akiknek azt a Nagyúr külön megengedte (ez a magas állásúakra vonatkozik). Azok pedig, kik az éléstárhoz vagy konyhához tartoznak, az orvosdoktorok, az élclmezők és asztalnokok, csakis a kapuaga [kapi agaszi], a szeráj főkamarása engedélyével jöhetnek-mehetnek, akinek feladata őrizni eme kaput; ő mindig rendelkezésre áll (ennek okából lakhelye a közelben vagyon), fehér eunuchok csoportjával egyetemben, miként maga is az. Mi pedig eme kapun bévül vagyon, csak hírmondásból tudható, mert azt már emberfia nem láthatja, csak ha távol a király ...

Áthaladván a harmadik kapun (minek ugyancsak szép előcsarnoka vagyon), a már említett, nyilvános fogadásra szolgáló teremhez jutunk...

A nyilvános díván nevű terem a múlt években épült. Négyszegletes, és mindegyik oldala úgy nyolc vagy kilenc lépésnyi lehet: a szolgák terme van mögötte, s van egy terem a díván bejárata előtt is jobb felől, mit csupán farácsozat választ el amattól, kissé távolabb pedig különféle ügyek intézésére szolgáló szobák. Eme dívánt azért nevezik nyilvánosnak, mert bármiféle ember (légyen az kül- avagy belországi) korlátozás nélkül és szabadon

beléphet, hogy igazát kérje, adományért folyamodjék, valamint bárminémű ügyes-bajos dolgát, poros ügyét végleg lezárhassa.”

A Bon leírásában szereplő három egymást követő kapu, melyek a palota belső részeihez vezetnek, a Szultánkapu, Középső Kapu, valamint a Boldogság Kapuja nevet viselik. Az első és a harmadik kapu közti térség a Birun, a Külső, a császári udvar úgynevezett külső szolgálatait végzők elhelyezésére szolgált. Ezeknek hat fő csoportja ismeretes.

Az első csoportot a képzettségük és társadalmi helyzetük folytán az ulemák közé tartozó hivatasos egyházi személyek alkották. Ezek: a szultán tanítómestere, magas rangú, köztisztületben álló egyházi méltóság; az udvari papok, a főasztrológus és – mivel az orvosok képzése is az ulemák feladata volt – a legfőbb orvos, a fősebész és a íoszemész. A legfőbb orvos irányítása alatt állt a két másik, továbbá az udvari orvosok testülete, amelyben a mohamedán ulemák mellett számos zsidó orvos is működött.

A második csoportot a négy különleges megbízott (emin) alkotta, mindegyik a saját személyzetével; feladatuk pedig a császári udvartartás irányítása volt. A városi megbízott (sehr-emini) volt felelős a fővárosban levő szultáni birtokú épületek felépítéséért, karbantartásáért és fenntartásáért, egyúttal az udvartartás költségvetésének felügyelői tisztét is ő látta el, gondoskodott az élelelről, ruházatról és más szükségletek kielégítéséről. Az ő személyzetéhez tartoztak a főépítész, a vízfelügyelő, a raktárak felügyelője, valamint ez ellátás és fenntartás egyéb feladatait ellátó hivatalnokok.

Egy másik emin, aki a pénzverde felelőse volt (darp- hane emini), egyszerre állt a köz és a palota szolgálatában; a 17. században ugyanis a pénzverdét a palota területén, a Szultánkapuhoz közel levő épületben helyezték el. További két megbízott foglalkozott az udvari konyhakkal, illetve az udvari istálló takarmányellátásával.

A külső szolgálatokat végzők legnagyobb és legfontosabb csoportját a „szultáni kengyel agái” (agajan-i ri- kab-i hümajun) alkották. A kengyel már a szeldzsuk idők óta a hatalom jelképe volt a törököknél; a „kengyel agái” címüket a szultáni udvarhoz fűződő

kapcsolatuknak köszönhetően cs. ama kiváltságuknak, hogy néhányuk tarthatta a kengyelt és a gyeplőt, amikor a szultán fölszállta lovára. Számuk és társadalmi helyzetük változott az idők során; a megbízottakéhoz hasonlóan, közülük is néhánynak a feladatai messze túllépték a szultáni udvartartás kereteit.

Hódító Mohamed Kánunnáméjának (törvénykönyvének) felsorolása szerint közéjük tartoztak: a janicsár aga, az udvari lovasság hat regimentjének agái, valamint a tüzérek és vértések agái. A kengyel többi agája közvetlenül a palota szolgálatában állt, így a zászlóvivő (mir-i alom), a kapuőrök (kapidzsi) feje és helyettes vezetője, az istálló-mester (mirahor), a legfőbb testőr (csaus-basi), a főasztalnok (csasnigir-basi) és a fő-solyrnász (csakirdzsi-basi).

A műteferrikák és a baltadzsik csoportja nem tartozott a kengyel agáihoz. Az előbbi a magas rangúak fiai közül toborzott egyfajta elit testőrgárda volt, tagjai a szultán személyes kíséretéhez tartoztak. Díszes öltözködésük és fegyverzetük, saját csatlós rabszolgáik voltak, és gyakran töltöttek be fontos küldetést. A baltadzsik, vagyis baltások, eredetileg utász harcosok voltak, de Konstantinápoly bevétele után palotaőrök lettek; egy részük a Régi, másik részük pedig az Új szerájban állomásozott. A Topkapi-szeráj baltadzsijai kiváltságos réteget alkottak. Legfőbb kötelességük a hárem védelme-zése volt, s hogy jogtalanul be ne pillanthassanak a tiltott területekre, különleges, posztóból készült vagy aranyzsinórból font ellenzőkkel ellátott sapkát viseltek, mely mindkét oldalon hajtincs módjára függött le. Ezért nevezték őket zülüflü-baltadzsiknak – hajtincses vagy szemellenzős baltásoknak. A 18. századig a fehér főeunuch parancsnoksága alatt álltak.

A külső szolgálat többi embere számos kisebb, különleges alakulatba tartozott, vagy különféle mesterségeket űzött. Az előbbieik közé tartoztak az íjászok, valamint a díszőrség és -kíséret tagjai, hírnökök, hírvivők és futárok, zenészek és zászlósok; az utóbbiak közé pedig a szakácsok, pékek, szabók, vargák, a mosó- és takarítószemélyzet, továbbá számtalan iparos és kézműves, akiknek a munkájára szükség volt a palotában.

A Szultánkapu és a Középső Kapu közti első udvarban különféle épületek voltak: őrszobák, hálótermek, raktárak és később a pénzverde. Ide mindenki bejöhett, s ezért általában sok ember

tartózkodott itt. A Középső Kapu és a Boldogság Kapuja közti második udvarba csak azok léphettek be, akiknek dolguk volt a palotában. A körülbelül 140 x 110 méteres téglalap alakú udvarban rendezték az ünnepi díszfelvonulásokat. Legfontosabb épületei a kincstár, valamint a díván ülésterme voltak, ahol a szultáni tanács összeült, és ahol a szultán a külföldi követeket fogadta. A diplomáciai eseményeket kísérő ceremóniákat sokan leírták. Legyen példa erre Edward Barton, a második isztambuli angol követ fogadtatása:

„A mi követünk ugyancsak ezüstkelme öltözékben és aranyozott felső köpönyegben jelent meg, hét, drága szaténruhába öltözött úr kísérte, s még negyven más embere... házától csónakon jött, s amint a hajó annak rendje és módja szerint kikötött, csatlakozott hozzá még két basa, s velük negyven vagy ötven csaus kísérte el a követet az udvarba; a követ és a vele tartó urak számára lovak voltak ott, a díszes öltözékű török szolgák pedig készenlétben álltak, ha ők le kívánnának szállni. Így érkezett a követ rangjához illő kíséretével, legelől a csausok, aztán gyalogosan kettesével az emberei, végül ő maga saját csausával, a dragománnal, vagyis tolmáccsal és a négy janicsárral, kiket rendesen házában tart, s kik mindenhová mindig elkísérik őt. Mind megérkeztek a szerájba a vízpartról, mely egy angol mérföldnyire van attól, amott egy nagy kapun át hatalmas udvarba értek (hasonlatos a Whitehall kapu előtti térséghez), itt leszálltak lovaikról, otthagyván azokat. Innen egy másik tágas udvarba léptek..., mely udvar igen nagy pompával fogadta a mi követünket. Jobb kéz felől, az udvar hosszában végig boltozaton nyugvó galéria, mit kőoszlopok tartanak, miként nálunk a Tő/sdepalotában, s ott álltak rangjuk szerinti sorban végig a testőrök, fejükön aranyozott fémsisakfé- le, miből hosszú toliakból álló bokréta emelkedett fölfelé. Bal felől álltak a kapidzsik, azaz kapuőrök és a csausok. Mindezen udvari emberek lehettek vagy kétezren (hajói becsülöm); a legtöbbjük arany-, ezüst- és skarlátszín bársony- avagy szaténöltözékben jelent meg, s mind egyszerre hajoltak meg, fejüket mellükre hajtva, szíves üdvözlésük jeléül, hogy a követ kedvében járjanak, ki közöttük elhaladván hol jobbra, hol bal felé fordult, s hasonlóképpen viszonzta üdvözlésüket. Amint akképp végighaladt, némely csausok a douanhoz [dí- vánhoz] vezették, mely az igazság

székhelye... E hely a nagy udvar bal oldalán áll, ott pedig a követ és kísérete a vezírt találta..., ki igen nagy szívélyességgel logadta őt. Minekutána királynőnk levele átadatott, elbeszélgettek a jelen dolgairól, Őfelsége a királynő egészségi állapotáról, Anglia helyzetéről, s a két ország békés kapcsolatát érintő egyéb ügyekről, miközben a számos udvari ember a szomszédos belsőbb teremben az estebédhez készülődött, ami állott vagy százféle, leg-

10. Lakoma a szultáni udvarban. Metszet, 1577

inkább főzött és sült ételekből. Azután a követek és vezírcik az estebédhez indultak, s az ő kíséretüknek is ezeket az ételeket kínálták az udvarnak ugyanezen részén. Amikor ők asztalhoz ültek, a negyven vagy ötven csaus a terem távolabb eső végében vigyázta, hogy az étkek felszolgálása rendben folyik-e. A rózsavízzel és cukorral kevert italt luthróban (kecskebőrben) egy ember a hátán hozta be, s kérésre a hóna alatt levő kis csövön át engedett a poharakba. Így ez estebédet illő rendben, gondosan és csöndben úgy fél órán át szolgálták föl, de nem volt az rendjén, ahogy véget ért, mivel

bizonyos moglanok [adzsemi-oglanok], asztalnokok (mint királynőnk fekete gárdája) igencsak jöttek-mcn-tek összevissza és szedték le a

tálakat, s aki megkívánt volna valamit egy másik tálból, éhes maradt, amazok pedig két vagy három tálát egymás íolibe rakván hamarjában, a tálakat mind elvitték.”

A díván termén túl a külföldi látogató nem léphetett, csak az audienciára hívott követek. A Boldogság Kapuja mögött helyezkedett el az Enderun, a belső lakosztályok, s ezek egyik részén a szultáni női lakosztály, a há-rem-i hümajun. Azon kevés külföldi egyike, aki minden valószínűség szerint bejutott a belső lakosztályokba, Thomas Dallam volt, egy angol orgonakészítő mester; ő 1599-ben járt Isztambulban, amikor Erzsébet királynő ajándékát, a maga készítette orgonát vitte el a szultánnak.

„Októbernek tizenkettedik napján, pénteken lettem az udvarba küldve, valamint az azt követendő vasárnapon és hétfőn..., megtekinthettem a Nagyúr saját termeit, aranyait és ezüstjeit, valamint trónszékeit, s amidőn kísérem megmutatta nékem azokat, mondotta, hogy üljek bé az egyikbe...

Miután számos más dolgot mutatott nékem, mik nagy csodálatomra voltak, márvánnyal kövezett kis négyszögű udvaron haladtunk által, s mutatta, hogy menjek egy falnak rácsához, de olyképpen intett, hogy ő maga oda nem léphet. Mikor közel értem a vastag fal rácsához, azt igen erősnek találtam, minthogy mindkét oldalán vasból volt. E rácson túl egy másik udvarban megpillantottam a Nagyúr ágyasait, amint vagy harmincán labdával játszódtak. Előbb legényeknek véltem őket, de látván hátukra omló hosszú fürtjeiket, mik alatt apró gyöngyökkel és más ékekkel voltak összefogva, valamint egyéb nyilvánvaló jeleket, akkor már gondoltam, hogy fehérnépek, mégpedig igencsak bájosak.

Fejük tetejét csupán kis aranyszín sapka fődte, nyakukban sem volt más ékesség gyöngyfüzérnél, kebelükre függő ékkőnél, azonképp a fülükben is ékkövek függlek. Kabátkájuk, mely hasonlatos a katonák mentéjéhez, egyiküknek volt veres szaténból, másoknak kékből meg más színekből, övük pedig ellenkező színekből; finom pamutszövetből való kis nadrágocskájuk fehér volt, mint a patyolat, és könnyű, mint a pihe, úgyhogy láttam mögötte combjukat; e nadrágocska a térdükig ért. Néhányuk finom szattyánból való csizmácskát viselt, másoknak lába szára mezítelen maradt; ezeknek bokáján arany lábperec, lábukon négy vagy öt

hüvelyk magas bársonycipőcske volt. Oly soká feledtem rajtuk a szemem, hogy az, aki addig oly kedves volt hozzám, igen haragossá lett. Arcát elfintorította, és toppantva jelezte, menjünk már, mit én vonakodva cselekedtem, mert a látvány igencsak kedvemre való volt.”

A Boldogság Kapuján túl volt a harmadik és a negyedik udvar, továbbá néhány mellékudvar és épületcsoport. A 16. század végéig a belső szolgálatok az eunuchok ellenőrzése alatt álltak. Ok két csoportra oszlottak : a fehér és a fekete eunuchok testületére, és mind a kettőnek megvolt a saját hierarchiája. A fekete eunuchok vezetője a kizlar agaszi, a lányok agája volt, a fehér eunuchok vezetője pedig a kapi agaszi, a Kapu, vagyis a Boldogság Kapujának agája. Eleinte a fehér eunuchok voltak többségben, de a 16. század végétől kezdve veszítettek jelentőségükből, számuk megfogyatkozott, és társadalmi helyzetük hanyatlott. A hárem felügyeletét átvették a fekete eunuchok, a belső szolgálá-

latok más egységei feletti ellenőrzést pedig az úgynevezett apródok, akik a személyzet legnagyobb részét tették ki.

Ezek a devsirme során begyűjtött keresztény ifjak voltak, és adzsemi-oglanoknak, idegen fiúknak nevezték őket; a kifejezés valószínűleg az újonc, tanonc jelentéssel is bír. A palota szolgálatára kiválasztottak neve ics-oglan, belső fiú volt, s mikor az udvartartás teljes értékű tagjaivá lettek, mint „a belső szolgálat agái” voltak ismertek. A palota valamelyik iskolájában részesültek tanításban és képzésben, s ezután jelölték ki őket belső szolgálatokra.

Hat főbb csoport, úgynevezett kamara létezett. Ezek, az előrelépés állomásainak megfelelően, a következők voltak: a Nagy és Kis Kamara, ahol a jelöltek további képzést kaptak; a Solymász Kamara, a Hadjárati Kamara (mely a 17. században jött létre), az Élelmezési Kamara, a Kincstári Kamara, mely az államkics- tártól megkülönböztetett magánkincstárral foglalkozott, végül a Magánkamara.

Ez utóbbi – törökül hász-oda – volt a legmagasabb rangú s a szultánhoz legközelebb álló kamara. Létszáma harminc és negyven fő között ingadozott, s ide tartozott néhány magas rangú személy, mint a szilihdar- aga, a fegyverhordozó, valamint a kengyel tartók, továbbá a turbánokat, a kulcsokat, az asztalkendőket és a vizeskancsókat gondozó agák. A négy legmagasabb rangút közülük az audiencia agáinak nevezték.

A hász-oda apródjai gondosan kiválogatott clitcso- portot alkottak; a képzés és előbbrejutás hatalmas és bonyolult szervezetének tetőpontján állottak. A szultán közülük választotta ki a központi és tartományi kormányzás legfontosabb posztjait betöltő embereket.

A palota jelöltjeinek neveléséről és további lehetőségeikről képet alkothatunk Ottaviano Bon elbeszélése nyomán:

„Hátra van még, hogy szólnék néhány szót ama ifjakról, kik jobb sorban élnek a szerájban, és kitaníttatnak a király, valamint az állami ügyek szolgálatára, a jognak és hadvezetésnek tudományára,

minekutána elláthatják majdan mindazon feladatokat, melyek a kormányzásban s az egész birodalomban szükségeltetnek.

Ezek nagyobbrészt fogoly keresztények és renegátok, de van köztük töröknek született is...

Termeiket a török ódának nevezi, de (aszerint, hogy mily módon használják) helyesebb volna iskolának hívni ezeket; négy van belőlük, s mindenik egy-egy fokozat. Kisgyermekként kerülnek mind az elsőbe, hol a csendet tanulják meg elsőül; aztán a királynak szóló tiszteletadás alapvető mozdulatait, vagyis fejet hajtanak, s a lbidre tekintenek, kezüket pedig maguk előtt összefonják...

Aztán az összes tanító és segédtanító vezetője, egy fehér eunuch keze alatt tanulnak írni-olvasni, és a török nyelvet gyakorolják; majd imákat tanulnak... arab nyelven... . Ezt az iskolát járják mind öt vagy hat évig, és tovább azok, kiknek elméje nehezen veszi bé a tudást.

Az első ódából lépnek a másodikba, hol az előbbinél tanultabb mesterek tanítják a perzsa, arab és tatár nyelveket, s különféle szerzők műveit olvassák fáradságosan, hogy a törököt emelkedetten tudják beszélni..., s valóban, beszédjük igencsak különbözik a köznép nyelvétől.

Itt kezdik tanulását a birkózásnak, nyilazásnak, buzogány hajításának, dárda vetésének, fegyverük kezelésének, a futásnak és más egyebeknek...

Meg öt vagy hat évet töltenek ilvképpen eme ódában, honnan (erős férfivá serdülvén, mindenhez ügyesnek lévén) a harmadik ódába küldetnek, ahol (tudományukat nem feledve, hanem tovább gazdagítva) megtanulnak lovagolni, gyorsnak és fürgének lenni a háborúban. Ezenfelül mindegyikük (hajlama és szándéka szerint) mesterséget is tanul, mi a király személyes szolgálatához szükségeltetik...

Eunuch tanítóik vallásos hitüket is igen nagy próbára teszik, kikutatván lelkük bensejét arról, hogyan viseltetnek a török hittet szemben. Mivel akkoron igen közel állnak a negyedik ódába lépéshez, ami a legfőbb és utolsó, s onnan már fontos munkákra hívatnak, ezért emlékezniük sem szabad arra, hogy valaha keresztények voltak, és a legenyhébb óhajt sem érezhetik korábbi hitükre visszatérni, nehogy valamely fortély vagy praktika által a

legkevésbé is ártalmassá legyenek a török birodalomra. Miután pedig minden lehetséges próbának és vizsgálatnak alávetették őket, s bebizonyosodott, hogy ama vallásnak rendíthetetlen igaz hívei, továbblépnek a negyedik ódába, hol újra fölméretnek; mert a harmadik ódából nem kerülhet mindenik a negyedikbe egyazon időben, csakis azok, kik az előbbi három minden fokozatán általjutottak, s a szolgálatra alkalmasnak találtattak. Aztán számba vétetnek, kik bejutottak a negyedik ódába, mert ők nyomban a Nagyúr szolgálatába állnak, fizetségük kevéssel vagy többel növekedik, a napi nyolc akcséig, viseletük posztó helyett selyem és drága aranyozott kelme...

Minekutána a negyedik oda ezen ifjai kiszabott idejüket letöltötték, s az említett dolgokat mind jól megtanulták, a Nagyúr közülük választja ki agáit, kik csakis az ő szolgálatára állnak...

Aztán a Nagyúr kijelöli helyüket, ők elhagyják a szerájt, magukkal viszik tulajdonukat, pénzüket meg javaikat, és gyakorta ifjakat is más ódákból, kik józan megfontolás híján nem óhajtják idejüket kitölteni, s elveszítvén a király kegyét, megelégednek a soványabb fizetséggel és hírnévvel, s a mondott agákkal mennek inkább...

A szerájból a már említett megbízatásokra távozók helyére mindig azok lépnek elő (mert ezt parancsolja a szokás), akik korban utánuk következnek, s a legrégebben vannak ott; e rendet pedig semmi meg nem bonthatja, hacsak valamely bal végzet vagy bűnös cselekedet következtében kudarcot nem vallanak: így egymás közt jól tudják, ki a következő esélyes az állami szolgálatra, sőt mindez oly rendben folyik s oly szabályosan, hogy mára harmadik ódában tudják, mit tartogat számukra a jövő, ha addig élnek. Valóban, mind reménykedik, s kívánja, hogy a Nagyúr gyakorta küldené őt külföldre, mert akkor hamarabb ér véget a nehéz szolgálat a szerájban, és helyet kap a kormányzásban... Nem csoda hát, hogy a török tisztségviselők oly gyorsan váltakoznak, hiszen minden nagyúrnak igen sok előmenetelre vágyó szolgája van...

Mindannyian igyekeznek a kapi aga kegyeibe férközni, hogy támogatójuk és patrónusuk legyen, és távollétükben a Nagyúr előtt jó véleményt mondjon róluk, hisz tudják mind, hogy a szeráj legfőbb s a királyhoz legközelebb álló embere, s igen befolyásos.”

A Középső Kapu és a Boldogság Kapuja között volt a Dívánháne, a Tanácskozóház, ahol a szultáni tanács, a díván-i hümajun a híres kupolateremben összeült. Ottaviano Bon így írja le ezeket az üléseket:

12. Kádiaszkcr, aki a hadsereg főbírói tisztét töltötte be.
Metszet, 1777

„A dívánnak a heten négy napja volt, úgymint szombat, vasárnap, hétfő és kedd; e napokon megjelenik a nagvvezír és a többi vezír, Görögország és Anatólia két kádiaszkerc (kik e két tartomány minden kádijának vezérei), a három defterdár (kik a király adóit szedik, s kiadják a katonák és mások fizetségét), a reiszülküttáb (kancellár), a nisándzsi (ki a Nagyúr jegyével a parancsokat és leveleket lepecsételi), a basák és más fontos emberek titkárai; számos hivatalnok és írnok, kik mindig készen állnak a díván ajtajánál; a csaus basa, ki a szerájban tartózkodván mindig ezüstpálcát hord a kezében; ott van még sok csaus, kik a

vezír parancsára várnak, hogy bárhová és bárkihez azonnal elmehessenek, ha ő emígyen rendelkezik, ők viszik az egyszerű üzeneteket, a követségeket, az igazságszolgáltatás elé viszik a beidézetteket, lefogják a rabokat, és ellátnak minden hasonló löladatot. Ezen tiszteket viselőknak a legnagyobbtól a legkisebbig, napkeltekor mind a dí- vánnál kell lenniük.

A vezírek a dívánba érkezvén legbeli.il, arccal az ajtónak ülnek le a terem túlsó végén, egy fal menti padra, mindenki a rangja szerinti helyére, de mind a nagyve- zírnek jobb oldalán (mert világiaknál a bal a főbb kéz, ám a papoknál a jobb); ugyanazon pádon a fővezír bal oldalán ül pedig a két kádiaszker, elsőül Görögországé, lévén az a nemesebbik s híresebb tartomány, mellette pedig Anatóliáé. Az ajtón bejöve jobbra ül a három defterdár, kiknek háta rnegetl (az említett, iából való rácsozattal elválasztott teremben) mind a mondott hivatalnokok és írkok a földön ülnek, kezükben a papiros és penna, várván, hogy papírra vessék, ami parancsol tátik. A másik oldalon (szemben a defterdárokkal) a nisándzsi ül pennájával a kezében, s körötte tisztségviselői. A reiszülküttáb többnyire a vezírhez közel áll, mivel ő sokszorta kikéri tanácsát. A terem legközepén állnak azok, kik audienciát kívánnak.

Amikor pedig mind együtt vannak, s mindenki a maga helyén, a kérvényezők sorban előhozakodnak, kiknek ügyvédre nincs szükségük, még ha sokszor kérik is a csausok segítségét, mert mindenki szólhat a maga érdekében, és a nagyvezírhez folyamodnak igazságért és ítéletért, ki azt (ha úgy tetszik neki) meg is adja nekik; a többi basa nem szól, és mindaddig csupán figyel, míg ő a döntéshez ki nem kéri véleményüket, mi gyakorta így történik, mivel ő az eset lényegét megértvén (magát a túl sok gondtól megkímélendő), legnagyobbbrészt a többiekre bízza a döntést. Ha például az eset a polgári jogot érinti, az ügy a kádiaszkerckre bíztatik, ha meg elszámolási ügy, a defterdárokra. A csalások (hamis aláírás és más hasonló dolog) a nisándzsira bíztatnak. A kereskedők és a kereskedelem ügyei (a nehezen megoldhatók) pedig a mellette ülő basák egyikére. Ily módon ő sok nehéz tehertől szabadítja meg önmagát, mit máskülönben neki kellene viselnie, s csak az igen fontosnak ítélt ügyeket tartja meg magának; távollétében pedig a

kajmakám cselekszik ugyanígy. Ily bölcsen töltik el az időt délig, amikor az otlevésre kijelölt asztalok egyikének megparancsolja a nagyvezír, hogy hozzák bé az ebédet, akkor pedig minden közember távozik...

Az ebéd végeztével a nagyvezír kis időt még az államügyekkel foglalatoskodik, és – ha kedve tartja, vagy helyesnek véli – kikéri a többi basák tanácsát; végezetül pedig mindenről magában határoz; majd felkészül a királyhoz menni. Az általános szokás szerint a díván négy napjából kettőn, vasárnap és kedden ad számot Őfelségének mindazon ügyekről, mikkel foglalatoskodott. Ennek okából, a maga ebédjének végeztével a

Nagyúr bevonul a audienciaterembe, leül egy kerevetre, és a kapi agát (kinek kezében egy ezüstpálca) elsőül a kádiaszkerckért meneszti, kik azonnal felkelnek helyükből, a nagyvezír előtt fejet hajtanak, s a kapi aga társaságában eltávoznak; amaz s a csaus basa halad az élükön ezüstpálcával, így mennek a királyhoz számot adni és betekintést engedni az ő feladataik végzésébe, azután elbocsáttatnak (ama napra), és egyenest saját házukba térnek meg.

Utánuk a defterdárak következnek, kik ugyanúgy hívatnak be a király színe elé, de csak a fődefterdár szólhat; útjukra bocsáttatván, utolsóként a vezíreknek adnak helyet, kik rangjuk szerinti sorban egymás után jönnek, élükön a nagyvezír, az említett két ezüstpálca nyomában. A Nagyúr színe előtt megjelenvén, mind a teremnek egyik oldalán állanak, s alázatukat mutatván fejet hajtanak, s kezüket összekulcsolják; akkoron csakis a nagyvezír szól, és számot ad mindarról, mit fontosnak ítél, átadja a jegyzékeket avagy arzokat, miket a király egyenként elolvastván visszaad, a vezír pedig általveszi, kis bíborszín szaténtáskába rakja, és nagy alázatossággal Őfelsége lábai elé helyezi, ki pedig kiadatja a hatt-i hümajunt [szultáni irat], az arzokban foglaltak alapján. Ha a Nagyúr nem kíván tőle egyebet (mind ez idő alatt a basák egyetlen szót sem ejtettek), mind távoznak, s a második kapunál lóra ülnek, igen sokféle ember kíséretében (kik rájuk várnak, hogy kegyeikbe férközzenek), aztán saját embereikkel mind az ő otthonukba mennek. A nagyvezírt magas méltósága okából vagy száz csaus kíséri lóháton egészen hazáig, s így ér véget a dívánnak egy napja délután három óra körül; ama napokon, mikor nem járulnak a királyhoz audienciára, korábban

íoloszlanak. A nagyvezírről mondottak szintúgy történnek távollétében a kajmakámmal.

13. Janicsár aga. Metszet, 1763

Megjegyzendő, hogy időnként a janicsár aga és a kapudán basa is elmegy a dívánra, mikor Konstantinápolyban tartózkodik, s dolga akad ott; de a kapudán basa csak akkor megy a királyhoz (valamint csakis más basák kíséretében), ha Őfelségét az arzenálról és az armádiáról tájékoztatja; a clívánban a basák padján a helye, de a legutolsó a sorban, hacsak ő maga is nem vezír (mi gyakran megesik), mert akkor szabott rangja szerint második, harmadik vagy

negyedik helyen ül; a janicsár aga pedig nem a dívánban ül, hanem a jobb oldali nyitott galéria alatt a második kapun béviil; igencsak különleges ügy az, mikoron ő a királyhoz mehet megelőzván mindenkit, s visszajőve a királytól, a díván bevégeztéig ismét saját helyén ül. A magas rangnak közül ő távozik utolsónak, s az ő szerájába, hol sokan együtt laknak, kíséri őt igen számos csorbadzsi és janicsár.

A Nagyúr elődei gyakorta, s ez a mostani is néha titokban, egy fölső íolyosón egy kis ablakhoz megy, mi éppen a nagyvezír feje fölött van, s a rácsok megett ül, hol senki sem látja, ám ő bétékinthet a dívánba, látja és hallja, mi folyik ott. 'Feszi ezt pedig különösen, ha egy nagy fejedelem követét várja audienciára, figyeli érkezését és beszédét a basákkal. Mikor pedig ő az ablakhoz ül, a nagyvezír (ki a Nagyúr kegyének és önnön fejének elvesztésétől igencsak retteg) nagy óvatossággal és figyelmezőssel intézi az ügyeket a dívánban, holott más alkalmakkor meg lehet vesztegetni, és kénye-kedve szerint intézkedik."

Eleinte a szultánok személyesen megjelentek a díván ülésein, de amikor átvették a régi mohamedán szultáni udvarok pompáját és ceremóniáit, fölhagytak ezzel. II. Mohamed volt az első, aki ezt a funkciót a nagyvezírnek adta át. A későbbi oszmán-török történetírás egyik anekdotája szerint ennek az volt az oka, hogy egyszer egy paraszt lépett be az egybegyűlt tanácsba panaszt tenni, s így szólt: – Melyiktek a szultán? Panaszt teszek. – Ez sértő volt az uralkodóra nézve, ezért Gcdik Ahmed pasa nagyvezír azt a javaslatot tette, hogy ne jelenjék meg a dívánban személyesen, s akkor nem lesz kitéve ilyen kínos incidensnek, a fejleményeket pedig függöny vagy rács mögül figyelje. Ez volt a gyakorlat egészen Nagy Szulejmán uralkodásáig, aki már ilyen formában sem látogatta a dívánt. Attól fogva ez kizárólag a nagyvezír tiszte lett, aki így az oszmán birodalom kormányzásának első emberévé lépett elő, s az egyházat kivéve ő gyakorolta az egész polgári és katonai vezetés feletti hatalmat.

A vezír funkciója és rangja az iszlám világban nagy hagyományokkal rendelkezik, s a bagdadi kalifák klasszikus korához vezethető vissza. Az oszmán államban a vezír eredetileg katonai rang volt, a hadsereg parancsnokai és a szultánhoz legközelebb

álló, magas rangú állami tisztségviselők kaphatták. A vezírek többen voltak, köztük rangban az első a nagyvezír, az állam főminisztere. Már Hódító Mohamed kánunjában is mint a szultán „kizárólagos helyettese”⁵ szerepel. A többi vezírt kupola-vezírnek nevezték, mert azt a kiváltságot élvezték, hogy részt vehettek a szultáni tanács ülésein a kupolateremben.

A nagyvezír a hódítás előtt általában szabad ember volt, aki a mohamedán nemesség soraiból került ki. Mahmud pasa, egy balkáni származású keresztény lett az első olyan nagyvezír, aki rabszolgasorból emelkedett erre a posztra. 1453 és 1466 között töltötte be a nagyvezíri tiszteletet. Ettől kezdve a nagy vezírek szinte kivétel nélkül olyan keresztény származású emberek voltak, akiket a devsirme során gyűjtöttek be, s a birodalmi iskolákban és a palotában képezték ki.

A 16. században a legkiemelkedőbb képességű személy ezen a poszton Lutfi pasa volt, államférfi és történetíró, Nagy Szulejmán nagyvezíre. Magas állami hivatalán kívül közeli és bizalmas kapcsolat is fűzte a szultánhoz, lévén a sógora. Ismeretlen albán családból származott, a devsirme útján került török szolgálatba, aztán a palotabeli iskolából a palota szolgálatába állt; volt csokadar, müteferrika, főasztalnok, főkapuőr és a birodalom zászlóvivője. Majd a kisázsiai Kasztamonu szandzsák kormányzója lett, később a tartományi kormányzásban egészen Karamán főkormányzói rangjáig jutott cl. I. Szelim keleti és Szulejmán főbb európai hadjáratai közül sokban részt vett. 1534-ben lett kupola-vezír, 1539-ben nevezték ki nagyvezírnek, és 1541-ig maradt hivatalában, amikor rövid úton eltávolították, amiért gorombán beszélt feleségével, a szultán húgával. Ekkor Dimetokához közeli birtokára vonult vissza, életjáradékot kapott, és hátralevő éveit a tudományoknak és a történelemnek szentelte.

Lutfi pasa több művet hagyott hátra, köztük az oszmán birodalom történetének leírását saját koráig, kortársait is beleértve, valamint egy kis könyvet a nagyvezírségről *Aszafnâme* (Aszaf könyve) címmel. Ebben Aszaf alakját arról a bibliai személyről mintázta, aki az iszlám hagyomány szerint Salamon király vezíre volt, s a bölcs és hűséges miniszter mintaképe. Lutfi pasa elmondja, hogy amikor ő vezír lett, a szultáni díván ügyei zűrzavarosak és

áttekinthetetlenek voltak, s ve- zírségc hét éve során ő minden tőle telhetőt megtett azok rendbehozására. Ezután vonult vissza, hogy életét tanulással és elmélkedéssel töltse:

„E halandó világ királysága gyors a változásban, s igen múlandó. Jobb annak, ki elhúzódik bölcs, bár nem tétlen nyugalmába, és a kertek, ligetek zugában leli örömét. Kérem Istent, akitől támaszt remélünk, s akiben bízunk, őrizze meg az Oszmán-ház törvényeit és rendjét a sorsnak fenyegető veszélyétől és az ellenség mesterkedéseitől. Úgy legyen.”

Lutfi pasa kötelességének érezte, hogy segítse utódait, ezért négy fejezetben leírta saját tapasztalatain alapuló tanácsait és útmutatásait, hogy utódja az alattvalók számára elérhető legmagasabb tisztséget jól láthassa el. Az első és legfontosabb fejezetben a nagyvezír szükséges jellemzőit taglalja, s azt, hogy miként kell irányítania cselekedeteit egyrészt a szultánnal, másrészt az alattvalókkal kapcsolatos ügyekben.

„Mindenekelőtt a nagyvezírnek nem lehetnek önös céljai, és nem lehet elfogult. Minden cselekedetét Isten nevében, az Istent szolgálva végezze, mert ennél nagyobb dicsőségre nem áhítozhat. A szultánnak félelem és kendőzés nélkül mindig az igazat kell mondania... A szultán s a nagyvezír közös titkait nemcsak az idegeneknek, de még a többi vezírnek sem árulhatja el...”

A nagyvezírnek az egyház és az állam minden fontos dolgát habozás nélkül föl kell tárnia az uralkodó előtt, a mellőzéstől való félelmében nem hallgathatja el azokat. Mert többet ér mellőzötten, ámde köztiszteltben élni, mintsem becstelen módon szolgálni.”

A vezír feladata, hogy korlátozza az államnak az alattvalókkal szembeni követeléseit, s hogy megóvja a szultánt a kapzsiságtól, valamint annak káros következményeitől. Az alattvalók vagyonát tiszteltben kell

14. Nagyvezír. Metszet, 1763

tartani, . .mert az egyes emberek vagyonának min- denestőli összegyűjtése és az uralkodó vagyonához csatolása az állam hanyatlását jelzi”. A nagyvezírnek pe- digjambornak, megközelíthetőnek és makulátlanul becsületesnek kell lennie:

„A nagyvezír naponta ötször mondjon imát kíséretével otthonában. Ajtaja álljon mindig nyitva, hogy őt elérhessék, s adjon meg mindent, mi a becsületbe nem ütközik. Óvakodni kell a csalóktól és tolvajoktól, hogy ajándékaikkal el ne térítsék őt az igaz útról. Az államférfiúnak gyógyíthatatlan betegsége a megvesztegethetőség... O, Isten ments meg, ments meg minket a megvesztegetéstől!”

E szenvedélyes hangú kitérő után Lutfi pasa gyakorlati szemszögből mutatja ki, hogy a nagyvezír jövedelme elegendő ahhoz, hogy megóvja ettől a veszélytől:

„Aki a nagyvezír tisztét betölti, annak jövedelme 1 200 000 akcse, mely a jól gazdálkodó kezében elérheti a 2 000000-t; a 2-300000 akcsét érő, kurd és más emí- rektől származó ruhaneműt és lovakat is beleértve, teljes évi jövedelme körülbelül 2 400000 akcse. Isten kegyéből az oszmán birodalomban ez elégséges summa. Én magam általában 1 500 000 akcsét költöttem évente élelemre és személyzetre, 500 000-et jótékonykodásra, és 400 000 vagy 500 000 került a kincstáramba... A kapzsiság bűnös és értelmetlen dolog, de megelégedni kincset érő, maradandó erény.”

A nagyvezírnek nem maradhat ideje szórakozásra és örömökre, teljes mértékben az állam szolgálatának kell szentelnie magát:

„Aki e posztot elérte, arra józanság és mértékletességvár. Minden erejével lelkének megváltására és a világ jobbítására kell törekednie.”

Lutfi pasának az árak emelkedése és a felhalmozás megelőzése is gondot okoz:

„Az árak ellenőrzése igen fontos és felelősségteljes feladat, amire a nagyvezírnek különös gondot kell fordítania. Nem helyes, ha az egyik államférfi rizst ad-vesz, a másik házában meg kereskedés van. A szegények érdekében az árak nem változhatnak.”

A nagyvezírnek gondos ellenőrzése alatt kell tartania a kormányzásban a kinevezéseket és előléptetéseket, s ezek kizárólag az érdemtől függenek. Fegyelmet kell tartania, tisztelnie kell az előjogok és a korelsőség rendjét. Semmiféle külső hatásnak és befolyásnak nem engedhet, saját ítéletét kell követnie – bár természetesen a végső felelősséget a szultán viseli, akit erre időről időre emlékeztetni kell:

„Amikor a nagyvezír a világot oltalmazó szultánhoz szól, mondja el néki újra meg újra: »Uralkodóm, a terhet a te válladra raktam. Az ítélet napján te felelsz érte.«”

A további három fejezet a fegyveres erőkkel, a kincstárral és a parasztokkal foglalkozik. „A szultánság alapja a kincstár. A kincstár alapja a jó gazdálkodás. Az a zsarnokság súlya alatt összeomlik.”

A nagyvezír a polgári tisztségviselők hierarchikus szervezete fölött rendelkezett. Ezek két fő csoportja a kancellária és a pénzügyi hivatal volt. Többnyire szabadnak született mohamedánok, főleg törökök tartoztak ide, s idővel félig-meddig örökösödési alapon álló kasztot alkottak, saját hagyományaik és titkaik voltak. Utánpótlásuk régi hivatalnokcsaládokból került ki, és úgy tűnik, szoros kapcsolatok fűzték őket az egyházhoz, mivel oktatásuk az egyház feladata volt. Tizenhat-tizenhét éves korukig a mecsetekben fenntartott iskolákba és mohamedán egyházi szemináriumokra jártak, azután rendszerint valamelyik rokonuk helyezte el őket gyakornokként egy kormányhivatalban, hogy beletanuljanak a munkába, és elinduljanak az előléptetés fokozatain. A „Kapu rabszolgáinak” mohamedán születésű fiai ki voltak rekesztve a Kapu szolgálatából; ezek közül sok a hivatalokban találta meg a helyét. A hivatalokban a magasabb tisztségeket gyakran az egyházi rétegek tagjai töltötték be, s egy időben a főbb hivatali és vallási tisztek szinte ugyanazon ranglétra fokait alkották.

A pénzügyekkel megbízott tisztségviselő, aki a nagyvezír ellenőrzése alatt állt, a fődefterdár vagy adókönyvvezető volt. Hódító Mohamed kánunjában közvetlenül a nagyvezír után említik, s társadalmi helyzete megközelítette az övét. Joga volt személyesen a szultánhoz fordulni, aki a kánun szerint fölállt, hogy üdvözölje. A fődefterdár sok más defterdár fölött rendelkezett, akik az előrelépés általánosan elismert és hagyományos rendjében követték egymást. II. Bajazid uralkodásától kezdve a fődefterdár elsősorban Ruméliával foglalkozott; egy másodikat bíztak meg Anatólia ügyeinek vitelével, s a 16. században egy harmadikat is kineveztek. Mindhárman a díván tagjai voltak, és általában az ulemák közül kerültek ki.

Az ulematestület vezetője, a főváros főmuftija nem látogatta a dívánt, de más magas rangú ulemák igen.

Rangban rögtön a főmufti után következett Rumélia és Anatólia hadbírája (kádiaszker), a birodalom legfőbb jogi tekintélyei; mindketten a díván teljes jogú tagjai voltak, akárcsak a nisándzsi, akinek legfontosabb feladata a szultán kézjegyének felírása volt, s aki ugyanakkor fontos hatáskörrel rendelkezett mint kancellár. A nisándzsi hagyta jóvá az okmányok jogszerűségét, mielőtt a szultán kézjegye azokra rákerült; a birodalom régi törvényeit, kánunjait

képviselő hatóság volt, aki az újakért is felelősséggel tartozott. A 16. század elejéig a nisándzsik az ulema-osztályból származtak; később a díván titkárainak sorából, majd hatalmuk és társadalmi helyzetük gyengült.

A 16. század folyamán az „írnokok vezetője”, a rei- szülküttáb, azaz a reisz efendi személyében új rang honosodott meg. Ő lett az államtitkár és a kancellária vezetője, s a nagyvezír felügyelete alatt állt. Feladatai közé tartozott a más országokkal való kapcsolat tartása, melyben a díván fődragománja, a terdzsümán-basi segítette. A dragománok, azaz tolmácsok szinte kizárólag keresztények, eleinte főleg európai származásúak voltak, és egyre fontosabb szerepet játszottak. A későbbiekben ezt a tisztséget az isztambuli Phanar kerületben lakó görög arisztokrata családok sajátították ki.

Sem a főállamtitkár, sem a fődragomán nem volt a díván teljes jogú tagja; más hasonló rangú tisztségviselőkkel együtt, mint a főhírvívő és a főkamarás, készenlétben álltak, hogy hívásra belépjenek.

A haderőt két ember képviselte a dívánban : a hadsereget a janicsár aga és a hadiflottát a főadmirális (kapudán pasa), bár ők is csak akkor lehettek a díván tagjai, ha elérték a vezíri rangot. A tartományokat Rumélia és Anatólia főkormányzója (beglerbég) képviselte, akik szintén megjelentek a dívánban, ha a fővárosban tartózkodtak.

A birodalmi díván a 17. század közepéig az oszmán birodalom kormányzásának központja volt. A kancelláriát, a pénzügyeket, a törvényt, a vallást és a haderőket képviselő tagjai rendszeresen összegyűltek, és minden fontos államügyben döntéseket hoztak. A döntések végrehajtásához a tisztségviselők népes és jól szervezett sora állt rendelkezésükre, akik osztályokra tagozódtak, s ezek közül mindegyiknek megvolt a maga hierarchiája és előrelépési fokozatai. A katonai, vallási és gazdasági vezetők mind külön-külön intézményeket irányítottak. A többiek a dívánnak a nagyvezír fennhatósága alá rendelt államtitkárságába tartoztak, s a központi és tartományi kormányzás egyes ágazatainak megfelelő számos osztály keretében működtek.

A korai oszmán korban a nagyvezírnek nem volt hivatali rezidenciája, a palota szomszédságában bérelt házat, itt intézte

ügyeit, és fogadta egyes látogatóit. A ház fogadóterme pasa kapiszi, a „pasa kapuja” néven vált ismertté, megkülönböztetésül a szultán palotájába vezető Szultánkaputól. A szultáni díván le nem zárt ügyeinek intézésére vezették be a nagyvezír házában délután az ikindi, azaz délutáni ima után tartott üléseket. Ez az ikindi dívánnak nevezett ülés a hét öt napján rendszeressé vált, és lassanként a szultáni díván egyre több ügyének intézését vette át.

A kormányzás központja átkerült a szultáni díván- ból a nagyvezírségre, s ez 1654-ben hivatalos formát is öltött, amikor IV. Mohamed szultán olyan épületet ajándékozott a nagyvezírnek, mely szolgálati lakosztálya és egyúttal hivatala is volt. Mostantól tehát erre utalt a pasa kapiszi fogalom.

A kapu, ajtó, küszöb és más hasonló jelentésű szavak a Közel-Keleten régi időktől fogva a kormányzás székhelyére utalnak, és az oszmán állam korai korszakában is bizonyítható használatuk. A 17. századig a „kapu” szó és az ezzel rokon értelmű szavak a szultán palotája és a díván megjelölésére szolgáltak. Ettől kezdve azonban egyre gyakrabban jelentették a nagyvezír rezidenciáját, melyet ekkor már mindenütt a kormány tényleges székhelyének ismernek el. A 18. században terjedt el ennek Bab-i Ali elnevezése, amit rendszerint Fényes Portának fordítanak.

5. A város

Egy török történetíró mondja el, hogy amikor az oszmán követ 1659-ben Delhiből, a mogul udvarból viszatért Isztambulba, a szultán megkérdezte tőle, mi volt a legemlékezetesebb élménye a mesés India földjén tett utazása során. A követ azt felelte: legcsodásabb élménye az volt, hogy épségben eljöhett onnan, és viszatérhetett „e földi paradicsomba”.

Mint megtudjuk, ez a válasz igencsak kedvében járt a szultánnak, és bár kétségtelenül volt benne némi hízelgés is, jól tükrözi azt a különleges büszkeséget és szeretetet, amit az oszmán-törökök éreztek nagyszerű fővárosuk iránt. Nabi, 17. századi költő fiához szóló jó tanácsainak gyűjteményében – a mű tanácsnak jobb, mint költeménynek – található egy Isztambult dicsőítő vers, mely kifejezi ezt az érzést:

„Nincs a földön még oly hely,

Mi a tudást úgy szomjazná, mint Isztambul.
Nincs város, mi a művészetnek kertjéből Annyi szép virágot
szakított, mint Isztambul.
Bár öntözné Allah e virágokat, mert Isztambul Minden nagy
dolgoknak hóna.
Híres férfiak bölcsője és iskolája,
Sok nemzetnek tanítója.
Mindama emberek, kik a hírnévre méltók, Elnyerik azt Isztambulban.
Ott minden képesség méltó ítéletre talál,
Ott minden tehetség megfogán.
Ott a dicsőséget megbecsülés övezi,
Másutt az élet nyomtalanul múlik el.

Kívánságukra a menny földre száll,
Isztambul városnak nem lelni párját.
Festészet, irodalom és mívesség Szépséget s kelccmet szül
Isztambulban.
Bármily művészetnek legyen is hóna,
Az mind tündöklő gazdag Isztambulban.
Szépsége a tenger ölelő karjában Oly igen ritka látvány.
Minden művészet s minden mesterség Méltó dicséretét nyeri
Isztambulban.”

Miután Nabi Isztambulban a lehetőségek városát, a művészetek
és a tudomány központját ünnepelte, rátér a tengerparti város
hétköznapi örömeinek taglalására :

„Hogy másról ne is szóljunk, mily csodás A tengernek színén siklani,
Szulejmánként a trónra lépni,
Uralni a tengert s levegőt,
Fejünket párnára hajtani,
Ezüsttükörbe pillantani,
Hol makulátlan rendben egyesülnek A zenének örömet zengő
hangjai.”

S amint a szellő könnyedén sodorja a költőt a vízen, meglátja a
város fenséges körvonalait:

„Századok csodája az Aja Szófia,
Kupolája a mennyek nyolcadik köre,
Párját nem lelni kerek e világon,

Hanem tán csak a Paradicsomban.
Az Oszmán Szultánság küszöbe,
A császári birodalom ékessége.
E termékeny talajon
minden kívánságod virágot bont.
Bármi ötlik is eszedbe,
Annak pompásabbját itt találod.
Bég, pasa, cfendi, cselebi – Közülük a legjobbak mind itt vannak.
Katonák, tudósok, lovagok – A kiválók mind itt vannak.
A világnak minden gondja itt megoldatik,
S minden törekvés itt céljához ér.”

Ezt követően Nabi a törökökre oly jellemző józan gyakorlatiasság szellemében jegyzi meg:

„Ha nem volna a sokféle betegség,
S ha nem volna az átkozott pestis,
Ugyan ki hagyná el e paradicsomi,
E bánatúzó várost?

Lenne csak időjárása elviselhetőbb,
Ugyan ki kívánná más lakóhelyet?”

De ugyanakkor:

„Nincs párja a földön e vidéknek, városnak, Nincs hely, mi ehhez hasonlítható.”

Amikor Hódító Mohamed belépett az elfoglalt Konstantinápolyba, a város alig volt több romhalmaznál, s a döntő ütközet, a város bevétele tetőpontjára juttatta a hanyatlás és pusztulás folyamatát. A bizánci város hozzávetőleg ötvenezer lakosa közül az életben maradtak, akik túléltek a végső ütközetet is, mind a győztesek rabszolgái lettek, s útnak indították őket Dri- nápolyba, a török főváros rabszolgapiacára. Konstantinápoly elnéptelenedett.

Az új urak, persze, nem kívántak romba dőlt és lakatlan város fölött uralkodni. A gázi krónikás, Ásikpa- sazáde szavai szerint:

„Amidőn Mehmed hán gázi szultán elfoglalta Isztambul, a város parancsnokának Szulejmán béget tette meg. Aztán elküldte szolgáit birodalma minden részébe, hogy tudassák: »Aki csak óhajtja, jöjjön el, s ve-

15. Isztambul térképe 1520-ból. Giovanni Andrea Vavassore metszete

gye birtokába Isztambul házait, szoléit, kertjeit.« Adtak is mindenkinek, aki eljött.

Ez azonban mégsem volt elegendő a város újra benépesítéséhez. így a szultán utasítást adott minden tartománynak, hogy küldjenek oda családokat, szegényeket és gazdagokat egyaránt. A szultán szolgálai parancssal mentek el minden tartomány kádijához és parancsnokához, s az utasításnak megfelelően sok családot hoztak magukkal. Az újonnan érkezettek is kaptak házat, és akkor már a város újra benépesült...

Dzsámikat kezdtek építeni, derviskolostorokat meg magánházakat, s a város ismét a régi lett...

A szultán ... nyolc medreszét építtetett, amelyek egy nagy dzsámi-katedrális körül, a dzsámiival szemben pompás vendégház és kórház, a nyolc medresze oldalán pedig nyolc kisebb medreszét a diákok lakóhelyéül. Ezenkívül a szent Ejjub-i Enszári sírja fölé pompás mauzóleumot építtetett vendégházzal, medrcszével s a közelben egy dzsámit."

Több más Forrás és dokumentum is megerősíti Ásik- pasazáde leírását Mohamed szultán benépesítési politikájáról. Az intézkedés nem korlátozódott a törökökre és mohamedánokra. Görögöknek és

más keresztényeknek is engedélyezték – bizonyos esetekben még elő is segítették hogy letelepedjenek a városban, és zsidókat is hívtak vagy küldtek Isztambulba a többi oszmán területről, sőt azon túlról is. Egy 1478-ból származó dokumentum felsorolja az isztambuli és galatai családokat, s képet ad a lezajlott változásokról. 8951 mohamedán, 3151 görög, 1647 zsidó, 267 krími tatár, 372 örmény, 384 karamán és 31 cigány családról ír Isztambulban, Galatában pedig 535 mohamedán, 592 görög, 332 európai és 62 örmény családról számol be. A teljes népesség valószínűleg hetvennyolcvanezer között mozgott, s ennek körülbelül a tizede élt a galatai keresztény településen, míg a többi Isztambul ősi városában lakott. Nagy Szulejmán idejére a népesség legalább félmilliónyira növekedett, 1593-ban pedig egy John Sandcrson nevű angol utazó, helyi forrásra hivatkozva, 1 231 207 lakost számlál, a következő összetételben : „Konstantinápolvnak lakosai:

Vezírek (vagyis alkirályok)	6
Minden vezírnek vagyon 1000 akcséja naponta. A Nagy Török magának 1001- et enged meg.	
Kádik, vagyis bírák, az ő vallásuk tanú ltjai	4
E tízek bírászkodnak a dívánban mindennemű ügyek felett.	
Mufti, az ő legfőbb vallási bírójuk és főpap	1
Defterdár, azaz kincstárnok. Mirahor- basi, a lovak mestere. Janicsár aga, kapitánya a janicsároknak. Csaus aga.	
Kapidzsi aga. Szpáhi aga. Bosztandzsi- basi. Kapudán basa. Kapi aga. Pejkek, az ő személyes csatlósai	300
Szolakok, az ő gyalogos kísérete	300
Solymászok, törpék és siketnémák	300
Mindenfajta örömlányok, legalább	1 000
Csausok, kik az udvarhoz tartozó tisztek vagy tiszthelyettesek	1 600
Kapuőrök, kik a kapukat vigyázzák (közönséges napon hetven őröködik)	700
Szpáhik, vagyis lovasok, kik az ő nemesembereik	30 000
Janicsárok, vagyis közkatonák, azaz gyalogosok	24 000
Topcsik, a nagy tüzéség lövészei	3 000
Adzsemi-oglánok, iQak, kikből janicsárok lesznek	20 000
Más törökök, a város lakói	

(a nőkön és gyermekeken kívül)	200 000
Minden fajtából és országból jött keresztények, legalább	200000
A városban s a körül lakó zsidók, legalább	150 000
Mindenfajta nők és gyermekek, keresztények, zsidók, törökök etc.	600000
	1 231 211

Az oszmán-török Isztambul hatalmas, virágzó város, sokszínű és tevékeny lakossággal. A hódítás után kevés görög maradt ott, de idővel jó néhányan visszatértek, a birodalom minden részéből csatlakoztak is hozzájuk sokan, és saját patriarchájuk vezetése alatt virágzó közösséget alkottak. A zsidók hasonlóképpen ott voltak már a bizánci városban is, de számuk jelentősen növekedett, különösen a 15. század végétől kezdve, amikor a keresztény elnyomás elől menekülve eljöttek Spanyolországból, Portugáliából meg más európai országokból, s a toleráns szultánoknál kerestek menedéket. Az iszlám és az oszmán-török gyakorlatnak megfelelően, keresztények és zsidók egyaránt vallásszabadságot kaptak, és közösségük nagyfokú autonómiát élvezett. Az Aranv-szarv-öböl keleti partjának európai negyedeiben olasz, később más nyugati kereskedők rendezték be üzleteiket, irodáikat és otthonukat. A legfontosabb elem a gyorsan növekvő, törökül beszélő mohamedán többség volt, amely állandóan kiegészült az új vallásra való áttérés, asszimilálódás, de főként betelepülés útján.

A Konstantinápolyba érkező törökök nem afféle barbárok voltak, amint néhány nyugati krónikás leírásában szerepeltek, hanem örökösei és továbbvivői az ősi és magas szintű klasszikus iszlám civilizációnak, melyet ők maguk is nem kis mértékben gazdagítottak. A szeldzsuk és oszmán-török építészetnek már régóta meg-

16. A II. Mohamed által épített dzsámi látképe. Körülötte a hozzá tartozó egyházi iskolák, könyvtár, fürdő és karavánszeráj épületei láthatók. Részlet Lorichs metszetéből

alapozott sajátos hagyományai voltak, s az Aja Szófia új gazdái – az utókor szerencséjére – birtokában voltak azoknak a képességeknek és erőforrásoknak, amelyek lehetővé tették a hagyományok megőrzését és kiteljesítését. Az iszlám művészet embert nem ábrázol, így a törökök a híres mozaikokat szürke meszeléssel vonták be, bár ez valószínűleg csak századokkal a hódítás után történt meg. Az épületet azonban karbantartották és megerősítették. Hódító Mohamed megtoldotta egy minarettel, s a déli falat egy nagy támpillérrel szilárdította meg. II. Szelim még két minaretet építtetett, és két támpillért az északi falhoz. Fia, III. Murád emeltette a negyedik minaretet, így most a dzsáminak mind a négy sarkán áll egy; valamint jelentős javításokat és újjáépítést végeztetett az egész épületen.

A palotán kívül a hódítók emelte legfontosabb épület a városban Mohamed szultán dzsámija, melyet a negyedik dombon 1462 és 1470 között építettek, a hozzá tartozó egyetemi és más épületek együttesével. Ez az 1766. évi földrengés során pusztult el. Természetes volt, hogy a város új császára a saját győztes hite emlékművének építése útján kívánt versengeni az Aja Szófiával. A

Hódító dzsámija azonban nem csupán templom, de egyúttal a felsőoktatás központja is volt. A nyolc med- rcszc, a hozzájuk csatlakozó lakóépületekkel afféle egyetemi várossá lett, ahol teológiát, jogot, orvostudományt s a többi hagyományos iszlám tudományágot oktatták. Elrendezése miatt Szahn-i Szemán, a Nyolc Udvara néven ismerték, és sokáig ez maradt az oktatás központja, bár sorra épült számos más medresze is. Szultánok, miniszterek és más hitbuzgó vagy vagyonos személyiségek dzsámik és medreszék alapításában és támogatásában versengtek egymással.

Hódító Mohamed életében néhány főminisztere is alapított a városban dzsámik. Figyelemre méltó a Mah- mud pasa nagyvezír (1464) és a Murád pasa nevű vezír (1466) alapította dzsámik, melyek meg is maradtak. Az első isztambuli szultán példáját utódai is követték. II. Bajazid a Nagy Bazár közelében építtetett egy nagydzsámik (1501-1506). Az ötödik dombon, a Phanar, azaz a görög negyed fölött épült dzsámik pedig I. Szelim nevét viseli.

Az új birodalom első három szultánja mind hozzájárult Konstantinápoly életre keltéséhez, fejlesztéséhez. De a város Nagy Szulejmán uralkodása alatt élte fénykorát. Hatalmas, gazdag és terjeszkedő birodalom központjaként anyagi eszközöket és lehetőségeket kínált művészeknek, íróknak, tudósoknak, katonáknak, államférfiaknak, kereskedőknek és vállalkozóknak, akik a kiterjedt birodalom minden részéből, sőt azon kívülről érkezve árasztották el az új szultáni fővárost.

Talán a legmagasabb domb csúcsát koronázó Szülejmán dzsámik a város legszebb oszmán emléke. A hozzá tartozó kollégiumokkal, épületekkel s az udvarban levő Szulejmán mauzóleummal együtt 1550 és 1556 között épült. Az együttes a legnagyobb tartott oszmán-török építész, Szinán (kb. 1489-1588) csodálatos remekművei közé tartozik. Szinán keresztény szülőktől, a közép-anatóliai Kajszczi városban született, és 1512-ben devsirme útján került török szolgálatba. Az isztambuli palotaiskolában tanult, majd a janicsárseregbe került, részt vett az európai és a perzsa hadjáratokban is. Hamarosan előléptették, először gyalogsági, majd műszaki tiszt lett, hídépítéssel és más hadmérnöki munkákkal hívta föl magára a figyelmet. Szulejmán és II. Szelim uralkodása alatt már

kizárólag a szultánok és a birodalom főméltóságainak megbízása alapján dolgozott, 1539-től kezdve mint főépítész (mimar-basi).

Egy maga diktálta önéletrajzi töredékben 312 olyan épületet sorol fel, melyet ő emelt. Vannak köztük nagy és kisebb mecsetek, iskolák és kollégiumok, síremlékek és mauzóleumok, paloták, kórházak, vendégházak és karavánszerájok, hidak, vízvezetékek, raktárak és fürdők.

Az Isztambul meghódítása után egy évszázaddal épült Szülejmánije dzsámi szerkezete és díszítése a török iszlám korábbi hagyományokkal való gazdagodását ugyanúgy szemlélteti, mint a maga vallási és esztétikai életének lényeges és sajátos eredetiségét. Bár a dzsámi a perzsa és bizánci hatások találkozását tükrözi, a minaretek és a kupola harmonikus ellentétében, a kupola merész kihasználásában, a belső tér tágasságában és eleganciájában mégis fölcdezhető az új, más, sajátosan oszmán-török jegyek.

Legszembeötlőbb jellegzetessége, a nagy központi kupola nyilvánvalóan sokat köszönhet az Aja Szófia példájának, de a török építész sok lényeges változtatási hajtott végre. A közös mohamedán ima során a hívők egymás mellett állnak hosszú sorokban, szemben a kib- lával, amely Mekka irányát mutatja. Az imám vezeti az imát, a hívőknek pontosan kell követniük mozdulatait, s az első sorban lenni különleges érdem. A keresztény templomokkal ellentétben, a mecsetet rendszerint szélesre tervezik, a hajók párhuzamosak a kibla-fallal. A korai arab mecsetekben rendszerint egy nagy nyitott udvarra nyíló tágas terem volt. Törökország hűvösebb éghajlata azonban fedett, zárt helyet tett szükségessé, amely megóvjaa a hívőket a szélről és esőtől, de továbbra is lehetővé teszi a mohamedán gyülekezet oldalsó irányban való terjeszkedését.

A Szülejmánije dzsámi központi kupoláját még két félkupola övezi, de ezekhez már nem épültek nagy, félkör alakú fülkék, mint az Aja Szófiában. Színán más megoldást talált a központi kupola súlyelosztásának és kiegyensúlyozásának problémájára, s így a központi térből kiiktathatta a pilléereket és más tartóelemeket. A székében való térképzés és a központi alátámasztás elhagyása biztosította a helyet a hívők széles sorainak, valamint az akadálytalan rálátást az imámra és a kib- **lára**.

Evlija Cselebi, 17. századi török író ezekkel a szavakkal írja le a dzsámi szerkezetét és összképét:

„Szulejmán a tervezés, építés, kőfaragás és márványmegmunkálás tökéletes mestereinek ezreit gyűjtötte össze, akiket csak lelt az Oszmán-ház tartományaiban. Három teljes éven át dolgoztak az alapok lefektetésén. A munkások annyira beástak a föld mélyébe, hogy csákányuk hangját meghallotta még a földet alulról támasztó bika is. További három év során az alapozás elérte a föld felszínét; de a következő évben abbamaradt az építkezés, mert a munkásoknak az emelendő épület számára kellett fűrészelniük és vágniok a különféle színű köveket. A következő évben elkészült a mihráb [imafülke]..., és föl húzták az égboltozatig érő falakat, e négy szilárd alapra pedig elhelyezték a magas kupolát... Az emezt alátámasztó négyszögű pillérekén kívül jobb és bal oldalon négy porfiroszlop áll, mindegyik tízszer annyit ér, mint az egyiptomiak adója. A mihrábal szomszédos és azzal szemközti oldalon a kupolához két félkupola csatlakozik, melyek azonban nem ama oszlopokon nyugosznak, mivel az építész óvakodott azok túlterhelésétől. Színán minden falba ablakokat vágatott, hogy fény juthasson a dzsámiba... A mihráb bal és jobb oldalán csodával határos módon megmunkált csavart oszlopok állanak. Vannak ott embecrnyi magas, tiszta sárgarézből készült, tiszta aranynyal ékített gyertyatartók, bennük kámforozott méhviasz gyertyák, mindegyik húsz mázsát nyom... A dzsámi mindkét oldalán alacsony oszlopokkal megtámasztott karzat áll, egyik a tengerre, másik a piactérre néz. Amikor a dzsámi igencsak megtelik, sokan e karzaton imádkoznak. A kupola körül a dzsámi belsejében oszlopokon nyugvó két sor galéria is van, miket a szent éjeken lámpások világítanak meg. Összesen huszonnégyezer a lámpások száma; s úgyszintén a tetőről még sok ezer más díszítés függ. A dzsáminak mind a négy oldalán vannak ablakok, mik beengedik a frissítő szellőket, és föl üdítik a gyülekezetet; s a hívők bizonyára úgy érzik: a paradicsomi örök életben vannak...

A dzsámi udvarába három kapu nyílik, melyekhez föl, s onnan le három lépcsőfok vezet. Fehér márványból van kirakva, mely oly sima és bársonyos, akár a szőnyeg... Az udvar minden oldalán az ablakok fölött a Koránból vett idézetek olvashatók, miket kék

cserépre fehér betűvel festettek. A kiblával szembeni ajtó [azaz az északi ajtó] mind közül a legnagyobb; fehér márványból készült, szépségének, mestermívű faragásának és díszítésének nincsen párja e földön ... Az ajtókeret fölött filigrán munkával faragott virágok és girlandok futnak, oly ügyesen egymásba fűzve, mi Dzsem- sid művészetével vetekszik. E kapu mindkét oldalán négy emelet magas épületek állnak, ezekben az időt kiáltók, örök és harangozók szobái kaptak helyet. E kapu bejáratánál hatalmas, kerek, vörös porfirtömb van, mi páratlan nagyságú, és különlegesen csiszolt...

Az udvar négy oldalán körbefutó oszlopok talapzatára sárgaréz táblákat helyeztek el, melyekre emlékezetes események, így tűzvészek, földrengések, lázadások és megmozdulások időpontját vésték. A dzsámihoz négy minaret tartozik, ezek mindegyikén tíz galéria épült, annak jeléül, hogy Szulejmán hán szultán a tizedik az Oszmán-ház szultánjainak sorában. A dzsámi testéhez csatlakozó két minareten három-három galéria épült, melyekre kétszáz lépcsőn lehet följutni; az udvar belső szegletében levő két minaret alacsonyabb, így két-két galéria van rajtuk...

Ezen dzsámi nagy külső udvara homokkal lett borítva, ciprussal, platánnal, fűzzel, citrusfával és kőrissel lett beültetve; s az épület három oldalát fogja körül. Tíz kapuja van... Az udvarnak [hárem] ezen [kelet]i oldalát nem zárja le fal, csupán alacsony mellvéd, hogy ne zavarja a kilátást Iszlámból városára. Mikor a gyülekezet ott tartózkodik, teljes egészében áttekintheti a császári palotát, Szkutarit, a boszporuszi várat, a Be- sik-tast, a Top-hánét, Galatát, Kászim Pasát, az Ok- mejdánt, az Aranyszarvat és a Boszporuszt, hol ezernyi csónak, bárka s más vízi alkalmatosság halad – oly látvány ez, mihez hasonló a világ egyetlen más táján sem akad! Ezen külső udvar körmérete ezer lépésnyi. A dzsámi és a régi szeráj falai közti területen van még egy kisebb udvar, a Pehlivan Demir mejdani [azaz vas küzdőtér]. Ez olyan hely, ahol a délutáni ima végeztével a kolostorokból jött birkózók mérik össze erejüket.

A dzsámi jobb és bal oldalán négy nagy kollégium szolgál a négy szekta bírójának tanítására; most igen nagy tudású emberek gyűltek ott össze. Van még iskola a hagyományos jogtudomány oktatására; iskola a Korán-idézetek előadásának megtanulására; kollégium a medicina tanulmányozására; gyermekeknek való iskola;

kórház, refektórium, szegényház, külhoniaknak való kórház, karavánszeráj az utazóknak, ötvösöknek, gombkötőknek s könyvkészítőknek piactér, fürdő, deákoknak lakóhely, szolgálóknak meg szobák ezrével; így hát a dzsámi területén összesen nem kevesebb mint 1001 kupolás helyiség van. A Szülejmánije dzsámi Galata felől tekintve ólommal bevont nagy sík felületnek tetszik. A dzsámiban szolgálók teljes létszáma háromezer. Szulejmán szultán bőkezűen gondoskodott róluk, mivel a templom ellátására rendelte az Egei-tenger szigeteit, úgymint Kosz, Khiosz és Rodosz földjét. Jövedelmüket a megbízott irányításával ötszáz ember gyűjti be.. .

Amikor Szinán építész befejezte munkáját, így szólt a szultánhoz: »Ó, szultánom, Néked építettem e dzsámit, mely az utolsó ítélet napjáig állni fog a föld színén; amikor pedig Halladzs Manszur eljő, s a Demavend ormát ledönti, labdázni fog e dzsámi kupolájával.«... E sorok alázatos papírra vetője egyszer maga látott tíz, geometriához és architektúrához értő európai hitetlent, kiknek az ajtónálló papucsot adott cipőik helyett, s bevezette őket a dzsámiba, hogy megtekintsék; akkor pedig ők ujjukat szájukra illesztették, s meglepődve a minaretek láttán, bizony kezükbe haraptak. Mikor pedig a kupolára tekintettek, levették kalapjukat, s azt kiáltották: Mária, Mária! És amikor a kupolát támasztó négy boltívre pillantottak, melyre a hidzsra utáni 944-es évszámot [i. sz. 1537] írták, nem találtak szavakat elragadtatásuk kifejezésére. E tízek teljes egy órán át maradtak ott, ujjuk a szájukon, csodálván ama boltíveket. Később megtekintették a külső részeket, az udvart, annak négy minaretjét, a hat kaput s azok oszlopait, a boltíveket és kupolákat, majd ismét levették kalapjukat, s hajadonfőtt körbejárták a dzsámit, így adván tanújelét nagy elragadtatásuknak. Megkérdeztem a tolmácsukat, hogy tetszett nekik, s közülük az, ki meg tudott szólalni, úgy felelt, hogy sehol másutt ennyi külső és belső szépség nem egyesül, s egész Európában nincs olyan építmény, mely hozzá hasonlítható.”

A minaret a dzsámi legismertebb külső jegye; általában önálló építmény, s a müezzin ennek tetejéről szólítja imára a hívőket. Hódító Mohamed minaretet építtetett az Aja Szófiához; egy emberöltő során a város minden részében megjelentek a jellegzetes,

ég felé mutató ujjak, a zsúfolt utcák és piacok fölé emelkedő, a hívőknek szóló jelek és figyelmeztetések.

Isztambulban a törökök által emelt épületek közül az Isten szolgálatára rendelték bizonyultak a legmaradandóbbnak: a dzsámik, medreszék és derviskolostorok, melyeknél nem fukarkodtak a legjobb építőanyagokkal és a legkiválóbb munkával. Az emberi használatra készült épületek, beleértve a szultáni palotákat is, kevésbé időálló anyagokból, többnyire fából épültek, gyakorta estek szándékos vagy véletlen rombolás áldozatául, s újak váltották föl őket. Voltak azonban szilárd és tartós közhasznú épületek is. Például a fedett bazárok, amelyek a kereskedők üzleteinek és raktárainak adtak helyet; a nagy hánok, azaz karavánszerájok; ezek fogadók, raktárak és üzletek voltak egyszerre; a vándorkereskedők itt megszállhattak, tárolhatták és eladásra kínálhatták árujukat; a hamamok vagy fürdők, melyekből egy 18. századi látogató százharmincat számolt össze Isztambulban; a kórházak, menedékhelyek, vendégházak, szegényházak, iskolák, kollégiumok és könyvtárak.

A gazdagok és előkelők otthonai három fő csoportra oszthatók. A régi törökből származó konak szót, amely állomást, pihenőhelyet jelentett, a városi udvarházak megnevezésére használták, ideértve az üzleti helyiségeket s a magas rangúak rezidenciáit is. A jali és a kösk egyaránt fából épült vidéki házat jelentett, az előbbi tengerparti villa vagy udvarház volt a Boszporusz partján, az utóbbi pedig parkban levő nyaraló. A számos nyelvben meghonosodott „kioszk” szó is ebből ered.

Evlíja eíéndi elmondja, hogy IV. Murád szultán 1638-ban utasítást adott Isztambul átfogó összeírásának előkészítésére. A cél a Perzsia elleni háborúhoz a támogatás biztosítása volt.

„»Hogy segítségemre legyenek e nagy hadjáratban, úgy kívánom, hogy Konstantinápoly minden kis és nagy céhe támogassa a szultáni sereget. Saját ősi szabályzatuk rendjében járuljanak elém mind az ő emberei az üzletekből, foglalkozások szerint, mind az ő sejkjeik, nakibjaik, pirjeik, agáik, kahjáik, jigit-basijaik és csausaik gyalog avagy lóháton, nyolcosztatú zenekarukkal haladjanak el az Alajkösk előtt, hogy láthassam, hány ezren vannak, s hány cégbe tartoznak. Olyan alajnak [íolvonulásnak] kell lennie, mint amilyen

még sohasem volt. Pontosan számba kell venni a szultáni dzsámikat s a vezírekét, a mecseteket, kollégiumokat, Korán-olvasó helyeket, a [vallási] tradícióolvasó házakat, iskolákat, kolostorokat, liánokat, fürdőket, üzleteket, karavánszerájokat, a vezírck és nagyurak házát, forráskutakat, vízelosztó helyeket, csatornákat, víztárolókat, a mohamedán, keresztény és zsidó negyedek, templomokat és zsinagógákat, kenyér- és téasztütő kemencéket, a vízi-, szél- és ló hajtotta malmokat és raktárakat, minden házat, kertet, kösköt, jalit, valamint a négy nagy konstantinápolyi molla uralma alatt álló négy kerület összes fontos épületét. Minden városrész lakossága, a céhek alkalmazottai, az imámok, hatibok és kahják valahány városrészben gyülekezzenek, s írjanak össze mindent, majd a teljes összeírást küldjék el a

Magas Portának. Legyenek pártatlan emberek az ösz- szeírás végrehajtói; ha az ellenkezőjére derül fény, a bűnös fölnégyelését rendelem el.«

Azt parancsolta, hogy a bozakészítők céhe vonuljon utolsónak, kocsmáros pedig a szultáni táborban ne ta- láttassék. »Segítsék ők a bozakészítőket a fölvonuláson, legyenek szolgálatukra, mintjamak; nem játszhatnak nyolcosztatú zenekarban, mint a többi céh, csak cintányér és dob lehet velük; ez alkalommal kiderül, mennyi a boza- és borház, s mennyi a kocsmáros.«

E célból a szultán hatt-i serifeket küldött Bajram pasa nagyvezírhez, Jahja Efendi muftihoz, Konstantinápoly, Ejjub, Galata és Szkutari moháihoz azzal a parancssal, hogy írjanak össze minden céhet és mesterséget, azok vezetőit és alapítványait, épületeit és kegyes célú hagyatékait. Ok megcsókolták a földet, és engedelmeskedve a szultán parancsának, elkészítették minden városrész üzleteinek, céheinek, alapítványának és fontos épületeinek legteljesebb összeírását; ez az összeírás százszorta teljesebb volt annál, mint amit [II.] Szelim szultán uralkodása alatt Zekerija Efendi molla készített, mivel a IV. Murád szultán uralkodásáig eltelt idő alatt Konstantinápoly oly mértékben gyarapodott, hogy már nem maradt beépíthető terület. Konstantinápoly s a hozzátartozó, a Boszporusz mindkét partján levő külvárosok és falvak összeírása három hónapot vett igénybe. Egy egész könyv lett belőle, mely a *Konstantinápoly összeírása*

címet viselte. A történetíró Szolak- záde éjt nappallá téve olvasta a szultán jelenlétében, aki így kiáltott fel: »Ó, Istenem, engedd e várost virágozni az idők végezetéig!«

A szultáni leirat szerint a következők szerepelnek a páratlan Konstantinápoly városának összeírásában. Óvja meg Isten a romlástól és pusztulástól!

Konstantinápoly, Galata, Ejjub és Szkutari négy mellékjének fennhatósága alatt az igazságot hatszázhetven bíróság szolgáltatja. A szultánok dzsámijai: 74. A vezírek dzsámijai: 1985. A városrészek mecsetjei: 6990. Egyéb kisebb-nagyobb mecsetek: 6665. Szegénykonyha: 19. Kórház: 9. Elemi iskola: 1993. Korán-olvasó ház: 55. Tradícióolvasó ház: 135. Nagy kolostor: 557. Dcrviscella és -terem: 6000. Átutazók ispotálya: 91. Karavánszeráj: 997. Kereskedő-hán: 565. Legényemberek hánja: 676. Moszlim negyed: 990. Görög negyed: 354. Zsidó negyed: 657. Európaiak negyede: 17. Örmény negyed: 27. Vezírek palotája: 6890. Magán- és közfürdő: 14 536. Magán és nyilvános forráskút: 9995. Vízvezetékcső: 989. Vízclostó hely: 200. Ajazmának nevezett édes és keserű kút: 100. Kút: 60000. Ciszterna: 55. Víz tároló: 3000. Fedett piactér: 3. Lisztcsarnok: 37. Császári mázsálóhely: 35. Kávédaráló hely és raktár: 2. Selyemraktár: 1. Viaszraktár: 1. Aranydrótraktár: 1. Vámházraktár: 1. Szárazföldi vám házraktár: 1. Olaj raktár: 1. Halraktár: 1. Sóraktár: 1. Kétszersült-raktár: 1. Borraktár: 1. Lőporraktár: 1. Raktára börtönökhöz: 1. Szultáni pénzverde: 1. Kelmelerakat: 1. Búzalerakat: 1. Árpalerakat: 1. Bajazid és Szulejmán raktárai, fa-, liszt-, és szénalerakat; mindből: 1. A palotabeli és a Vefánál levő istálló: 1. Fegyvertár: 1. Allambörtön: 4. Köztörvényes börtön: 4. Kemence: 600. Szélmalom: 600. Vízimalom: 28. Élelmiszer-, zöldség- és birka felügyelők háza, a városi felügyelő, a konyha-, sózotthús-, mészárszék- fel- ügyelők háza. Janicsárok régi és új kaszárnyái és a szegbánoké: 162. Adzsemi-oglánok, fegyverkovácsok és -javítók kaszárnyája. Az Arzenál és tüzerkaszárnyák. Négy mevlevi ház. Joghurt-ház: 1. A Battal-beli papírgyár: 1. Királyi orosz lánház: 1. Festőműhely: 70.

17. Vándor borbélymester. Metszet, 1777

Ezüstműhely: 10. Muskétagyár: 1. Ólomöntöde: 1. Zenede : 1. Sátorverők háza: 1. Pejkek háza: 1. Festők háza: 1. Vízhordók háza: 1, tűzéreké: 1, olvasztároké: 1, szabóké: 1, fuvarosoké: 1, tűzijátékmestereké: 1, janicsár gyakorlótér: 1, a szamszundzsiké, a nagy kutyák gondozóié: 1, a zagardzsiké, a vizslagondozóké: 1, a bosztandzsiké: 1, a solymászoké: 1, az ötvösök vezetőjéé: 1, az üstkészítőké: 1, a gombkötőké: 1, a szíjgyártóké: 1, az üvegfúvóké: 1, a kereskedők vezetőjéé: 2, az ecetkészítőké: 1, a gyümölcsaszalóké: 1.

Én, szegény Evlija..., megyek és sorra veszem a Konstantinápoly városában létező összes üzletet s a különféle kézműves céheket.”

Az isztambuli céhek több száz oldalt kitevő összeírása színes és eleven képet ad a város gazdag és változatos életéről. A céhek ötvenhét csoportra oszlanak, és összesen „ezer és egy cég” létezik

– ami valószínűleg csupán rendkívül nagy számokra utal, hiszen az összeírás csak alig több mint hétszázat nevez meg. Az első csoportba tartoznak a törvényszolgák, rendőrtisztek, ap- ródok, kadétok (adzsemi-oglánok), utcaseprők, temetőőrök, utászok, útépítők, fejszés bányászok és kővágók.

„A fejszés bányászok és a kővágók... magukkal hozzák bányász-szerszámaikat, lapátot, kapát, csákányt és fejszét, »hai« és »hui« kiáltásokkal vonulnak el. Az ő feladatuk a föld elegyengetése, hogy szabaddá váljék az út a sereg előtt, meg a falak felrobbantása.”

A második csoportba a rendőrkapitány általános ellenőrzése alatt álló liktorok, rendőrök, hóhérok, tolvajok és útonállók, toborzók, lovászok, lókereskedők és örök céhe tartozott. A tolvajok céhéről és más immorális személyekről Evlija azt mondja, hogy „mcgszámlálhatatlanok”.

„Ok nem jelennek meg a nyilvános felvonuláson, s nem ismerni őket személy szerint, de a tolvajok fizetnek a két rendőrkapitánynak (a szubasinak és az aszesz-ba- sinak), és a konstantinápolyi tömegben elvegyülve tartják fenn létüket, a külföldieket pedig becsapják.”

A toborzók módszereinek leírása más időkre és más vidékekre is emlékeztet:

„Az Arzenál toborzóinak nincs külön patrónusuk, és hitetlen emberek gyülekezete az, uruk az Arzenál kah- jája. Amikor a flotta Konstantinápolynál horgonyoz, szegény fickókat csalnak el a bort és bozát mérő csapszékekbe, és pár száz gurust csúsztatnak a zsebükbe. Mikor pedig leitták magukat, odaláncolják őket a gályába, azzal a váddal, hogy elköltötték a szultáni pénzt, és csak a hadjárat végén engedik őket szabadon ezer akcse fizetséggel. Néha újra rászedik őket, kétezer akcsét ígérve nekik. Igen nagy szélhámosok, akik a békés embereket pénzsóvárrá teszik, és így gályára juttatják.”

Minden csoport élén vezető áll, aki rendszerint a csoport fő céhének az irányítója. A céhek ugyanis meghatározott alá- és fölérendeltségi viszonyban állnak egymással. Ebből néha viták származtak:

„Kiadatott a szultán parancsa, mely szerint a Földközi-tenger kapitányait rögtön a mézárosok követnék, s akkor az összes egyiptomi rizs-, kender-, kávé- és cukorkereskedő egybegyűlt, és

vitatkozni kezdtek a mészárosokkal. Végül a szultán színe elé járultak, s ott a következőket adták elő. »Kegyess Urunk! A mi hajóink rizst, lencsét, kávé és cukrot hoznak Egyiptomból Konstantinápolyba; a kapitányok nem tudnak meglenni nélkülünk, és mi sem önellük. Hogy van joguk ezeknek a vérontó mészárosoknak közénk furakodni! A mészárosok vérontása nemegyszer okozott már pestist, és épp e veszélyt megelőzendő, üzleteiket a városon kívüli helyre telepítették. Tisztátalan emberek, akiknek vérrel van dolguk, a mi gabona- és zöldségszállítmányaink viszont mindig bőven ellátják a várost.«

A mészárosok fölkészültek a válaszra; az általuk kiontott vér mind a fejükbe szállt, s így szóltak : »Kegyess Urunk! Dzsömerd mészáros a mi patrónusunk, a munkánk és törődésünk fő tárgya a birka, az az állat, mely minden időben Isten különleges kegyét élvezte, s azt az ő szolgálja, az ember táplálékául választotta ki. Úgy ítélkezett, hogy a húsneműek a földi javak közt az első helyen álljanak. A szegény ember öt-hat napig is élhet egy kis darab húson. Tudvalevő, hogy mi törvényes keresményünkkel gyarapítjuk a várost, ezek a kereskedők meg uzsorás banda, akikről Allah így szól a Koránban : Isten törvényesnek ítéli a kereskedelmet, de tiltja az uzsorát. Gabonát s más szállítmányokat hoznak Egyiptomból, de fölhalmozzák üzleteikben, hogy mesterségesen éhínséget idézzenek elő, és jogtalanul haszonhoz jussanak. Az oszmánok nem óhajtják az ő egyiptomi rizsüket. Philipopoliszból, Bcgpazariból és máshonnan is érkezik rizs.

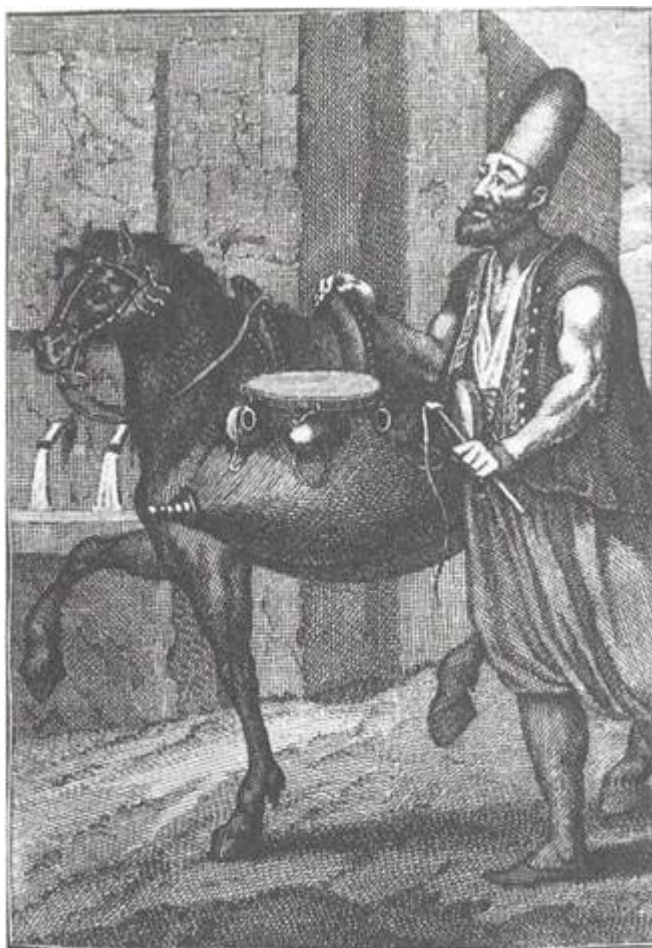
Rum lakossága sincs rászorulva az egyiptomi kenderre, mert Rumban Monasztir, Kolurunia, Szerfid- zse, Tirhale is termel kendert, valamint Anatólia számos települése, különösen Trapezunt, ahol a vászonfélék olyan olcsók és olyan jó minőségűek, hogy egy beduin- ing húsz dirhemnél nem kerül többbe. Akkor meg mi dolgunk nekünk az ő kenderükkel, ami, mellesleg, nem is egyszer tüzet okozott Konstantinápolyban. Ami a lencsét illeti, Rumban és Anatóliában hatalmas mennyiség van belőle, az egyiptomi cukorról szólva pedig az a válaszuk, hogy a cukor helyett Isten a Koránban a sokkal tisztább mézet dicséri. Athén, Valentia és Moldva méze igen kiváló, mindhárom hetven jó tulajdonsággal rendelkezik, ha pedig Felséged cukrot kívánna, Alaja, Adalja, Adana, Szelefke, Tarzusz, Pajasz,

Antakja, Aleppo, Szaida, Damaszkusz, Beirut és Tripoli számtalan mázsát termel belőle. Akkor meg mi dolgunk nekünk az egyiptomi cukorral, a kávé pedig újdonság, amely megrövidíti az álmat, és csökkenti a férfi nemzőerőt. A kávéház a romlás háza. A tiltott dolgok gyűjteményében a jog törvénytelennek bélyegzi a kávé... A serbet, a tej, a tea, a szalep és a mandulakrém sokkal egészségesebb, mint a kávé. Ha nem is tilos a nők körmét s a férfiak szakállát hennával festeni, megtörhetjük inkább az ópiumfőzet seprűjét mozsárban, alakítsuk pasztává, s a legcsodásabb rubinszínűre festhetjük vele a körmöt és a szakállt, s még a férgectől, piszoktól is megtisztítja a bőrt meg a szőrzetet. Így hát nincs szükség hennára.«

Miután a mészárosok így ócsárolták az egyiptomi árukat és termékeket, az egyiptomi kereskedők ekképp válaszoltak: »A mi rizsünk hibátlan és fehér..., és vajban főzve pézsmailatot ad. A rizs a Próféta csodája, mert az idő előtt nem létezett sem rizs, sem rózsavíz, sem banán, sem jujuba. Lencséről szólván, a hagyomány úgy tartja, hogy a Paradicsomban is az terem. A Nílus vizével öntözött lencse ízesebb és nagyobb szemű a Ruméliában termőnél. Hennából lehetetlen az egyiptominál jobbat találni. Annak használatát a Próféta cselekedeteiről szóló Szunna szentesíti, ez nem lehet vita tárgya. Cukorról és kenderről szólván elhisz- szük, hogy Rum nem áll szűkében, mivel a Frengisz- tánból jövő cukor valóban jobb. Csak azt mondjátok meg, ti mészárosok, milyen nyereséget hoz a ti mesterségetek a szultáni kincstárnak! Mert a mi flottánk egyiptomi rakománya évente legalább tizenegyezer zacskó pénzt jövedelmez a vámnak. Ha Felsőged figyelemre méltatja jogos kérésünket, a nyilvános föl vonulásokon bizonyára minket illet az első hely, nem a mészárosokat.« Amikor a kereskedők bevégezték mondanivalójukat, a mufti, Jahja Efendi és Múid Ahmed efendi fölolvasták a következő Korán-részletet: »A legjobb ember az, ki az emberiségnek hasznára van«, s ezalatt a szultán kiadta a szultáni leiratot, mely kimondja a kereskedők elsőbbségét a mészárosokkal szemben, nagy öröme az előbbieknél, kik így boldogan léphettek rögtön a Földközi-tenger kapitányainak nyomába.»

A céhek évente egyszer nyilvános felvonulást tartottak :

„A császári tábor eme felvonulása hajnalban kezdődik, s egész napon át tart napnyugtáig. Az alaj-csaus- nak nevezett csausok nyitják meg a menetet, melyben kétszázezren vesznek részt, s fegyveres felvonulásuk a viharos tengerhez hasonlatos. Bevett szokás szerint az új kerthez, Hüsrev pasa emlékművéhez érve, minden egyes céh a konstantinápolyi bíró házánál megmutatja magát, mert ő a hatóság, minden mérték és súly felügyelője s a céhek összegyűjtője. Mindeme céhek törvény szerint kötelesek Konstantinápoly mohájának vagy bírójának bemutatni árujukat, portékájukat, mit a köznépnek kínálnak, s van, amit ilyenkor elkoboznak

18. Vízhordó. Metszet, 1777

tőlük. Miután a főváros első magisztrátusának c tiszteletet lerótták, a céhlegények hazakísérik előljáróikat, majd mindenki hazatér. Minden kereskedés és mesterség szünetel Konstantinápolyban a felvonulás

idején, három napig, amikor a felvonulás zűrzavara és a fejetlenség úgy betölti a várost, hogy az szavakkal le nem írható, s csak én, szegény Evlija, próbáltam meg képet adni róla. Sehol másutt ehhez hasonló felvonulás nem volt, s nem lesz... Ilyen hát a hatalmas embertömeg Konstantinápoly nagy városában, óvja meg az Isten minden égi és földi romlástól, s engedje gyarapodni a világ végezetéig.”

Példaként idézhető néhány céh:

„A sózott marhahússal kereskedők hatszázan vannak... gazdag kereskedők... Legtöbbjük Moldvából és a Havasalföldről származó hitetlen... . Kászim napja idején háromszázezer ökröt szállítanak Konstan- tinápolyba, s abból pasztirma készül. A Hét Tornyon kívül árulják a marhát, amit ott az árokban tartanak. Adót a sózott marhahús felügyelőjének fizetnek, a vitákat pedig a sózott marhahús náibja dönti el. A nagy marhavásár negyven napig tart. A IV. Murádnak benyújtott hivatalos jelentés szerint abban az időben, amikor a Vámház felügyelője Ali Aga, a sózott marhahús náibja pedig Hüszejn volt, háromszázezer marhát vágtak. A birka- és marhahajcsárok patrónusa nem ismert. A levágott állatok fejét és lábát a szakácsok feldíszítették. A birka- és marhakereskedők arab lovon haladnak el, jól öltözött és igen tiszta emberek...

A serbettel kereskedők ötszázan vannak, s háromszáz üzletük van. Boltjukat sok-sok ezer porcelán- meg fajanszcsészével és serleggel ékesítik, s ezeket rebarbarából, rózsából, citromból, lótuszból, tamariszkuszból és szőlőből készült serbettel töltik meg. A közönséget effajta serbetekkel kínálják. Mind közül a beduin serbet- árus boltja a leghíresebb, mely a Táj Záde emlékművel szemközt..., a Mahmud pasa szökőkút közelében áll. Arábiában, Perzsiában és Törökországban nincs hozzá mérhető serbetkereskedő. Az emberek özönlenek boltjába, mivel ő készíti a serbetet a vezíreknek és a birodalom első embereinek...

A hó- és jégkereskedők épülete a zöldségpiac közelében van, az udvari jégszállítók főnöke télen-nyáron itt lakik. Irányítása alatt háromszáz hajós jár állandóan Katirli, Mudanja és az Olympus hegyeire. Hóval, jéggel és friss vízzel rakják meg itt a hajókat, s viszik el a szultáni konyhának, cukrászüzemnek, a háremnek, a nagyvezír és más fontos emberek házához. A hegyekből a

tengerhez jeget és havat szállító emberek mudanjai öszvérhajcsárok, burszai vándorló törzsek és kővágók. A jégszállítók vezetőjének igazgatása alatt kilenc raktár áll Konstantinápoly közelében... Télen, hóeséskor a nagyvezír, a janicsár aga, a bosztandzsi-basi, a kapudán pasa kétszázezernyi, lapáttal fölszerelt emberrel együtt az Okmejdánnál gyülekeznek, nagy halmokba lapátolják a havat, és a hótárolókba gyűjtik...

A halászok karatiának nevezett hálóval halásznak. Konstantinápoly kikötőjében a Szeráj-foktól Ejjubig, a part két oldalán százötven karatiának nevezett hálót számoltunk meg. Tíz halász, azoknak a görögöknek a leszármazottai, akik megnyitották a Petri Kaput II. Mohamed előtt, mindenfajta kötelezettség alól mentesültek, és nem fizetnek tizedet a halászati felügyelőnek. A karatia olyan halászati eszköz elnevezése, mely egy tengerparti házból kinyúló karó vagy rúd végére erősített négyzet alakú hálóból áll, amelyben a hal fönnakad. A kikötőparton lakó görögök mind a bosztan- dzsi-basi fennhatósága alatt állnak, az ő engedélye nélkül egy cölöpöt sem verhetnek le a tengerben; minden cölöp után egy dukátot fizetnek neki. Az adófizetés alól mentesült halászok delfinre kötelesek vadászni, mely a szultánnak orvosságul szolgál. Ok ismerik búvóhelyeiket a Herceg-szigetek között; bárki más delfint venne üldözőbe, azt meg kell büntetni...

A rabszolgakereskedők száma kétezer, a nagy hán termeit használják, ahol a rabszolgapiac létesült. A nyilvános folvonulás napján ezek az emberek igen díszes ruhába öltöztetik, s a szultáni kösknél bemutatják a szultánnak a Cserkeszibldről, Mingréliából, Dadian- ból és máshonnan jogos zsákmányként vásárolt rabszolgákat. Azután a szultán kiválaszt száz ponyvás grúzt, abház és cserkeszt a szultáni szeráj számára, tulajdonosukat pedig pompás ajándékokkal jutalmazza. A sort a rabszolgafelügyelő zárja, aki előtt még igen drága ruhákba öltöztetett sok száz szép leány halad. Őket pár ezer ragyogó tekintetű, sugárzó arcú, szép fiú követi, akik... apródok helyett a felügyelő előtt és mellett haladnak...

A bélyegzőmesterek. A bélyegzőhivatal egy nagy épület az ötvösök műhelyéhez közel, kertje és fürdője is van, hetven alkalmazott dolgozik ott. Ők ütik rá a tug- rát minden Konstantinápolyban készült ezüstmunkára, amely azonban

különbözik a pénzekre ütött tigrá- tól annyiban, hogy ezeken az „örökké győzedelmes” szavak is szerepelnek. A bélyegzőhivatal vezetője egyúttal minden ötvös felügyelője is, mert az ezüst hitelesítése után ő pecsételi le a munkáikat. A pecsét adója hat akcse, ebből három a kincstárba kerül, hármat pedig a bélyegzőhivatal vezetője és a torony három szufi- ja oszt el egymás között; ha a három szufi az előírtnál gyengébb minőségű ezüstötvetbe merészelné beütni a bélyeget, fejüket veszik, s helyükre tisztességes embereket jelölnek ki. Ha a vizsgálat céljából fölhevített ezüst szennyezettnek mutatkozik, a bélyegzőhivatal vezetője lefoglalja azt a szultánnak, vagy kalapáccsal apró darabokra töri, s visszaadja tulajdonosának; ugyanezt teszi az üregesnek talált vagy hamis ötvözzel töltött ezüstgombokkal is. Mindez I. Szelim szultán ká- nunjának megfelelően történik, aki maga is ötvös, bélyegzőkészítő és pecsétvésnök volt. O alapította a bélyegzőhivatal számára fönn tartott épületet.

Szabók. Két nagy épülettel rendelkeznek, az egyik az oroszlan- mcnaszéria közelében, ezt II. Mohamed építtette, vezetőjük is ebben a házban lakik; a másikat, az Alajkösköl szemben állót Szulejmán szultán építtette; mindkettőben ötszáz ember dolgozik. A szabóműhelyek száma háromezerre rúg... és ötezer embert foglalkoztatnak... A szultáni szabók két vezetőjén kívül, akik az említett két épületben laknak, van egy harmadik, aki a városban s azon kívül működő minden szabó vezetője. Hordozható bódéjukat körös-körül különféle értékes köntösökkel díszítik, s rengeteg vállfára akasztott, egyiptomi anyagokból készült ruhát hoznak magukkal, inasaik mind íol vannak fegyverkezve, mivel az övék igen fontos céh a táborban, s ezért előzik meg rangban az alábbi testületeket...

Tímárok. A Konstantinápoly fennhatósága alatt álló négy körzetben tizenkét jó tímárműhely van. A tímárok féktelen fickók, haramiák, mert ha egy bűnöző, megveszekedett gazember kér tőlük bebocsátást, ők nem adják föl az igazságszolgáltatásnak; igaz, megszökni sem engedik, hanem kutyaürülék-gyűjtésre fogják, mely elfoglaltság hatására a bűnöző korábbi vétkeit megbánja, és további életében megjavulhat. Össze- scn hétszáz a tímárműhelyek száma, az alkalmazottaké pedig háromezer... Ezek a tímárok vad és bárdolatlan emberek, ők a hibásak abban, hogy a néhai Melek

Ahmed pasa elveszítette nagyvezíri posztját; olyan lázadó és szilaj emberek, hogy összegyűlvén még a szultánt is képesek lennének elűzni. A tábor nyilvános bejáratánál közülük sok ezer gyűlt össze mezítláb, hajadonfótt, kezük és lábuk vörösre festve, karjuk és körmük sötétkék vagy fekete. Különféle színű szattyán és bőr a ruhájuk, kötényük, turbánjuk, dolmányuk és botjuk is bőrből készült, s azt kiáltják: »Asztra, Asztra!«. Mások üzleteiknek különféle színű, kék, sárga, barack- és naftaszín szattyánnal való díszítésével foglalatoskodnak, megint mások faedényekben kecskebőröket visznek, és »Ja- Hai!« [Y>, éltető*) kiáltások közepette tapossák. Mások pedig e mondókával haladnak: »Megtisztítjuk, ami tisztátalan, ami tisztátalan, megtisztítjuk.«

...A cipészek négyezren vannak, s háromszáznegyven üzletük van. A Korál-piacon hét gyárunk van, ahol nem kevesebb, mint nyolcezer legényt dolgoztat és szállásol el a céh. Saját tisztségviselőik vannak, akiket Szulejmán szultán leirata jelöli ki, fölmentve őket minden más tisztségviselő bíraskodása alól. Maguk büntetik saját bűnöseiket, még halállal is, és temetik el saját épületük környékén. Szulejmán szultán egyszer megdüllődött a janicsárokra, akik elégedetlenségükben nem nyúltak a levesükhöz, és megfogadta, hogy a cipészek segítségével túri meg őket. Mikor pedig emezek hírért vették e fogadalomnak, Konstantinápoly mind a négy küzretéből nyomban összegyűltek; a negyvenezer íblícgyszerű cipész »Allah, Allah« kiáltásokkal jelent meg a palota előtt. Szulejmán meglepődött a kiáltások hallatán, megkérdezte, mi végre jöttek, s örömmel nyugtázta hithűségük jelét, meghallgatta vezetőikét és előjáróikat, tudakolván, mi légyen jutalma hűségüknek. Kérelmük négy pontból állt. Először is azt nehezményezték, hogy korábban kaptak újoncúkat, akik jól nevelve, írás-olvasásra tanítva, katonai szolgálatra is alkalmasak voltak, ám ez a szokás a janicsárok miatt abbamaradt, s ennek folytatásáért esdekeltek. Másodszor arról panaszkodtak, hogy a tíz akcse túlságosan kis ár egy pár papucsért, s kérték, hadd lehessen magasabb. Harmadikként azt kérelmezték, hogy saját vétkeseiket a saját vezetőik kivégezhessék, s abba más magisztrátus ne avatkozzék. Negyedikként ama kiváltságért esedeztek, hogy a nyilvános felvonuláson alkothassanak külön menetet török zenei

kísérettel, mert addig az ő agájuk az újoncáiuk agájának kíséretéhez tartozott. Szulejmán mind a négy kérésüknek helyt adott egy szultáni leiratban, majd hazaküldte őket, s úgy kívánta, nyugodjanak meg, s legyenek továbbra is szolgálatra készek. A janicsárok pedig, kiknek addig eszük ágában sem volt megenni a levesüket, most oly nagy étvágyra gerjedtek, hogy kis híján a tányért is megették a levessel együtt. A cipészek íolfegyverkezve vonulnak, mezítláb és hajadonfőtt, boltjaikat körös-körül mindenféle cipővel és papuccsal díszítik...

A pálinkafőzők háromszázan vannak, a sátruk meg száz... Mindenféle növényből szeszt vonnak ki... Bűnös dolog megmérgeződni az efféle pálinkáktól, de egykét cseppet megkóstolni még nem tilos.”

A Fekete-tengertől a Földközi-tengerig, a Dunától a Nílusig kereskedők és kormányügynökök gondoskodtak a fővárosi lakosság hatalmas méretű napi szükségleteiről, a kenyérről, húsról és más élelmiszerekről. Szállítók és kézművesek hozták nekik a ruhaneműt, díszműárukat és luxuscikkeket. A tartományok adóiból, a szultáni birtokok, a javadalom- és alapítványi birtokok, a hivatalok bevételeiből, valamint a kereskedelmi haszonból származó pénz áramlott Konstantinápolyba. Voltak a városban gazdag emberek, akik remek házakban laktak. Azon a jó néhány emberen kívül, akiknek a gazdagsága hatalomból vagy hivatali tisztségükből eredt, voltak tehetős kereskedők és bankárok, jelentős vállalkozók is.

A céhek és különösen a kereskedők és kézművesek testületei fontos szerepet játszottak a város társadalmi és szervezeti életében, bizonyos szempontból az ókori görög római és nyugati városok polgári és közéletéhez hasonló módon. Akár a többi iszlám városnak, az oszmán Isztambulnak sem volt tényleges városi jogi státusa, nem voltak közösségi vagy közintézményei. A középkori iszlám alapvetően városi civilizáció volt, legkiemelkedőbb vívmányait virágzó és gazdag városok sora jelzi; ugyanakkor az iszlám törvények és az iszlám államigazgatás valójában soha nem ismerte el a város fogalmát. A klasszikus iszlám jogelmélet nem ismer csoportosjogi személyeket, és kevés teret enged a képviselői intézményeknek; az iszlám történelemben nincs nyoma az elismert törvényes kiváltságokkal rendelkező városoknak mint jogi

személyeknek, pontosan körülhatárolt státussal és jogokkal, mint ahogy az Európában ismeretes. Polgárjog és polgári intézmények híján két csoport irányította a várost. Az első csoport az uralkodó polgári és katonai tisztségviselőiből állt, akik az uralkodó hatalmát képviselték, hatáskörük rájuk ruházott és visszavonható volt; feladatuk pedig a rendőri, tűzoltási és általában a közbiztonsági teendők ellátása. A második csoportot az egyház képviselői, az ulema osztály tagjai alkották, s a megelőzés, az ítélkezés és a végrehajtás bizonyos feladataival ruházták fel őket, amennyiben azok az iszlám törvényeket érintették.

Az oszmán-török Isztambul közigazgatási szempontból négy egységre oszlott, ezek a szűkebb értelemben vett Isztambul, valamint a „három város”: Gala- ta, Ejjub és Üszküdar (Szkutari). Isztambul megfelelt az ősi Konstantinápoly háromszög alakú, dombcsoportra épült városának, melyet az Aranyszarv-öböl, a Márvány-tenger s a két vizet a szárazföldön összekötő nagy földfalak fogtak közre. A háromszög alján, a Sze- ráj-foktól indulva, a Topkapi Palota állt, hatalmas területén sokféle épülettel. A palota külső falában levő Szultánkapun kívül helyezkedett el a nagy Hippodrom (Lóverseny)-tér és az Aja Szófia. Onnan út vezetett a harmadik domb csúcsára, a város régi központjához, Hódító Mohamed Régi Palotájához és Bajazid dzsámijához. Ettől nem volt messze a Nagy Bazár bejárata és Nagy Szulejmán dzsámi-együttese.

Az Aranyszarv-öböl szemközti partján terült el Ga- lata külváros. A bizánci időkben itt európai, főleg gé- nuai kereskedő-kolónia volt. Az is maradt a törökök idején is egészen napjainkig, lakossága pedig főleg nem mohamedánokból és nem törökökből állt. Azért lakott itt kis számú mohamedán is, és két különösen fontos intézményt alapítottak itt, a Galata Szeráj-iskolát, amely az udvari oktatási rendszer része volt, valamint 1492-ben a mevlevi, azaz táncoló dervisek kolostorát; ez a főváros legrégebb mevlevi-intézménye. A Galatá- tól északra fekvő dombok a külföldi követek és konzulok kedvenc lakhelyei lettek. Itt élt a híres Luigi Gritti is, a velencei dózse törvénytelen fia, aki Ibrahim pasa nagyvezír tanácsadója és bizalmasa lett Nagy Szulejmán idején. A törökök a Bej-oglu – a

herceg fia – nevet adták neki, s idővel Galatát és környékét is róla nevez-

19. A Topkapi-szeráj Galata felől. Metszet, 1680

ték el. Az európaiak ezt a területet Perának hívták; ez a görög 'túl' vagy 'keresztül' jelentésű szóból ered, vagyis a régi Isztambulból nézve „az Aranyszarv-öblön túl”⁹. •

Az Aranyszarv északi részén, a városfalakon kívül terült el Ejjub külváros. Nevét a Próféta egykori arab társáról és zászlóvivőjéről kapta, aki állítólag az első arab támadás során esett el, amikor 672-ben megkí-

sereitek a bizánciaktól elhódítani a várost. Hódító Mohamed dzsámit és síremléket építtetett ott, s e szent hely tekintélye oly mértékben nőtt, hogy az oszmán szultánok trónra lépési ceremóniája, a kard felkötése itt zajlott le.

Üszküdar külváros a régi Isztambullal szemben, a tengerszoros ázsiai partján feküdt. Ez már Konstantinápoly bevétele előtt legalább egy évszázaddal a törökök birtokába került, és már nagymértékben török és mohamedán volt. 1453 után valójában a főváros részévé vált, bár Evlija szerint Nagy Szulejmán idejéig alig fejlődött. Fontos vallási központ lett, sok híres dzsámival és medreszével; mindenekelőtt számos derviskolostornak, így a rifai vagy üvöltő dervisek kolostorának adott otthont. Galata, Ejjubés Üszküdar együttes neve bilad-i szelasze, azaz a „három város” volt.

A fővárosban a hadsereg bizonyos tisztjeire bízták a rend fenntartását; ezt pedig a városban s azon kívül fölállított őrházláncolatból irányított nappali és éjszakai őrjáratok segítségével valósították meg. A palotakertészeknek, a szultáni udvartartás e

különleges csapatainak parancsnoka, a bosztandzsi-basi volt felelős a rendért az Aranyzarv, a Boszporusz meg a Márvány-tenger partján és kikötőiben. Általában harminc ember kíséretében, csónakból tartotta szemmel a partot és a vízi utakat. A flotta admirálisa, a kapudán pasa volt felelős Galata kereskedelmi kikötőjéért és körzetéért, valamint a Kászim Pasa-i tengerészeti támaszpontért és fegyverraktárért; tengerészek és tengerész tisztek kíséretében tartotta őrzáratait. A tüzér és légyverkészítő egységek parancsnokainak (topcsi-basi és dzsebedzsi-basi) feladata hasonló volta támaszpontjukhoz és raktáraikhoz tartozó körzetekben. A város egyéb részein a janicsár aga kötelessége volt a közrendre és biztonságra ügyelni. Az ő parancsára intézte a rendőri ügyeket néhány rangidős janicsártiszt. Kötelességük az utcai felügyelet, a bűnmegelőzés és büntetés volt, valamint az egyházi hatóságok döntéseinek és ítéleteinek végrehajtása.

A „három város” mindegyikének Isztambul kádijá- tól független, saját kádija, bírója volt, bár az egyház hierarchiájában amannál alacsonyabb rangot képviseltek. A négy kádi volt felelős a városi terület bírói és vallási ügyeiért, s szerdánként mind a négyen fölkeresték a nagyvezírt. Szintén az ulema-rend fontos városi tisztséget viselő tagja a muhteszib, aki felelősséggel tartozott a piacokon árusított termékek árára és minőségére vonatkozó törvények és rendszabályok végrehajtásáért, s általában véve a tisztesség és az erkölcs normáinak fenntartásáért.

Az egyházi hatóságok megoldásra váró problémáiról némi képet kaphatunk a 981. év rebiülevvel havának 23-án (1573. július 23-án) keltezett egyik rendeletből, melyet a szultáni tanács küldött Isztambul kádijának.

„Parancs Isztambul kádijának. Korábban a hitetleneknek tilos volt bort behozni a városokba, és így a borból származó adó szedését mellőzték. A hitetlenek azonban csellemel mégis behozták a bort, mivel pedig adó nem származott tőlük, a kincstár súlyos veszteséget szenvedett. Az ügyet a főmufti elé terjesztettük, ki ez idő szerint az ulemák legbölcsebb embere, s ő ekképp rendelkezik: »Törvényes dolog a szultán nem mohamedán alattvalói által behozott bor után fele arányú, a külhoni hitetlenek által behozott bor után teljes tizedet beszedni. Ugyanakkor törvénybe ütköző

cselekedet nyilvánosan bort behozni azon városokba, ahol pénteki imát tartanak, s ugyanúgy törvénybe ütközik a titokban behozott bor nyilvános adás-vétele, még inkább, ha mohamedánok veszik meg. Ha bort ad el egyik a másiknak, tegye azt a nyilvánosság kizárásával.«

A nemes intézkedés szellemében cselekvő megbízottat már kijelöltük, és a megfelelő szultáni utasítás kiadatott. Nemrégiben tudatták velem, hogy az Allah oltalmát élvező Isztambul városában zsidók és keresztények, megszegve a nemes intézkedést s az én szultáni parancsomat, bort és más szeszes italokat hoznak be nyilvánosan hordókban, demizsonokban és állatbőrökben, továbbá összejöveteleik és mulatságaik során zeneszó mellett vígadnak. Ezért tehát úgy parancsolom, hogy amint ezen intézkedést kézhez veszik, haladéktalanul adjanak ki világos és egyértelmű figyelmeztetést a zsidóknak és keresztényeknek, úgyszintén az Allah oltalmát élvező város kapuőreinek, hogy ne lehessen behozni a városba nyilvánosan bort és más szeszes italt hordókban, demizsonokban vagy állatbőrökben, s ne lehessen mohamedánoknak eladni az éjente titokban, saját használatukra behozott bort, s hogy tartsák titokban az egymás közti, borral való kereskedést; ne válják az ő házukból taverna, s ne adják el a bort nyilvánosan; valamint ne legyen zene az ő ünnepeiken...”

A mohamedán hatóságok munkájának egy másik részét mutatja be a 993. év ramazán havának 26-án (1585. szeptember 21-én) kiadott egyik rendelet, mely elutasítja az isztambuli mészárosok adócsökkentés iránti kérelmét:

„Parancs Isztambul kádijának. Levélben hoztad tudomásunkra, hogy az Allah oltalmát élvező város mészárosai megjelentek a Szent Törvény házánál, s így szóltak : »Bár az Allah oltalmát élvező városban a birka hivatalos ára 3 akcsc 1 okkáért [400 dirhemj, egy régi kánun értelmében a janicsároknak 150 dirhemet kell eladni 1 akcséért. A 993. év hatodfel hónapja alatt 23 500 birkát vágunk, s adtuk el a janicsároknak az előírt áron. Az ebből származó veszteségeink okából nem vagyunk képesek megadni 200 000 akcsényi tartozásunkat az állatkereskedőknek.« A továbbiakban tudomásunkra hoztad, hogy amikor a mészárosok adójuk

kegyes elengedését kérték, Ijasz csaus, a birkafeleügyelő megerősítette az általuk előadottak igazságát.

Ezen ügyben azt a döntést hoztam, hogy a törvényt kell szem előtt tartani. Ügy parancsolom..., bármi álljon is az ősi törvényben, annak szellemében kell cselekedni, s azzal ellenkező módon nem szabad intézkedni ...”

Az étel és az ital fontos szerepet játszott a város vallási és rendőri hatóságainak munkájában. Egy ideig a kávé és a dohány is; az előbbi arab területről származott, az utóbbit angol kereskedők hozták be az amerikai gyarmatokról. Ibrahim Pecsevi történetíró 1635 körül így számol be elterjedésükről:

„Egészen a 962. (1555.) esztendőig sem az Allah által oltalmazott fenséges Konstantinápoly fővárosban, sem az oszmán földön másutt kávé és kávéház nem létezett. Körülbelül abban az évben érkezett a városba egy Hakam nevű fickó Aleppóból és egy Semsz nevű Damaszkusból; mindketten nagy üzletet nyitottak a Tahtalkalénak nevezett városnegyedben, és kávékat kezdtek mérni. Ezek az üzletek gyülekezőhelyévé váltak a henyélőknek és élvhajhászoknak, úgyszintén néhány írástudó és litcrátor embernek, kik rendszerint húszán -harmincan jöttek össze. Egyesek könyveket olvastak, mások ostáblát játszottak és sakkoztak, megint mások új verseket hoztak magukkal, és irodalomról társalogtak. Azok, akik addig rengeteg pénzt költöttek baráti ebéd meghívásokra, rájöttek, hogy a társas egy üt t- lét örömeit a kávé árának, egy vagy két akcsénak elköltésével is meg tudják teremteni. Oda jutott a dolog, hogy mindenféle munka nélküli és támogatást kereső tiszt, bíró és tanár meg a semmittevő üldögélők kijelentették, hogy nincs jobb szórakozó- és pihenőhely a kávéháznál, mely olyan zsúfolt lett, hogy sem ülő, sem állóhely nem maradt. Olyan híressé vált, hogy a magas hivatalok viselőit kivéve, még a nagy emberek sem állták meg, hogy el ne jöjjenek. Imámok, müezzinek és kegyes hipokriták mondták: »Az emberek rákaptak a kávéházra; senki nem jön már a dzsámikba!« Az ulemák azt mondták: »Ördögi üzelmek hóna az; még a boros tavernákba is helyesebb volna járni.« Különösen a prédikátorok tettek komoly erőfeszítéseket a betiltásáért. A muftik úgy érveltek, hogy minden, amit az el- szenesedés hófokáig melegítenek föl, faszénné válik, azt pedig fogyasztani törvénytelen,

így tiltó rendelkezést adtak ki. III. Murád szultán idején, Isten bocsásson meg néki, s legyen hozzá kegyes, számos tiltás és korlátozás keletkezett, de bizonyos személyek mégis megkörményézték a rendőrfőnököt és az őrkapitányt, hogy kiskapukon át és mellékutakon, kis és szerény üzletekben kávé árúsíthassanak, s kaptak is erre engedélyt... Idővel aztán ez olyan bevett szokás lett, hogy a tilalmat eltörölték. A prédikátorok és a muftik akkor már azt mondták, hogy a kávé nem szenesedik el teljesen, tehát fogyasztása nem törvénytelen. Az ulema tagjai, a sejkek, a vezírek és a nagyvezír is mind kivétel nélkül fogyasztottak már kávé. Odáig jutott a dolog, hogy már a nagy vezírek is nagy kávéházak építésébe fektették a pénzüket, és bérbe adták napi egy vagy két aranyért.”

A „dohány bűzös és émelyítő füstjének” terjedéséről Pécs évi így szól:

„Angol hitetlenek hozták be az 1009. évben [1600-1601-ben], és bizonyos nyirkos megbetegedések gyógyszereként adták el. Az élvhajhászok és kéj vágyók egyes képviselői kijelentették: »íme. az öröm egyik forrása^ és rászoktak. Rövidesen már nem csak az élvhaj- hászok dohányoztak. Még a nagy ulemák és más előkelőségek is rákaptak. A kávéházi csőcselék szüntelen fusteregetése miatt a kávéházakat kék füst töltötte be oly mértékig, hogy az ott tartózkodók már nem is láthatták egymást. A piacokon és a bazároknak is szinte összenőtt a pipa a kezükkel. Egymás képébe, szemébe pöfékelték a füstöt, bebüdösítették az utcákat és piacokat. [A dohány] tiszteire buta verseket írtak, s úton-útfclen szavalták ezeket.

Előfordult, hogy vitáztam erről barátaimmal. Azt mondtam: »Ez a tűrhetetlen szag beivódik az ember szakállába, turbánjába, vállköpenyébe s a szobába, ahol szívják; néha meggyullad tőle a kárpit, a nemez s az ágynemű, a hamu meg a parázs folyton-folvást piszkol; ördögi gőze alvás után betelepszik az agyba; s ha mindez még nem elég, a szüntelen dohányzás gátolja az embert munkában, serény kedés ben, és lefoglalja a kezét. Mindezek s a többi ártalmas és tűrhetetlen hatás figyelembevételével, vajon miféle öröm vagy haszon származhat belőle?«

Ők pedig csak egyetlen választ tudtak erre adni: »Kellemcs időtöltés, továbbá a finom íz esztétikai örömét adja.« Csakhogy nem származhat abból szellemi élmény, ami az ízlelés esztétikumából ered. Ez a válasz nem válasz. Csupán hamis okoskodás.

Arról nem is beszélve, hogy az Allah oltalmazta Konstantinápoly városában [a dohányzás] számtalanszor okozott már tűzvészt, aminek több százezer ember látta kárát. Mellette csupán az szól, hogy haszonnal alkalmazható a gályarabok őrzésekor, ugyanis az örök a hajón némiképp ébren tartják magukat, ha dohányoznak; valamint, hogy nyirkosság ellen véd, minthogy szárít. De az ésszerűség és a tradíció nem engedi meg, hogy ily kicsiny előny érdekében ily hatalmas kárt okozzunk. Az 1045. [1635-1636.] év kezdetére oly mértékben terjedt el [a dohányzás], hogy az már le sem írható, és el sem mondható.”

A korlátozások ellenére gyorsan szaporodtak a kávé, dohányt és társalgást kínáló helyek, és vonzották a szellemi, irodalmi élet képviselőit, a tudósokat és a városi tisztviselőket. Semsz mindössze három év után, állítólag ötezer aranyat kitevő haszonnal visszatért Aleppó- ba. Bosztánzáde Mehmed Efendi, aki 1589 és 1592, valamint 1593 és 1598 között volt főmufti, még részletes, versben írott rendelkezést is kiadott, s ebben örömmel fogadja azt az italt, melyet egy arab költő „az alvás és a szerelem néger ellenségének” nevezett. Más, konzervatívabb ulema-tagok elleneztek, s a közügyeknek kávéházakban való megbeszélése feltehetően riadalmat keltett a hatóságok körében, mert határozatokat hoztak ellenük – kevés sikerrel. 1633-ban IV. Murád, aki szigorúságáról volt híres, betiltotta a kávé és a dohányt, több kávéivót és dohányost kivégeztetett. A kimondott indok a város megóvása volt a tűzvésztől; a ki nem mondott cél pedig az lehetett, hogy a kormányt megóvják a kritikától. Pecsevi szívvel-lélekkel egyetértett:

„A mindenható Allah hosszabbítsa meg életét, gyarapítsa hatalmát, igazságosságát és méltányosságát a mi uralkodó szultánunknak (adjon erőt Allah az ő segítőinek), aki bezáratta az összes kávéházat mindenütt az Allah óvta birodalomban, s helyükön alkalmas üzleteket nyitattott, és aki teljességgel betiltotta a dohányzást. Ezáltal szegényeknek és gazdagoknak oly nagyjót

cselekedett, hogy ha ők a végítélet napjáig köszönik azt neki, akkor sem tudják kellőképp kifejezni hálájukat.”

További viták és visszalépések után azonban az „ízetlenek”, ahogyan a kávé és a dohány ellenzőit nevezték, beletörődtek vereségükbe. Végül is törvényesnek nyilvánította a dohányt egy fetvájában Mehmed Bahai főmufti, aki maga is erős dohányos volt, s korábban, 1634-ben a dohányzás miatt menesztették és száműzték. Kortársa, Katib Cselebi azonban azt mondja róla, hogy a dohány melletti állásfoglalása nem elsősorban saját szenvedélyének köszönhető, hanem az emberek kívánságának s annak a jogi elvnek, hogy minden, ami nem kifejezetten tilos, megengedhető.

Nem a kávéházak voltak az isztambuli polgárok egyedüli szórakozóhelyei. Szerették idejüket kirándulással tölteni, és a város körül számos kedvelt kirándulóhely volt, amelyeket az udvari és közemberek szívesen látogattak nyáron és ősszel. Különösen kedvelték a friss vizű patakokat, s azok mentén az erdőket és kerteket, ahová Isztambulból a kirándulók színes vászontetős ladikokban érkeztek, hogy a fák, források és virágok között szórakozzanak, beszélgessenek. Ilyen volt a Kiiesükszu, a Kis-folyó a Boszporusz ázsiai partján, amelyet az európaiak „Ázsia édes vizének” neveztek; ilyen volt az Aranyszarv felső végén a Kathanc is, amelyet az európaiak „Európa édes vizének” ismertek. A Kathane, mely egy régi bizánci papírmalomról kapta a nevét, már a hódítás idejétől fogva kedvelt kirándulóhely volt. Nagy Szulejmán és más szultánok is szépítették. III. Ahmed 1721-ben építette itt a híres Szadabad Palotát, „a boldogság helyét”. Ez a nyári palota egy francia kastély tervén alapult, amelyet a Porta párizsi nagykövete hozott magával. A sétautakat fák, ker- lek és pavilonok, szökőkutak, vízesések szegélyezték és rengeteg különféle tulipán; akkoriban ez a virág volt a legdivatosabb.

Bizonyos szórakozásokról a szultán gondoskodott: népiinnepélyek sportversenyekkel, látványosságok, lu- zijáték és fényjáték, a győzelmi és vallásos ünnepek meg más ünnepi alkalmak tiszteletére. Az egyik ünnepséget III. Murád szultán fia, Mohamed herceg körülmetélése alkalmából rendezték 1582-ben, a IYrzsia elleni háború idején. Egy európai látogató részletesen beszámolt erről:

„Urunk és Megváltónk 1582. évében Amurál szultán, Törökország császára, látván dolgait rosszra fordulni, és tapasztalván alattvalóinak ellenséges érzelmeit, oly elhatározásra jutott, hogy iparkodik megnyerni a jóakarátukat, hogy inkább legyen szeretve s becsülve, mint annakelőtte, meg hogy nagyobb tisztelet övezzé, valamint hogy a külhoniak, idegen népek és nemzetek többre méltassák, fontosnak és kívánatosnak ítélte nagy ünnepléssel köszönteni fiának, Mahumel szultánnak körülmetélését. Hogy föltett szándékának méltó alkalmat teremtsen, összehívta mind a legnagyobb keresztény fejedelmeket avégből, hogy az ünnep jelentőséget kapjon, játszódván a világ szeme láttára. Es valóban, sok keresztény fejedelem követe küldetett el Konstantinápoly ba, vágyis F r a n c i a o r s z á g, I, c n g y e 1 o r s z á g, Velence, Pcrzsia, Marokkó, Tatárország, Transsylvania és Moldva császári követei meg sok más herceg...

Most pedig elmondom, hogy a játékok és különféle időtöltések színhelyéül szolgáló térség mesésen tágas és hatalmas volt, rajta faállványon teátrumok épültek, miket elkülönítettek és megosztottak többféle részre, úgyhogy minden követnek külön szobát jelöltek ki, hol lakomázni, a játékokat figyelni s az időt múlatni egyaránt lehetett. Amuráté volt a legszebb s leggazdagabb mind közül, honnan rácson avagy rostélyon által ő mindenkit láthatott, őt pedig senki sem. Mögötte volt anyja, neje és nővére, oldalán Szinán basa, katonai fővezére, aztán más lovagok és nemesemberek, másik oldalán pedig a mondott királyok és hercegek követei. Eme teátrumok között volt a jókora, nyitott és födetlen, ezernyolcszáz lépésnyi hosszú és czerszáz lépésnyi széles, igen jól kövezett bajvívótér; ugyanitt volt még két egészen kiváló ősrégi piramis, az egyik négyszegletes és márványból való, igen mives munka, s a piramist alátámasztandó, azt négy hatalmas és szép oszlop tartotta, melyek lábazatuknál négyszegletesek, fönn pedig kerekék ... a másik mives munkával kőből volt kifaragva, s minden habarcs nélkül összeróva... és e piramisok közelében valamiféle farudakat állítottak fel igen magasra olyképpen, hogy sokkal magasabbnak látszottak a piramisoknál; e fadarabok között egyiktől a másikig zsinegek feszültek, melyekről megszámlálhatatlan igen tündöklő, rendkívül ügyesen készített lámpa függött; ezek erős fénnel árasztották el az egész környéket.

Volt még ott egy malomkerékhez hasonlatos kerék, mely önmagától forgott állandóan. Volt még ott nagypillérekhez hasonlatos, igen magas öt szobor; mind viaszból készültek, különféle színekkel festve, s a gazdag aranydíszítésektől fölöttébb ragyogóak és káprázatosak. Röviden szólva, minden dolog igen pompásan és nagyszerűen lett elkészítve.

Amint a körülmetélés napja közclgett, azaz a mondott év májusának tizennyolcadik napja, Amurát és fia, hercegek, lovagok, tiszték meg sok ezer más ember kíséretében, diadalmenetben vonult ki a palotából, egyenest c játékok és időtöltések céljára kijelölt helyre.

Amint leszálltak nyergükből, háromszáz, cukorból készült, különleges állatot mutattak be nekik a legpompásabb módon elrendezve, és ötletesen elkészítve. Ezek után Amurát fia az előbbieknél derekabb emberek népes csoportjával együtt az anyjához vonult; mert a törököknél az a szokás, hogy mikoron a szultán, azaz a legfőbb úr fiát körülmetélik, elmegy, s utolsó búcsút vesz az édesanyjától, kit többé nem lát. Megérkezvén pedig anyja palotájához, kíséretét kívül hagyva, bement hozzá, hogy tisztességgel eleget tegyen kötelességének, s magukra maradtak úgy kétóranyi időre. A hosz- szú búcsúzkodás után alázattal távozott, s elvált anyjától, majd egyenest az időtöltések színhelyére indult. Ezekről az elkövetkezendőkben fogok beszámolni...

Következzen most az én beszámolóim három részletben, a játékok, tornák és időtöltések mikéntjéről, arról, hogy hogyan művelték és mutatták be ezeket három különféle alkalomkor. Az egyiket nevezték délelőtti tornának, a másikat délutáni tornának, az utolsót éjféli tornának... Konstantinápoly lakói és kézművesei... katonák és harcosok, mesteremberek, kobzosok, ugrók, táncosok, szemfényvesztők és más effélék buzgólkodtak és foglalatoskodtak a délelőtti tornán. Az éjféli torna ügyesen elkészített erődítmények, várak, lovak, elefántok és más alkotások égetésével telt el...

Most pedig le kell írnom az utolsó csoportot, kik az énekesek, zenészek, deákok, szerzetesek, szemfényvesztők, akrobaták és színészek társulata: oly emberek, kik a törökök közt úgy élnek, mint ők; külsejük is hozzájuk hasonlatos, és folyvást innen amoda vándorolnak, egyikük nem jobb s nem rosszabb a másiknál, miként a

tejnek egyik cseppje olyan, akár a másik: az énekesek és zenészek lelke igen nagy rokonságban állt egy lázadó katonaseregével: lehetett ott látni arabokat, mórokat, perzsákat, görögöket és spanyolokat, kik kürtjüket, trombitájukat, csörgődobjukat, citerájukat és más hangszerüket szólaltatták meg a parkban, azaz a küzdőtéren. A zajoknak és hangoknak nagy zűrzavarát hozták létre dallam és hangváltás nélkül, avagy a dallam és ütem tartása nélkül, hogy az egész város csak úgy harsogott és zengett hangjuk és hangszereik lármájától. Mind közül utolsónak vonultak a deákok, kiket – igaz, ami igaz – aligha lehetett volna küllemük után fölismerni; inkább látszottak zarándokoknak, kolduló barátoknak, mivel az ember nem is gondolná őket másnak, látván ruhájukat, fehér kalpagjukat, melyet középen zsinórok fogtak. Mezítláb voltak, kezük szurtos, és egész küllemük igencsak elhanyagolt. Amurátnak átadtak bizonyos saját találmányit könyveket és festett papírokat. Okét a szerzetesek követték szegény zarándokok kíséretében, kik, amint mondták, zarándokújukon Mekkába tartanak, amely Mahomet sírhelye. Ok igen szent emberek hírében állnak Törökországban: öltözködésük olyan, mint a deákoké, és mást nem tesznek, csak tekeregnek testükkel, és ügetnek és hajlonganak, egészen lesóványodnak, míg aztán elveszítik minden eszüket és értelmüket. Mivel pedig ők soha sehol meg nem maradtak, s meg nem pihentek, mindig csak ugrándoztak s táncoltak, az ember leginkább a Corybantokhoz, Cybelének, a két pogány nemzet őspanyájának ősi papjaihoz hasonlíthatná őket; Amurát sok kisebb ajándékot adatott nekik. Nyomban utánuk következtek a színészek, többen, mint a legyek vagy szúnyogok, egyesek bölcsnek maszkírozva, mások süveget viseltek, mint a pápák, vagy koronát; jöttek kopaszon és félig bcretválva, az ő látványuk volt a leginkább furcsa: kecskcszakállukkal és tátott szájukkal úgy festettek, mintha be akarnának kapni mindenkit, aki rájuk néz; néhányuk ruhája igencsak silány; mások félig mezítelenek, félig felöltözöttek, megint mások egészen mezítelenek voltak, és mértéktelenül szemérmetlenek...

Ám elsőként a birkózók küzdelméről szólok, erről a régiek meghonosította mérkőzéséről, amely sok örömet szerzett azóta is. Mihelyt a herold elmondta a kikiáltást, rögvést ott termett tizenöt pár

birkózó, mind meztelenül s az ősi szokás szerint beolajozva, hogy lebírják egymást, mindenik a maga társát. Egy a többi közül folágaskodott, és beszökellt a hely kellős közepébe, bemutatván széles vállát, megfeszítvén karját, ahogyan Vergilius említi Daresről, hogy kihívja a többit birkózásra: egyszeriben egy fiatal férfi termett ott előtte, nem kevésbé erős és izmos az elsónél, és nyomban elkezdte lábát és öklét nagy garral a magasba emelgetni, aztán hangosan imádkozott, egy ideig löl s alá járt, kissé hajlékonyá téve önmagát; majd szorosan megfogta a másikat, akár ha legyőzné, egyre-másra szorongatták egymást, összegabalyodtak, mindketten arccal a földnek feküdtek, azután fölkeltek, majd megint leestek, néha húzták, lökték egymást, néha összefogódtak, s egész szorosan karolták át egymást, néha helyüket változtatták, s egyik a másikat a magasba emelte. Egyikük arra törekedett, hogy a másikat hirtelen a lábánál kapja el, minek nyomán az elvéti a terveit ütést..., ám a másik elrántotta és szabaddá tette a lábát, s oly elszántan vetette rá magát emerre, hogy kárba vezett minden eddigi erőfeszítése.

Immáron három órája küzdenek a díjért, mindketten oly kimerültek, eltikkadtak, s levegőhöz alig jutnak, de vérszomjasán s haraggal verekednek, restellvén, hogy álldogál az egész udvar, és mindvégig őket figyeli, s ítéletet tesz felettük. Végül már igen rászolgáltak a megpihenésre, s ekkor Amurát megparancsolta nekik, hogy hagyják abba. Aztán másik kettő következett hasonló módon, bár azok sem oly elszántan, sem oly soká nem birkóztak, miként az elsők. Hát emigyen tettek a birkózók...

Ha kedvüket lennék benne, elbeszelném és bemutatnám, miféle látványosságokat műveltek, miféleképpen lehetett megtekinteni éjnek idején. Ámbár emezek nem sokban különböztek a nappali tornától, beszámolok róluk is. Napnyugta után rögvést meggyújtották a kötelekre függesztett lámpáikat (melyekről már említést tettem). E lámpák nagyon szépen és fufangosan forogtak körbe, és igen tisztán égtek, világítván végig az éjen át. Továbbá a mondott parkban minden éjen vagy harminc szövétnek, avagy fáklya is világított, melyektől az egész teátrumot igen fényességes és tiszta ragyogás árasztotta el. Eme dolgok ily módon elrendezvén, lóporral töltött petárdákat lövöldöztek, mik csudálatos zajokat és hangokat

adtak, és amint a földre estek, hat vagy hét szikra pattant ki belőlük, olyanok, mint a csillagok. Ez fölöttébb kellemes látvány volt.

Mindezek után pedig minden áldott napon behoztak ide hat, nyolc, sőt mi több, tíz erődítményt, tornyot, avagy hajót, mik fából készültek, kellőképp beborítva papírral, avagy finom vászonnal, gazdagon aranyozva, mívesen kidolgozva különféle festésekkel és színezésekkel, és aztán meggyújtották őket. Ezeket az alkotmányokat kívül, belül s minden oldalon apró mozsárcsövekkel rakták ki... A mozsár egyfajta vasból készült ágyúféle, mely tengeri ütközetben használatos kartácsozáshoz a hajókon, miket jól elláttak robbanótöltettel s puskaporral. Amint meggyújtották ezeket az alkotmányokat, nyomban égzengéshez és szörnyű viharhoz hasonló hangot adtak. A petárdák kígyózva repülnek körös-körül a teátrumban. Hogy pedig elnyomják ezt a durva hangot, a kompánia nekiesett a trombitáknak és tamburinoknak. Eme félelmetes hangzatok a legkevésbé sem voltak kellemeteseek, hanem a nagy támadást, Konstantinápoly bevételét jelképezték. Látni kellett volna a perzsa, olasz és német módra öltöztetett emberalakok küllemét és formáját, úgyszintén az elefántok, tevék, kutyák, lovak, szamarak, vadmadarak s más efféle teremtmények formáját és alakját, amint mind puskaporral töltve, mihelyt meggyújtották őket, semmivé váltak.

Eme tornák folytak, s bevégeződtek két órakor, némelykor pedig (Amurát parancsára) éjfél után három órakor...”

6. Vallás és művelődés

Európa keresztény népei körében egy időben általános gyakorlat volt, hogy a „török” szót a „mohamedán” szinonimájaként használták, és ha bármilyen nemzetiségű az iszlámra áttért, azt mondták: „törökké vált”. E szóhasználatnak megvoltak a maga okai. Az oszmán birodalom alapításától a bukásáig iszlám állam volt, mely eleinte az iszlám elterjesztéséért, később a megvédéséért küzdött a hitetlenekkel szemben. A 16. századtól kezdve az iszlám szülőföldje – a két szent város: Mekka és Medina, az ősi kalifátus székhelyei: Damaszkusz és Bagdad – is a birodalomhoz tartozott. Ez volt az utolsó, talán legnagyobb, de bizonyosan a leghosszabb életű nagy, egyetemes iszlám birodalom. Az írók és hivatalnokok szóhasználatában uralkodója az iszlám uralkodója volt, hadserege az iszlám hadserege, törvényei az iszlám törvényei, melyeket a szultán kötelessége volt fenntartani és végrehajtani. E feladatában tudósok és papok hatalmas hierarchiája, a „szent törvény” őrei segítettek.

Gyakorta említik, hogy az iszlámban nincs papság, vagyis nincs papi hivatal. Isten és ember között nincs papi közvetítés. Azt is elmondhatjuk, hogy jogászok sincsenek az iszlámban, abban az értelemben, hogy az iszlám nem ismer el emberi törvényhozást és Isten törvényén kívül semmi egyéb érvényes jogrendet. Valójában azonban már a korai időktől fogva kezdett kialakulni a vallás hivatásos képviselőinek testülete, akik a jogászok és papok feladatait együttesen látták el: ők voltak a „szent törvény” doktorai, az iszlám pap-bírái. Az iszlám nem különíti el egymástól a jogot és a vallást, ahogy a büntetést és a bűnt sem. A vallási dogmák, a rituális és istentiszteleti szabályok, a polgári és a büntetőjog mind egyazon forrásból eredtek, és ugyanaz a megmásíthatatlan törvény szentesítette őket. Akik pedig ezeknek hivatásos szakértői voltak, egy alapvető, közös tudásanyag részterületei szerint specializálódtak. Ezt a tudást az arab ilimnek nevezi, és ennek ismerete az ulemák kiváltsága volt. Az oszmán időkben hierarchiájuk neve ilmije.

Az ulemák tudománya két fő területre, a teológiára és a jogra terjedt ki; két nagy hivatást, az oktatást és az igazságszolgáltatást gyakorolták. A kettő szorosan összefüggött, és valójában

ugyanazon hivatásbeli előmenetel lépcsőfokait képviselte. A legmagasabb tisztségek viselőit moháknak nevezték; ez az arab szó urat vagy mestert jelent. A főváros legmagasabb egyházi méltóságait nevezték így és a másutt bizonyos posztokat betöltő személyeket, cím és státusz szerint rangsorolva.

A mohamedán igazságszolgáltatás szigorú értelemben vett elmélete szerint az állam nem rendelkezik törvényhozói hatalommal. Kizárólag Allah hoz törvényt, és azt kinyilatkoztatás útján tudatja. Az iszlám „szent törvénye”, a seriat így tehát a Koránon és a Próféta hagyományain alapul, melyeket a régi tudósok gyűjtöttek össze és értelmeztek. Az uralkodónak nem feladata a törvényhozás, de még a módosítás sem, hiszen a törvény megelőzte és meghatározta az ő hivatalát is, csupán annak fenntartása és végrehajtása hárul rá. Hasonlóképpen a bírácoknak sem feladatuk a törvény felülvizsgálása vagy megreformálása, még kevésbé a megváltoztatása – hiszen a törvény Istentől ered és örökkévaló

csak egyedül értelmezése és alkalmazása.

A törvény értelmezésének és végrehajtásának gyakorlati szükségessége nagyobb teret adott az uralkodó akaratának és a bírác ügyeskedésének, mint ahogy azt a betű szerint vett törvény sugallná. A birodalom népeinek és tartományainak szokásjoga gyakorta fennmaradt, s nem kis szerepet játszott az igazságszolgáltatás rendszerében a tényleges végrehajtás során. Az uralkodó rendeletekben kifejezett akarata egyszerűen és hatékonyan foglalkozott a problémákkal, nevezetesen pénz- és bűnügyekkel, melyekre vonatkozóan a „szent törvény” kitételei nem szolgáltak világos és egyértelmű útmutatással. Időről időre kiadtak kánunnak nevezett szabályokat, melyeket a kánunnáméokban gyűjtöttek össze; egyesek általános ügyekkel, mások azok részterületeivel foglalkoztak. A szó szoros értelmében ezek általában nem törvények vagy rendeltek voltak, hanem inkább a létező törvények végrehajtását megkönnyítő jegyzékek, melyek a seriaton, a szokáson, valamint rendelkezéseken alapultak. Számos kánun megjelenése Nagy Szulejmán uralkodása alatt történt, aki az oszmán annalesekben mint Kánuni Szulejmán ismeretes. A jogász ulemácoknak két csoportja volt, az egyik a kádi- ké, azaz bírácé, a másik a mufticé, azaz jogi tanácsadóké. Az előbbiek (az oszmán

birodalomban ez volt a nagyobb számú csoport) vizsgálták ki és bíralták el az ügyeket; az utóbbiak a törvény vitás pontjaiban fetvákat, útmutatásokat adtak, ha véleményüket kérték.

Az első oszmán ulemák keletről származó tudósok voltak, akiket a szultánok tettek meg kádinak a különböző meghódított városokban. I. Murád kinevezett egy íokádit, akinek a kádiaszker – a hadsereg kádija – címet adományozta. II. Mohamed még egyet kinevezett.

E kezdetekből az igazságszolgáltatási-vallási hierarchia olyan nagyszabású rendszere bontakozott ki, melyhez hasonlóra nem volt példa az iszlám történelemben. Eleinte a két kádiaszker állt a hierarchia élén; majd egyre inkább erősödött a sejhüliszlám néven ismeretes isztambuli főmufti hatalma, és a 16. század elején már őt ismerték el a legfőbb egyházi méltóságnak. Hatalma és befolyása az udvari ceremóniák szabályaiban tükröződött. Ezek értelmében a főmufti közvetlenül a nagyvezír után helyezkedett el, s egyedül nála kellett udvariassági látogatásokat tennie. Később feltehetően a nagyvezírral egyforma rangúvá vált, s alkalmanként még a szultán is köteles volt látogatást tenni nála. Legfőbb politikai funkciója a közérdeket érintő útmutatások kiadása volt, az iszlám törvények alapján. Így hozzá lehetett fordulni a hadüzenet jóváhagyása, a szultán megbuktatása vagy új szabályok és előírások kiadásának megerősítése érdekében. A 16. században, amikor az iszlám befolyás nagyon gyorsan növekedett, a főmuftik és embereik fontos szerepet játszottak a seriat törvényeinek és az oszmán állam végrehajtói gyakorlatának összhangba hozásában.

A főmufti kádik és muftik népes serege fölött rendelkezett, akik a keresztény bírákhoz és püspökökhöz hasonlóan területi hatáskörrel bírtak. Szintén az ő fennhatósága alá tartoztak a dzsámik s azoknak imámok- ból, müezzinekből és prédikátorokból álló személyzete, valamint az iskolák s a tanulók, diákok, tanítók, tanárok, professzorok és rektorok hierarchikus láncolata. A hivatalnoki és vallási testületek tagjai egyaránt ezekben az iskolákban részesültek oktatásban, és a legfőbb hivatali tisztségeket rendszerint az ulema réteg tagjai foglalták el.

Az ulema testület számos tagja tanárként töltötte be

20. Mufti, mohamedán jogtudós. Metszet, 1777

hivatását, e rangsor csúcsán pedig Isztambul nagy medreszéinek vezető professzorai álltak. Ilyenek voltak a Hódító Mohamed és Nagy Szulejmán, valamint más, kisebb személyiségek által alapított nagy kollégiumok vezetői. A tanterv legfőbb részét a jog és a vallás alkotta, de – bár kisebb mértékben – figyelmet fordítottak az úgynevezett racionális tudományokra is, mint a természetrajz, a csillagászat és a matematika. A középkori iszlám hagyományú orvostudományt is tanították, és az orvosi hivatást az ilmijc egyik ágaként tartották számon. A medreszék professzorai rangsort alkottak, s a legmagasabb rangú tanárokat az ulemák kezében levő állami hivatalok, mint a nisándzsi vagy a defterdár hivatala vagy éppen a bírói poszt várományosának tekintették. A kádik elnevezésük szerint ugyan bírák voltak, de sok tartományi jegyzék vezetői is, és a kisebb tartományi központokban valójában a végrehajtó hatalom képviselői. A főmufti nem rendelkezett világi

hatalommal ; ő nem tehetett föl kérdéseket, csupán válaszolhatott a hozzá intézetteknek. Ugyanakkor, mint a „szent törvény” legfőbb képviselőjének, akinek a szultán is engedelmességgel tartozott, hatalmas volt a tekintélye; mint a jól szervezett hierarchia feje, jelentős tényleges hatalommal rendelkezett.

Ez a hierarchikus láncolat teljes mértékben ellenőrzése alatt tartotta a jogot, az igazságszolgáltatást, a vallást és az oktatást. Gazdasági függetlenséget is élvezett. Az ulemák mentesültek az adózás alól, és a rabszolgarendszerű intézménybeli társaikkal ellentétben, ők vagyonukat, sőt tisztségük státuszát is generációról generációra továbbadhatták, így valódi örökletes vagyoni osztályt alkottak. Továbbá hatékony befolyást gyakoroltak a hatalmas vakif bevételekre. Ezek földbirtokok vagy más, jövedelmet hozó ingatlanok voltak, melyeket többé-kevésbé vallási érdekeket szolgáló kegyes alapítványok céljára szenteltek. Természetesen sok közülük kizárólag vallási célra létesült; de ide tartozott az egyre növekvő számú, úgynevezett polgári vagy családi vakif. Ezek haszonélvezetének az alapítólevélben meghatározott százaléka apáról fiúra szállt generációkon át, és minden más tulajdonformánál nagyobb fokú biztonságot adott. Az idők során hatalmas birtokok lettek vakifok, jövedelmüket pedig az ulema osztály tagjaiból e célra kijelölt hivatalnokok ellenőrizték. Ahogy Lady Wortley Montagu okosan jegyezte meg 1717-ben írott levelében:

„Ezen emberek egyaránt képesek előlépni a jogban és a vallásban, eme két tudományt egybefogták, és a török nyelvben ugyanaz a szó jelent bírát és papot. A birodalomban ők a legszámottevőbb emberek, minden hasznot hozó hivatal és egyházi jövedelem az ő kezükben van. A Nagyúr, noha mindenható uralkodója népének, az ő birtokukhoz és vagyonukhoz sohasem nyúl, s így az zökkenőmentesen száll gyermekeikre. Igaz ugyan, hogy elvesztik eme kiváltságukat, amint tisztséget vállalnak az udvarban, vagy basákká lesznek; de kevés bolond akad, aki erre példát mutatna. Könnyen félbecsülhető ezen emberek hatalma, hiszen a birodalom minden tudományát és szinte minden vagyonát ők birtokolják.”

A kezdeti időszakban az oszmán ulemák többnyire az ősi iszlám civilizáció országaiból, Perzsiából és Arábiából származó

bevándorlók vagy tanulmányaikat ott végző emberek voltak. A 16. századra azonban már az oszmánok kerültek többségbe, s a fővárosban és a tartományi központokban saját felsőoktatási központokkal rendelkeztek. A vallási hivatalok örökletessé válásának tendenciája ellenére ezek soha nem lettek zárt papi kasztta. A rabszolga-intézmény második generációjának tagjai – a katonai és a palotában betöltött tisztségek viselőinek fiai – gyakorta választottak papi pályát; de szegény sorból származó szabad mohamedánok – hivatalnokok és kézművesek, néha még törzsi tagok is megtalálták útjukat az iskolákon át az ulema posztjaihoz. Az oktatás, bár távolról sem volt általános, de ingyenes és támogatott volt, a tehetséges, de pénztelen diák fölemelkedhetett az ulema testületbe, eljuthatott a legmagasabb tisztségekig.

Az ulemák jogtudósok és teológusok voltak, jogi jellegű, dogmatikus és szigorú vallás képviselői. Az emberek szemében bírák és bölcsek, hatalmasok és többnyire gazdagok voltak. Mögöttük állt a törvény fensége, az állam hatalma és Allah, aki még földi képviselőjénél, a szultánnál is távolibb volt.

A dzsámi szertartásrendje egyszerű és szigorú. Az ortodox iszlám a keresztény és zsidó valláshoz hasonlóan kirekesztette a táncot az istentisztelet és szertartás keretei közül. Ám meg testvérvallásainál is tovább ment, mivel a zenét és a költészetet sem tűrte meg, és a liturgia néhány egyszerű, többnyire a Koránból vett vallásos szövegre korlátozódott. A dzsámiban nincs sem oltár, sem szentély, mivel az iszlám nem ismer szentségeket és felszentelést. Az imám se nem pap, se nem lelkipásztor, hanem az ima vezetője. Irányíthatja a hívőt vallásjogi és istentiszteleti dolgokban, de nem közvetíthet Allah és a hívők között. A nyilvános ima a fegyelmezett, közös hódolat eseménye az egyetlen, örök és felsőbbrendű Isten előtt. Az iszlám nem enged meg semmiféle színjátékot vagy misztériumot a templomban, nem ad teret a liturgikus zenének és költészetnek,

21. Imám, mohamedán „pap”. Metszet, 1777

még kevésbe a festői vagy szobrászati ábrázolásnak, melyet bálványimádással felérő istenkáromlásnak bélyegez. Ezek helyett a mohamedán művészek absztrakt díszítményeket alkalmaztak, olyan kifinomult díszítőelemeket, melyek arab írású szent feliratokon, többnyire a Koránból vett idézeteken alapulnak. A nagy mesterek keze nyomán a kalligráfia a művészi teljesítmény olyan magas fokát érte el, mely a más esztétikai és vallási hagyományok között nevelkedett ember számára nehezen érthető.

Az ortodox ulema kiváltságos elzártsága, az istentisztelet ridegsége, a doktrínák szigorú fegyelme sok mohamedán szellemi és társadalmi igényét nem tudta kielégíteni; ezek másutt keresték a szellemi irányítást. Eleinte sokan követték a sia tanításait, melyeket a szunnita ulcmák eretnekségnek tartottak, és a síita vallás számos eleme még fennmaradt a nép vallásában. Sokkal jelentősebb volt azonban a szufik, az iszlám misztikusok befolyása, akik a

középkortól fogva dervisközösségekbe szerveződtek. Mindegyik más-más misztikus irányzatot képviselt, és tarikatnak nevezték őket. Ezek a tarikatok sok mindennel gazdagították az ortodox iszlámot, ami hiányzott belőle. A dervis szentek hidalták át azt az úrt, mely az ortodoxiában ember és Isten között állt; a dervisvezetők játszották a lelkipásztor és irányító szerepét; a dervis-összejövetel a testvériség és a közösségbe tartozás érzését kínálták Isten keresése közben, alkalomadtán pedig az emberi igényekért vívott küzdelemben is. Vallásuk szenvedélyes, misztikus és intuitív volt; istentiszteletük mélyen átélt és eksztatikus; zenével, dallal és tánccal vezette el a hívőket az Istennel való misztikus egyesülésig. Az ulemával ellentétben a dervisek nem szigetelődtek el a néptől, és nagyon jelentős hatást gyakoroltak rá. Eleinte gyakran váltak vallási és társadalmi mozgalmak vezetőivé, melyek a jogrenddel és a tudománnyal szemben lelki tisztaságért és könyö- rületért, az állammal és a hierarchiával szemben az emberekért küzdöttek. Egykor még az udvarra és a hadseregre is tudtak befolyást gyakorolni, és képesek voltak az ulema legfontosabb hatalmi eszközeit kétségbe vonni. Jelen voltak az oszmán állam születésénél mint vallási útmutatók és a határvidéki harcosok lelki irányítói. A török hadsereggel együtt jutottak el az újonnan meghódított területekre és városokba, s olyan kiterjedt, hatékony hálózatot építettek ki, mely a török lakosság jelentős részét magába foglalta. Központjaik a kolostorhoz vagy zárdához hasonlítható tekkék voltak, itt lakott a rend sejkje, bizonyos számú nőtlen hívével. A nős dervisek másutt laktak, s bejártak a tekkékben folyó szertartásokra, akár csak a muhibbnak (Isten szerelmese) nevezett laikus testvérek. Minden rendnek saját eksztatikus istentiszteleti formája, zikrije, saját fegyelmi szabályzata volt. Ezekben az ősi kultikus táncok, a pogány törökök samanisztikus rítusainak számos eleme is megőrződött. Egyes hittételek azoknak az iszlám eretnekeknek a hatását tükrözik, akikkel a törökök kapcsolatba kerültek útban Közép-Azsiából, Iránon át Anatólia felé, s akiknek eszméi az anatóliai határvidék viszonylag szabad légkörében virágzottak. Egyes keresztény hittételek és keresztény szentek, ünnepek és szent helyek tisztelete sokszor rejtetten gyakorolt hatást; ezeket az iszlám hitre tért emberek őrizték meg. A dervisközösségek

vallásában a török, a helyi síita és keresztény elemek viszonylagos jelentőségét különbözőképpen értékelték.

Nem meglepő, hogy az ortodox ulema réteg gyanakvással kezelte a tarikatokat, és nemegyszer be is tiltotta őket. Különösen elleneztek azok panteisztikus doktrínáit, melyek veszélyeztetni látszottak az egyetlen, ter- mézetfölötti Isten képzetét; ugyancsak elutasították a szentek és szent helyek bálványimádó tiszteletét, az eksztázist kiváltó varázslásokat és gyanús módszereket, valamint az isteni törvény megtartásában tanúsított lazaságokat. A gyanakvás másik alapját a szinte minden rend hitében meglevő erős síita elem szolgáltatta, mely nem volt elég erős ahhoz, hogy a síához lehetett volna sorolni, de ahhoz igen, hogy kiváltsa az ortodox szunni- ták félelmét és dühét. Félték továbbá a veszélyes felgyülemlett energiáktól, melyeket a dervisvezetők képesek voltak kordában tartani, de ha jónak látták, akár szabadjára is engedhették. A szeldzsuk és az oszmán uralom alatt, egyaránt számos lázadást vezettek a dervis vallási eszmék nevében, és néha súlyosan veszélyeztették a fennálló rendet. Az első nagy dervisfelkelés vezetője Baba Iszhak volt a 13. században. A híres Bcdreddin sejk vezette másik lázadás kis híján megdöntötte az oszmán birodalmat, mielőtt, 1416-ban, leverték. I. Szelimnek 1519-ben, Perzsia és Egyiptom felett aratott győzelmei után le kellett vernie a megváltóként fellépő Dzselál lázadását, mely Tokát szomszédságában tört ki. Nagy Szulejmán 1527-ben, röviddel a magyarok felett Mohácsnál aratott győzelme után, kénytelen volta nagyvezír irányításával sereget küldeni Anatóliába, hogy leverjék a Kalenderoglu néven ismert, s magát Hadzsi Bektastól származtató dervis vezetése alatt Karamánban kitört lázadást. A 16. század végén és a 17. század elején a lázadások újabb hulláma csapott fel, ezek közül az egyiket 1608-ban egy másik Kalenderoglu, Mehmed Aga vezette.

Kalenderoglu annyit jelent, hogy Kalendcr fia, az oszmán birodalomba látogató európai utazók írásaiból, valamint az *Ezeregy éj szaka* meséiből egyaránt jól ismert alak. A kalenderek kolduló vándordervisek voltak, akik szakálluk, hajuk és szemöldökük leborotválásával, továbbá a „szent törvény” és egyéb megszorítások elvetésével hívták ki maguk ellen a mohamedán

közvéleményt. A baba – apa – elnevezést általában a dervisvezetőkre alkalmazták, különösen azokra, akik a 11. századtól kezdve a határvidéki török harcosokat és törzsi tagokat eszmeileg irányították Anatólia meghódítása és gyarmatosítása során.

Az első nagy török rend, a bektasi derviseké is ebből a csoportból fejlődött ki. Patrónusuk és névadó alapítójuk Hadzsi Bektas, aki Horaszánból vándorolt be, és feltehetően Baba Iszhaknak, az 1240. évi anatóliai lázadás vezetőjének tanítványa volt. A rend számos különböző közép-ázsiai és helyi forrásból táplálkozott, és számottevő keresztény elem beépítésének hosszú fejlődési folyamata után, a 16. század elejére valószínűleg elérte klasszikus formáját. Nagymesterük, a cselebi, a Hadzsi Bektas síremlékénél épült főkolostorban lakott Kajszeri és Kirsehir között; csoportjaik szétterjedtek Anatóliában és Ruméliában. Rövidesen betelepültek a fővárosba, ahol 1826. évi felbomlásuk idején tizennégy kolostorról számoltak be. Egy régi legenda szerint Hadzsi Bektas alapította a janicsársereget, tőle kapták nevüket és megkülönböztető fejdíszüket. Bár ez így nem helytálló, a történet feltehetően a sereg és az anatóliai dervisek korán kialakult kapcsolatára utal. A 15-16. században a bektasik döntő befolyással bírtak a janicsárok vallási életére, mivel ők voltak az újoncok és a katonák nevelői és lelkeszei, és ők adták meg vallásoskatonai testvériségük jellegét.

A bektasik a janicsárokhoz fűződő kapcsolatuk ellenére megőriztek valamit népi és radikális jellegükből, gyakorta kiváltották az állam és az ulema gyanakvását.

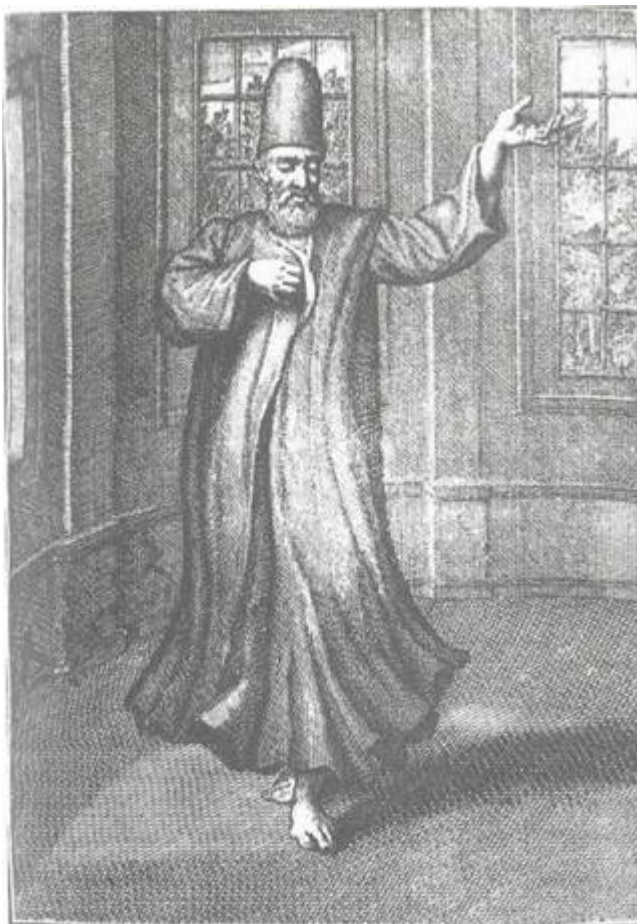
Eszad Efendi történetíró beszámol fölhasználásuk történetéről, s ha nem is elsősorban a bektasik magatartására világít rá, de összefoglalja az ellenfeleik által fölhozott vádakat. Mint írja, 1690-ben, az Ausztria elleni háborúban,

„egy átkozott bektasi csapódott a mohamedán csapatokhoz, és amikor éjszakára elszállásolták őket, emez katonától katonához ment, s ezt mondogatta: »Hé, ti bolondok, miért dobjátok oda az életeteket semmiért? Szégyelljétek magatokat! Sületlenség, amit a szent háborúról és a harcban az önfeláldozás erényeiről fecsegnek nektek. Míg az oszmán szultán palotájában múlatja az időt, a frenk

király meg saját országában szórakozik, vajon miért adjátok életeteket a harcban a hegyek közt?»

Az effajta támadások, az eretnokség, istentelenség, sőt a lázadás vádja ellenére a bektasik egyre erősödtek, a janicsárokhoz fűződő kapcsolatuk biztosította befolyásukat és hatalmi pozíciójukat az oszmán állam központjaiban.

Feltehetően e befolyás ellensúlyozása érdekében adtak bizonyos támogatást az oszmán hatóságok egy másik, rivális tarikatnak, mely szintén fontos szerephez jutott az oszmán birodalom életében. Ez volt a mevlevik nagy rendje, akiket nyugaton „táncoló dervisekként” ismertek. Nevük a híres misztikustól és költőtől, Dzselál- eddin Rúmitól eredt, akit Mevláná ('a mi urunk') néven ismertek, s aki a szeldzsuk fővárosban, Kónjában élt a 13. században. Nyugaton elterjedt nevüket istentiszteletük, a zikr egyik mozzanatáról kapták, amelynek során nádfurulya és más hangszerek zenéjére addig forogtak körbe-körbe jobb lábukon, míg ekstázisba

22. Táncoló dervis. Metszet, 1777

nem estek. A rend nagymestere, a cselebi, Kónjában a központi rendházban lakott, mely névadó alapítójuk síremléke közelében épült. A tarikatok közül a mevlevik álltak legközelebb az ortodoxiához. Követőik a városlakók, közép- vagy felső osztálybeliek soraiból kerültek ki, sok híres költő és zenész akadt köztük; tanaik kifinomultak voltak, s az ortodoxiától való különbözőségük a minimumra csökkenthető. A 16. század végére elnyerték a szultánok támogatását, és először 1648-ban az ő nagymesterük tartotta az új szultán beiktatását jelentő istentiszteletet, Oszmán kardjának felkötésekor. A nagymesterek néha a későbbiekben is megkapták ezt a kiváltságot.

A bektasik és mevlevik egyaránt anatóliai török eredetűek voltak, és főként az oszmán uralom, illetve befolyás alatt álló területekre korlátozódott hatókörük. A többi rend az iszlám világ más részeiből került Törökországba. A kadirik rendje például Irakban alakult meg a 12. században, s feltehetően ez a legrégebbi fennmaradt dervisközösség. Ez a viszonylag ortodox rend feltehetően Irak oszmán meghódítása idején, a 16. században terjedt el Törökországban, és hamarosan meghonosodott Isztambulban. Még korábban szintén Irakból került be a rifaik tarikatja, ők Nyugaton „üvöltő dervisekként” váltak ismertté. Szurkálták, vagdalták, égették magukat anélkül, hogy megsebesültek volna, zikrjük ritmikus kiáltásokon és üvöltésen alapult.

A naksbendi rend közép-ázsiai eredetű volt; állítólag a 15. század végén honosította meg Törökországban a költő Ilahi, aki ellátogatott az alapító Buharában levő sírjához. Ott fölvetették a rendbe, és magával hozott Isztambulba egy buharai sejket, aki létrehozta az első török naksbendi rendházat. Néhány kortárs török író is tartozott a naksbendi rend hívei közé, mint Burszai La-mii (meghalt 1531-ben) misztikus költő is, számtalan verses és prózai mű szerzője. Egy későbbi időpontban a naksbendi rendnek egy sokkal harcosabb változata ismét bekerült az oszmán birodalomba Indiából, és számos követőre talált. Hittételei minden más rend tétéleinél közelebb álltak az ortodox szunnitákéihoz, követői pedig

szigorúan tartották magukat a „szent törvény” által előírt szabályokhoz az imádkozásban, böjtölésben és más szertartásokban. Evlija Cselebi a 17. század második felében írt műveiben elismerte a naksbendi jelentőségét, és megjegyezte, hogy „a nagy sejkék két főbb rendbe tartoznak, úgymint a halveti és a naksbendi rendbe”.

Az Evlija Cselebi által is említett halveti rend egy ideig sajátos jelentőséggel bírt. Elnevezése az arab halvaszóból származik, ami magányosságot jelent, s arra utal, hogy a rend megkövetelte tagjaitól: évente egyszer vagy negyven napot töltsenek egy cellában magányos visszavonultságban, hajnaltól napestig böjtölve és imádkozva. A rendet a 15. század első felében alapította a kelet-kaukázusi Semahában egy misztikus sejk. Hamarosan követőkre talált az azerbajdzsáni és kelettörökországi türkmén törzsek körében, nyugatra pedig aktív és fanatikus misszionáriusok egy csoportja vitte el. Nyomban Isztambul bevétele után a halvetik megvetették lábukat a fővárosban, vezetőjük igen nagy hatalommal és befolyással rendelkezett a nép fölött. A halvetik harcias magatartása, nagy tábora, politikai ambíciója és kétes hitelességű tanai a szultán és az ulmák vissza-visszatérő gyanakvását váltották ki. Hódító Mohamed rövidesen azt „tanácsolta” a halvetik vezetőjének, hogy hagyja el a várost, de a rend már olyannyira megvetette a lábát, hogy bár meglehetősen zavaros, de jelentékeny politikai szerepet volt képes játszani Mohamed több utódjának uralkodása alatt.

A 17. század elején egy sor lényeges ellentét lépett fel a halvetik és ortodox ellenfelek között. A két szemben álló vezető a halveti sejk, Szivaszi Efendi (meghalt 1639-ben), valamint az ortodox prédikátor és tanító, Mchmed Efendi volt; ez utóbbit általában Kádizáde, „a kádi fia” néven ismerik (meghalt 1635/1636-ban). Kettejük rivalizálásáról kortársuk, a híres Kalib Cselebi számol be:

„Ez a két sejk homlokegyenest ellenkezett egymással, elütő vérmérsékletük okából kitört közöttük a háborúskodás. A legtöbb ... vitában ... Kádizáde az egyik oldalra állt, Szivaszi a másikra, egyaránt túlzásokba estek, s mindkettejük hívei vitáztak s veszekedtek, egyik a másik ellen. Sok éven át fennmaradt ez az állapot, dúlt a perlekedés a két párt között, a haszontalan

vitatkozásnak pedig kölcsönös gyűlölet és ellenségeskedés lett az eredménye. A sejkek többsége egyik vagy másik pártján állott, csak az értelmesebbje tartotta magát távol tőlük, mondván: »Haszontalan vita ez, mit a fanatizmus szült. Mi mindannyian Mohamed közösségébe tartozunk, testvérek vagyunk a hitben. Sem Szivaszi, sem Kádizáde nincs folhatalmazva semmire, mindketten pusztán tisztas sejkek, kik egymással szembekerülvén tettek szert hírnévre; hírük még a szultán fülébe is elért. Így előnyöket szereztek maguknak, és sütkéreztek e világ napfényében. Miért lennének bolondok helyettük megvívni a csatát? Nem telhet abban örömmünk.«

Mégis akadtak bolondok, kik egyik vagy másik pártját fogták kitartóan, remélve, hogy ők is híressé válnak. Ám mikoron a két prédikátor szóbeli vitája a kenyértörésig vezetett, s kis híján valódi karddal és dárdával vív- \«>u harcba csapott volna át, szükségessé vált, hogy a /111 tán rendre utasítsa, és kijózanító pofonként száműzze néhányukata városból. A mohamedánok szultán- j.'mak kötelességei közé tartozik, hogy megfékezze és midre utasítsa az efféle hazug fanatikusokat, bárkik legyenek is azok, mivel a múltban sok visszaélés támadt az ilyen harcias vakbuzgóságból.»

Ezeknek a konfliktusoknak azonban nemcsak a személyes rivalizálás és féltékenység volt az alapja, ezért invább folytatódtak a két főszereplő halála után is. Va-

l. imivel később, a század folyamán figyelemre méltó összecsapás zajlott le a kávé és a dohány miatt, ezeket a dervisek védték, és az ortodoxok támadták, erkölcstelennek és hitetlennek bélyegezve a zenét és a táncot is. Az oszmán birodalom vallási életében központi kérdés volt a misztikusok és a dogmatikusok közti harc, és napjainkig sem szűnt meg teljes mértékben.

Az iszlám azt jelentette az oszmán birodalomban, .unit a kereszténység Európában; az iszlám arab és perzsa klasszikusai azt jelentették az oszmán kultúrában, amit a latin és a görög az európai kultúrában. Az oszmán irodalom lényegében iszlám irodalom, többnyire török nyelven íródott, de arab írással, és rendkívül sokban támaszkodott az arab és perzsa szókincsre, logalmakra és témákra. A teológiában és a jogban az arab hatás dominált. Az oszmán ulema sok tagja volt arab származású, de néhányan még a nem arabok közül is kifejezőeszközüknek elsősorban az arab és nem a (örök

nyelvet tekintették. A költészetben és az irodalmi levelezésben inkább Irán, mint Arábia szolgáltatta az oszmán stílus és elegancia mintáit. Törökországban olvasták, fordították és utánozták a perzsa klasszikusokat, s azok ismeretét a tudós és az irodalmár műveltségének szerves részeként kezelték.

Ez nem azt jelenti, hogy az oszmán irodalom csupán származék és utánzás volt. A jelentős török írók lényegesen újat és frisset teremtettek és formáltak az arabperzsa hagyományok alapján. Szolgáljon példaként néhány rövid szemelvény arról a két területről – a költészetből és a történetírásból –, amelyen a török írók kiemelkedőt alkottak.

A költő Meszihi Albániában született, ifjú teológushallgatóként került Isztambulba. Némi hírnévre szert tett mint kalligráfus és költő, de patrónusa halála jóvátehetetlenül félbeszakította pályáját. Egy kis boszniai hű bérbirtokra vonult vissza, ahol 1512-ben halt meg. Az oszmán közvélemény őt tartja a legjobb költőnek Báki előtt. Nyugaton a tavaszhoz írott ódája a legismertebb; Sir William Jones 1774-ben adta ki angol fordítását.

„Hallgasd a csalogány víg énekét,
Köszönti a drága május érkezését!
Enyhe szellő mandulaillatot hoz,
Zöldülő mező ezüstös bimbókat bont:
Sarjadó bokrot ékesít e vidám évszak, örvendj: a tavasz virágai
hamar hervadnak.
Mily tavaszi illatot sodor a szellő!
Legszebb ruháját ölti erdő, mező.
Vajon mit hoz ama szörnyű nap,
Mikor a májust elúzi vad szélroham,
És pusztulás telepszik a dombokra?
Örvendj: a tavasz virágai hamar hervadnak.
A tulipán most ékes szirmát bontja,
S mint Ahmed szeme, mennyei sugarát ontja. Ah, te igaz, hű nemzet
és örök,
Fogadd el a május kínálta örömet!
Hallgasd ékes hangját az ifjúságnak! örvendj: a tavasz virágai hamar
hervadnak.

A lilium szirmán szikrázik a harmat
Mint ritka gyémánt, sugara a
napnak.

Ha szerelem tölti be lelkedet,
Nézd a nimfákat (szó sivár leírni őket).
Míg pihensz árnyat adó lomb alatt,
Örvendj: a tavasz virágai hamar hervadnak.
Rózsá bimbózik Zejneb orcáján,
Fülében mint harmat, csillog a gyémánt.
Az ifjúság bája virul s eltűnik;

A természet szava: »mi ily szép, elmúlik«.
Ó, virága a rózsának, pirulása a leánynak! Örvendj: a tavasz virágai
hamar hervadnak.

Nézd, mint bontja levelét a pácics,
Rajtok gyémánt ragyog, s arany fénylik!
Míg könnyező felhők kristályos cseppje hull, Engedd e kedves dalt
szegődni társadul.

S mikoron clibéd édes boritalt hoznak, Örvendj: a tavasz virágai
hamar hervadnak.

Pázsit és dús liget ismét éledez,
Rózsabimbó nem hajt búsan fejet:
A völgyben bokor és cserje életre kel,
S minden tövön virág az ékesség;
A lankán selyemfényű szalagok virítanak. Örvendj: a tavasz virágai
hamar hervadnak.

Harmatcsepp gyöngye ül a rózsá bimbóján,
És Zephyr issza be annak illatát;
Csillogó bimbók szórják a fényüket:
Szép leány, leld benne víg kedvedet.
Ha száznak a bölcsek, s balgák korholnak,
Örvendj: a tavasz virágai hamar hervadnak.
Illatos szellő harmatcseppet hint,
Üdévé varázsolván a kertnek virágait.
A szelíd kék égbolt kedvedet deríti,
Dús liget a fáradságod enyhíti.

Vívjon csatát más, dologban és harcban,
Örvendj: a tavasz virágai hamar hervadnak.
Fagyos téli szél áradt szerte a légben,

Míg Szulejmán a trónusra nem lépett.
Kegyess az uralkodó, hallja a szerelem hangját,
Az öröm rózsakelyhe kézről kézre jár hát.
Emitt a zöldellő, árnyas völgyhajlatban Örvendj: a tavasz virágai
hamar hervadnak.

Légyen e tarka képzet örökké éltető,
A dús lombú táj igaz emlékeztető.
Jöjj, bájos hölgy, hallgasd a költő szavát,
Magad rózsabimbó, kedvesed dalos madár:
Az örök szerelem fakasztja őt dalra.
Örvendj: a tavasz virágai hamar hervadnak.”

A közfelfogás szerint a kor legkiemelkedőbb török költője Báki volt (1526-1600). Isztambulban született egy müezzin fiaként, először szíjgyártó mesterséget tanult, majd az egyik medreszébe került, ahol tehetségével felhívta magára a figyelmet. Elnyerte kora néhány kiváló tudósának és írójának támogatását, és az ulemák sorába léphetett. 1555-ben a perzsa hadjáratról éppen hazatért Nagy Szulejmán kegyeibe ajánlotta egyik ódáját. Ennek sikere nyomán elnyerte a szultán támogatását és barátságát, aki még saját verseit is hozzá küldte el javításra, és megnyitotta számára a ragyogó egyházi és irodalmi pályához vezető utat. Szulejmán halála fájdalmas veszteségként érte, és híres elégiával gyászolta meg a barátot és jótevőt, melyet legsikeresebb művének tartanak. A költő hagyományos témával kezdi versét, figyelmezteti az olvasót vagy hallgatót a világi hívságok múlandóságára, majd emlékezetbe idézi Nagy Szulejmán sorsát:

„Kit hírnév, dicsőség ejtett egykor béklyójába -
Meddig tart neked e világ múló hiúsága?
Gondolj a napra, az élet tavasza elmúlik,
S válik tulipán-szín arcod falevél-sárgára.
Végül a föld nyel el téged, mint utolsó kortyot,
S az égből követ dobnak az élet poharára.
Igaz ember, kinek szíve, mint a tükör, tiszta.
Jaj, mit keres kebeledben tigris mohósága?
Meddig tart az ábrándozás? Példa kell-e néked?
Nem elég az oroszlánként küzdő sáh halála?
Boldogság lovagja te, ki nem fértél a földön,

Nem vettedél soha zablát futó paripádra.
Magyar gyaurok meghajoltak, tisztelvén szablyádat,
És dicsérték kardod ékét gyaurok, csodálva.
Arcod lassan földre hullt, mint a friss rózsa szirma, Égi kincstáros
ékkőként zárta szarkofágba.
Felkelt a nap, de a világ sáhja fel nem serken, Széles égbolt-sátra
rejti, arca meg se rebben.
Szemünk elmaradt az úton, hír se támad onnan, A padisáh
kűszöbének pora meg se rezzen.
Arcának színét se látjuk, fekszik száraz ajkkal, Rózsaként, melv
nedvét veszve, elíbnnyadt a kertben.
Hej, hatalmas úr! Az eget felhők lúggönyözték, Hogy terólad
szégyenkezve[1], sírva emlékezzen.
Azt kívánom, sírba nézzen, gyermekét sirassa,
Aki téged vén vagy ifjú könny nélkül temessen.
I éged gyászolván, az izzó nap-korong kihunyjon, S kínjában a
í'ellegekből föld mélyébe vesszen!
Vér zokogjon, emlékeztén, kardod élet lássa, Szakadjon ki
hüvelyéből, tövis földbe verten.
Tépje meg magát a toll nagy kínoddal-bajoddal., S tépje köntösét a
zászló bánatos szelekben!...”*

Az oszmán történetírás hatalmas és gazdag tárházából két szemléltető példát ragadunk ki. Az első egy győzelmi levél – az oszmán irodalom kedvelt műfaja.

A győzelmi levél gondosan fölépített irodalmi alkotás; célja azoknak a győzelmeknek a leírása vagy inkább dicsőítése volt, melyeket a szultán fegyveres erői arattak szárazföldön és tengeren, valamint híveinek bátorítása és az ellenfelek megfélemlítése. Példányait baráti és más uralkodóknak küldték el, s gyakran beírták a birodalmi krónikákba is.

E műfaj szemléletes példája a kanizsai győzelmi levél, mely félig politikai propaganda, félig hősi ének, és arról az eseményről hivatott beszámolni, amikor a törökök 1600-ban bevették az addig Habsburg-kézen levő erődítményt. Szerzője valószínűleg Haszanbejzáde, a kiváló történetíró, akkor rcisz efendiként szolgált; a szöveg egy Isztambulból Angliai Erzsébet királynőnek címzett

levélben található, és az egyik londoni levéltár (a Public Record Office) őrzi:

„Tudassék mindenkivel, hogy eme szerencsés évben vitéz és erős katonáinkkal útra keltünk Belgrádból, a szent háború Házából. Útban Buda felé az ellenséges Ikibócsa és Kanizsa nevű erődítmények haramiái fbl- égették a hidakat a Budához vezető úton, és a zsarnokság tüzével félemlítettek meg közembert s nemest egyaránt. Mivel nem volt vita tárgya, hogy emezek megsemmisítése elkerülhetetlen és fontos dolog, valamint szükséges és elrendelt föladat, így a hadmozdulatok a mondott erődítmények meghódítása és fölszámolása érdekében változtatták irányukat. Elsőként Babócsa vára alá értünk. Ügy táboroztunk le, hogy azt szorosan körbezártuk. A berekesztett átkozottak nem tudtak ellenállni élcsapatunk szükségképp győzedelmes támadásának. Minthogy két nap alatt bevették a várat, mi elhagytuk ezt a helyet, és Kanizsa várához indultunk, mely kulcs a hitetlenek földjének közepéhez, a balsorsú magyaroknak pedig erős bástyája, vaskapuja. Mivel a/ erődítményhez jól megerősített víztorony tartozott, körötte pedig a napnak koronájáig érő lőtornyos bástyafal emelkedett oly tornyokkal, melyek teteje az égboltot súrolta, nem lehetett sem megostromolni, sem aláaknázni. Miután különböző helyekről oly hatalmas erejű tüzet nyitottunk, hogy a csata fürgetege az éteri szférákba csapott át, és miután teletűzdeltük a mezőt gerendákkal, és fatornyokat emeltünk, mik hegyekhez hasonlóan körbefogták a várat mind a négy oldalán, rebiülevvel havának 28. napján [október 7.] megindítói tük az ostromot. Ezenközben Bécsnek királya eszükért és bátorságukért dicsért nagyhírű parancsnokaival, az alávaló hitetlenek 100000-nél több gyalogosával és lovasával, számlálhatatlan fegyverükkel és lőszerükkel, végtelen sok járművükkel és sátrukkal egyetemben elérte a mi győzedelmes császári seregünket. Az iszlám győzedelmes katonái c csata kezdetének napjai! ünnepnapként őrzik emlékezetünkben; félelem és borúlátás nélkül, bátran és fűrgén mentek csatázni az ellenséggel. Lángolt a csata tüze mindkét oldalon, kemény harc volt, és folyt a mészárlás. Az a nap fényes diadalt hozott...

Győzedelmes katonáink három teljes napon át ostromolták a várat egyfelől, míg mások a hitetlenek táborával viaskodtak s

ütköztek meg. Csakhogy az átkozott gonosztevők mély árkokkal vették körül táborukat, s onnan tüzeltek. A negyedik napon tiszték és közkatonák ismét összecsaptak, jobbról, balról és középütt, és gyors támadásokat rendeltek el. Néhány ezernyi gyalogost és lovaszt űztek vissza mindenünnen a táborba, és számtalan tüzért küldtek ellenük. Ágyúgolyók garmadája és muskétatűz zúdult a fejükre, miként a záporcső. A mi győzelemre hivatott katonáink úgy támadtak rá-

23. Török tábor Becs falai alatt 1529-ben. Bartholomáus Behan metszete a 16. század első feléből

juk mindenoldalról, akár a pusztító özönvíz. A hetedik nap reggelén a hódító király: Isten segedelmével megnyíltak a győzelem kapui. A vereségre ítéltetett ellenség nem tudta magát tartani. Bukdácsolva vergődtek vissza oda, ahonnan elindultak. A hódításra méltó gázik utánuk eredtek. Több ezernyi gyalogos és lovas a kard martalékává lett, néhány ezer pedig rab és fogoly. Ágyúik, muníciójuk, lőporuk, tartalékuk és élelmük elvétellett. ..

A beszorult elvetemültek még őrizték az erődöt, s mint vágóhídon az állatok, utolsó és legvégső erejükig elszántan védekeztek. Miként a fuldokló is próbál mindent, ők is összegyűjtötték minden erőiket, hajigálták a kezükbe akadt szálfákat és köveket, s tüzeltek maradék ágyúikkal, muskétáikkal. Nem késlekedtünk löni őket ágyúval, muskétával, nyilakkal s más hadszerszámokkal, éjt nappallá téve haladtunk lépésről lépésre. Fölmérték, hogy a támadás átgondolt és jól szervezett, s hogy az ostromgyűrűt áttörni nem képesek, és csak úgy menekülhetnek meg, ha megadják magukat. Így hát szükségszerűen megadták magukat rebiüláhír havának

13. napján [október 22.]. Bekopogtattak a könyörület ajtaján, bocsánatért és nagylelkűségért esedeztek. Átadták az erőd kulcsait... Ők meg menedéket kaptak enmaguk, feleségük és gyermekeik számára. Hazaküldettek... Ez áldott évben dicsérik a mindenható Istent ..., hogy ily dicső tettekre vezérelt. Így hódítsuk s törjük meg minden ellenségünket!”

A második részlet tárgya nem a háború, hanem a diplomácia, s egészen más fényt vet az oszmán történetírásra. Ez a részlet, melyet egy korabeli történetíró vetett papírra, és Naima szultáni történetíró őrzött meg, egy 1653-ban, India mogul császári követének tiszteletére Isztambulban rendezett fogadásról számol be, valamint az ottani követség létrehozásáról. A szemelvény szemléletesen mutatja be a korabeli Isztambul kifinomult városi társadalmát:

„Redzseb havának 23-án jött el a dívánba, s átadta az ajándékokat. Köztük három drága ajándékot, melyek fölbccsülhető együttes értéke 300 000 piaszter: a szultánénál nagyobb turbándíszítő gyémántot, egy kardot és egy tört. Mivel a követ az ulemákhoz tartozott, a vezír, a mufti, a kádiaszkerek és más főméltóságok mind fogadásokat adtak a tiszteletére. Ezeken tanult és művelt emberek, a társalgás művészetének mesterei jelentek meg, kik tudós beszélgetéssel és szellemes társalgással szórakoztatták a követet. E fogadásokat a világ díszére való palotákban és szívet vidámító vízparti lakokban tartották, hogy megmutassák néki Isztambul különleges, ritka csodáit. S valóban úgy hírlík, nem volt még követ, kit ily megkülönböztetett figyelemmel

fogadtak volna. Miután a követet ily nagy tisztelettel övezték, megfogalmazták a válaszlevelet India császárnak. Egy smaragddal ékes tört, húsz gyönyörű rabszolgalányt, egy remekül íblszerszámozott lovat, mely 90 zacskó aranyat ért, küldtek ajándékba a császárnak, a követ pedig 6000 aranyat kapott, egy prémpalástot és egy íblszerszámozott lovat. Ülést hívtak egybe, hogy kijelöljék azt a követet, ki visszakíséri őt Indiába. Ősi szokás szerint az ulema egy tapasztalt, írástudó tagját lett volna illendő elküldeni avagy egy kiváló tudóst, literátus embert. Történt azonban, hogy e szükséges mérce elhanyagoltatok Szalih pasa bátyja, Zulfikár aga kérte magát követségbe, mondván: »Nem kérek támogatást. A költségeket magam fedezem.« A dolgok ilyen rendezése igencsak alkalmasnak ígérkezett – úgy vélték, olcsó társ a jó barát-, és megtették követnek a tudatlan bosnyákokot.

Őfelsége a szultán fölfigyelt az indiai követ kiválóságára és ékes beszédére..., s mondá: »Legyen követünk alkalmas, művelt ember, hisz a követ a király tiszteletét viszi.« A vezír és a mufti megtanácskozták, kit jelöljenek. Egy bizonyos tanult ember került szóba, mikor valaki így szól: »Ha a kultúra egy kiválósága jelöltetik, az útiköltségein felül személyes juttatásokért is hozzánk fordul majd, más követelésekkel is ostromol, és figyelmet igényel.«

Ezt tartván szem előtt, Zulfikár aga mellett döntöttek, s mondták neki: »Hívd meg a követet ..., vendégeld meg gazdagon és szívélyesen, de társaságában hallgass! Ne érezd úgy, hogy beszélni kötelező, s akkor elkerülsz a bajt.« Így utasították őt. Ez a számár aztán leírhatatlan pompával indult a követ felkeresésére, tudatta megbízatását, s meghívta őt a fogadásra. A néhai Manoglu szerint nem hívott meg egyetlen literátus embert sem, a költők közül csak Dzsevri Cselebit meg Kadizáde egy hívét, Ebu Ahmedoglut, lévén ez a két férfiú bizalmas, belső barátja, kiknek feladata az volt, hogy szórakoztassák a követet, s próbálják helyrehozni a hibákat, miket ő követ el.

Zulfikár aga pompás fogadást rendezett, egyéb ételek mellett két-három káposztából készült étket is rendelt, amit ő a legfinomabb csemegének tartott. Megérkezett a követ, helyet foglalt, és sok társalgási baklövés után annak rendje s módja szerint felszolgálták a vacsorát. Amikor behozták a káposztát, Zulfikár így szól a követhoz:

»Terem-é káposzta Indiában?« Mire a követ így felelt: »A hűvös éghajlaton növények jelentéktelen növényeket ritkán termesztik a kellemes éghajlatú vidékeken.«

Zulfikár, aki nem értette meg a követ szavait, így I oktatta:

»Uram, ez igen hasznos dolog. Csiszolja az emberi szellemet.«

A követ elmosolyodott, majd így szólt: kétségtelenül támadt tőle szél, de efféle gyakorlati hasznán kívül aligha van köze a szellemhez.« Zulfikár sem a követ szavainak értelmét, sem mosolyának okát nem fogta le. Ügyetlenül utánozva őt, hahotában tört ki, és így szólt:

»Uram, ez igen jó tréfa, de úgy igaz, hogy az albánok azért eszesek, mert pacalt (csiger) esznek, míg a bosnyákok bátrak és erősek a káposztától.«

A követ kissé élesen vágott vissza: »Az ön által vázolt elvek alapján az albánoknak illene bátraknak (csiger- dar) lenniük, a bosnyákoknak pedig szelesnek.«

Dzsevri és Ebu Ahmed megértette a megjegyzés lényegét, s kis híján kacagásban törtek ki, mit igen restelltek volna az étkezés közepette. Nevetésüket magukba fojtva még enni sem tudtak.

Leszedték az asztalt, végéhez ért a fogadás. Amikor a követ indulni készült, Zulfikár így szólt hozzá: »Adná Isten, hogy kellemes utunk legyen az ön kiváló társaságában.« Mire a követ így felelt: »Igen, az úton fölöttébb különös dolgoknak leszünk tanúi, s ezek majd elszórakoztatnak. Őrizzen meg a mindenható Isten minket erőben, egészségben!« Azután fölállt, és hozzátette: »Dicsérem az Istent, ki egy ökörnek emberi formát adott. Oly remek társaság ez, mit bizonyára élvezni fogunk.« Majd visszatért szálláshelyére.

Miután az összejövetel feloszlott, Zulfikár ott tartotta Dzscvrit és Ebu Ahmedoglut, s ezt kérdezte tőlük:

»Tán nem beszéltem illően ezzel a komával? Hengegnek a fahéjkkal meg a szegfűszegükkel, de rajtunk kívül ugyan ki venné meg tőlük? Legyünk büszkék a mi hazánk terményeire! O kacífántos nyelven szólt, de azért én jól megválaszoltam neki, világosan, törökül.«

Mivel gazdag ember volt cs követjelölt, nem lett volna helyes megszégyeníteni, és mivel egyaránt híján volt a tanulékonyáságnak és a felfogóképességnek, nem volt mit tenni, csak hallgatni...

Ebu Ahmedoglu beszámolt a történekről Manog- lunak, ki jó barátja volt. »Nézziink csak szembe a dologgal mondta helyes-e ilyen közönséges fickókat követségbe küldeni csakis a pénzükért, mikor az ule- mák és az írástudók meg a literátusok kéznél vannak? Nem kisebbitik-é eme botrányok a birodalom méltóságát és jó hírét ?«»

Utószó

Kocsi Bej, a balkáni származású udvari hivatalnok 1630-ban memorandumot terjesztett elő IV. Murád szultánnak. Ebben gazdája tájékoztatására megvizsgálta az oszmán állam és társadalom azon gyengeségeit, melyek a Nagy Szulejmán uralkodása utáni időkben az oszmán hatalom hanyatlásához vezettek, majd javaslatokat tett ezek helyrehozatalára:

„Sok idő telt el azóta, mikor a fenséges Szultánság (örizze meg az örök kegyelem) jól szervezett életét a gondos, jó szándékú és méltó ulemák vezérelték, és engedelmes, alázatos, jóra való rabszolgák szolgálták. Mostanra a helyzet megváltozott, szörnyű zűrzavar uralkodik, zendülés és széthúzás ütötte fel a fejét. Kerestem a módját, hogy fölkutassam ennek okát és célját, és a Felséges Szultán elé tárjam... Elsőként hadd emlékeztessem Szultáni Felségedet, hogy a királyság és a nép igaz rendje, valamint a vallás és a dinasztia egyedül biztos alapja csakis a mohamedán törvény erős kötelékében biztosított. Továbbá forduljon a Szultán figyelme és kegye az egyházi emberek felé, kik tudással és nagy gondnal kezelik azon alattvalók ügyeit, kiket Isten a Szultánra bízott, valamint a katonák felé, kik életüket áldozzák a Szent Háborúban. Férközzön kegyeibe minden osztály arra érdemes embere, s legyen megvetett az érdemtelen.”

Kocsi Bej lelkes szavakkal írja le az oszmán hatalom dicsőségének tetőpontját Nagy Szulejmán uralkodása alatt, de körültekintően rámutat uralkodásának azokra a gyengeségeire, melyek az utódoknál igen gyors hanyatláshoz vezettek. A megromlást több összefüggő oknak tulajdonítja.

Először is, a szultán visszavonult a közügyek tényleges ellenőrzésétől, s így megszakadt a szoros kapcsolat a hatalom forrása és az annak gyakorlásával megbízottak között. Másodszor,

degradálódott a nagyvezír tiszte, aki korábban közigazgatási tapasztalatai és személyes erényei alapján lépett egyre följebb a ranglétrán, most viszont a palota kénye-kedve nevezte ki. Alkalmasság és méltóság híján bármely pillanatban rászolgált a menesztésre vagy a kivégzésre, és jelentős hivatalát ily módon szégyenbe hozta. A szultán távollétében az udvaronc nagyvezír átengedte a hatalmat a háremnek, s így nők, eunuchok, élősködők, spekulánsok és különféle léhűtők kormányoztak. Még a szultáni udvartartás és a janicsársereg is megfertőződött:

„A törvénnyel szembeszegülve a szultáni hárembe... vallás és hit nélküli emberek, csalók és iszákosok, ismeretlen származású és vallású városi lézengők jutottak be, továbbá türkmének, cigányok, kurdok, külföldiek, ingyenélők, nomádok, öszvér- és tevehajcsárok, teherhordók, szörpárosok, útonállók és zsebtolvajok s mindenféle más népek; ennek nyomán a rend és fegyelem összeomlott, a törvények és mércék megszűntek létezni...”

A felelőtlen kegyencck rezsimje ugyanakkor megnyitotta az utat a korrupció előtt, és a bomlás észrevétlen terjedt az oszmán társadalmi és politikai rend minden ágazatában. A kinevezések és előléptetések háttérben részrehajlás vagy megvásárlás állt; a hivatal viselés rövid és bizonytalan volt, a tisztségeket betöltők pedig alkalmatlanok és érdemtelenek.

Alig fél századdal Szulejmán halála után Kocsi Bej még tekinthette az elmúlt időszakot balszerencsés közjátéknak, és reménykedhetett olyan gyors és határozott lépésekben, melyek megakadályozták volna a felbomlást, és visszaállították volna a birodalom nagyságát:

„Es akkor a vallás ellenségei, látván a mi biztos rendünket, tehetetlen félelmükben és irigységükben így szólnak majd: »Az Oszmán-ház hatvan éven át gondtalan álmát aludta, de most már magához tért, s az elmúlt napok vétkeit mind jóvá teszi majdan.«”

A hanyatlás azonban, néhány rövid újjáéledés ellenére, folytatódott, és a későbbi emlékiratokban fokozatosan egyre pesszimistább nézetek fogalmazódtak meg. „Tudom, javaslatom nem könnyen keresztülvihető – írja Katib Gselebi 1653-ban beterjesztett, reformokat javasló memorandumáról –, s nem teszek

további erőfeszítéseket. De egy jövőbeli szultán majd megérti azt, és végrehajtja, ami jobb végre vezeti őt.”

A 17-18. századi oszmán államférfiak és írók még mindig az elmúlt aranykorra emlékeztek, és a birodalom megmentésének lehetőségét az iszlám vallás és törvény visszaállításában látták, valamint az Oszmán-ház ősi és tiszta hagyományaihoz való visszatérésben. Amikor III. Szelim szultán 1792-ben néhány kiváló személyiség tanácsát kérte arra vonatkozóan, hogy miként lehetne megmenteni a birodalmat, még mindig sokan adták a fenti választ. De akadtak már olyanok is, akik új utakat – a reform és a megújulás útját keresték. Ezen az úton haladt a török nép az oszmán birodalom teljes összeomlásától a Török Köztársaság megszületé-

Név- és szómagyarázat

Abbaszidák: a Mohamed próféta nagybátyjáról, Abbaszról (570 k.-652/653) elnevezett szunnita kalifa-dinasztia, 750-től 1258-ig Bagdadban, majd névleg, mameluk gyámság alatt, 1261-től 1517-ig Egyiptomban.

Ab ház: a kaukázusi népek és nyelvek egyike.

Abu Szaid (uraik. 1316- 1335): az utolsó mongol ilkán. Halála után a birodalom széthullott.

Adalja: ma Antalja (Antalya), város Törökország déli partvidékén. Az ókorban Attalcia néven ismerték.

Adana: város Törökországban, a csukurovai síkság és Adana megye központja.

Adzsemi-oglan: jelentése idegen fiú. A foglyok közül a szultánnak járó ötödből és a gyermekadóból rekrutálódtak, majd vidéki átnevelés után a fővárosban kaptak szervezett kiképzést. Ennek során választották ki a szerájba kerülőket. A többiek főleg a janicsárok, de más zsoldos csapatok utánpótlására is szolgáltak.

Afraszijab: legendás, de talán történelmi személy. A perzsa hagyomány szerint Túrán királya volt, akit Kürosz (1. Hossz- roesz) ölt meg.

Aga: különféle katonai egységek vagy más szervezetek (pl. céhek) élén álló személyek címe.

Agajan-i rikab-i hümajun: a szultáni kengyel agái. Az elnevezés azzal is összefügg, hogy hadjáratokban az uralkodó (kengyele) közelében haladtak.

Ahmed, I (uraik. 1603-1617): török szultán. Uralkodása során verték le a birodalom történetének legnagyobb felkeléseit. Magyar vonatkozás: a 15 éves háború vége (zsitvatoroki béke, 1606).

Ahmed, III. (uraik. 1703-1730): török szultán. Uralkodása első felében aktív külpolitikát folytatott. 1718 és 1730 között vi- szóni nagyvezírje hatására a francia udvar fényűzését utánozta (tulipán korszak). Ez végül trónjába került: népfelkelés mozdította el.

Ahmedi (1534-1513): török költő. Az oszmánokról szóló verses történet *Iszkencclernáme* című művének végén található.

A ja Szófia: 1. Hagia Szophia.

Ajazma: görög eredetű szó, szentnek tartott forrást jelent. *Akcse*: török ezüstpénz, értéke az idők során jelentősen devalválódott. II. Mahmud (uraik. 1808-1839) koráig verték. *A/aj*: menet, felvonulás, csapat. A szultánok a legkülönbözőbb alkalmakkor rendeztettek díszes felvonulásokat.

Alaja: valószínűleg a dél-törökországi Alanja (Alanya) városával azonos; ennek a névnek egyik alakváltozata Alaja volt. Ugyanakkor a mai Szíriában is találunk Alaja nevű helységet, a Földközi-tenger partján.

Alaj-csaus(u) : a felvonulások megszervezésével, az útvonal megtisztításával megbízott személy.

Alajköskf ü) : pavilon Isztambulban a szultáni szerájt körülvevő lalak egyik kiszögellésére ráépítve. III. Murád emeltette, mai alakja 19. századi.

Al-Farabi, Abu Naszr (9. század második fele – 950): sokoldalú, török származású tudós. Elsősorban filozófus volt, de matematikával, csillagászzal és zenével is foglalkozott.

Alp Arszlán (uraik. 1063-1073): nagyszeldzsuk szultán. Egyesítette a szeldzsuk birodalmat, sikerrel harcolt Bizánc (Manzikert, 1071), az örmények és a grúzok ellen.

Amaszra (Amasra): város Észak-Törökországban, Isztambul és Szinop között.

Anatólia: Kisázsia régi, görög eredetű neve. Törökül Anadolü.

Antakja (Antakya): város Dél-Törökország Szíria felé eső részén, az ókori Antiochia.

Arany Horda: a délorosz, nyugat-szibériai és közép-ázsiai területeken a 13. század első felében Dzsocsi, majd Batu kán uralma alatt létrejött államalakulat; 1502-ig maradt fenn. *Arz*: arab eredetű szó, jelentése előterjesztés, benyújtás. *Asikpasazáde* (1400-1484 után): az egyik korai és igen fontos török történetíró. Művének címe: *Az Oszmán-ház történeti'*. *Aszaf*: a mohamedán hagyomány szerint Salamon királ\ vezére.

Aszjafnáme: Lutfi pasa, nagyvezír munkája, melyben saját életútját és a nagyvezíri feladatkört mutatja be.

Aszesz-basi: a rendfenntartó erők kevésbé jelentős, a janicsárok egyik alakulatából álló csoportjának vezetője.

Aszkeri: jelentése katonai. Beletartozott az egész reguláris katonaság, zsoldos és javadalombirtokos egyaránt. ^

Baba: szent életű emberek, dervisvezetők megtisztelő címe. *Baba Iszhak*: kevéssel 1240 előtt kezdte működését Anatóliá- ban. Prófétának mondva magát, 1240-ben indította meg felkelését, amelyet csak nagy nehézségek árán sikerült leverni. *Bab-i Ali*: a nagyvezíri hivatal; helytelenül vált azonossá az oszmán birodalom fogalmával.

Badian: ánizskapor; gyógynövényként és fűszerként használták.

Bajazid, I. (Jildirim = Villám, uraik. 1389-1402): török szultán. 1403-ban halt meg.

Bajazid, II. (uraik. 1481-1512): török szultán. Állítólag megmérgezték, amikor lemondása után visszavonulni készült.

Bajram pasa (nagyvezír: 1637-1638): IV. Murád szultán nagyvezírje. A Bagdad újbóli elfoglalását eredményező hadjárat során halt meg. Emlékművét (türbéjét) már öt évvel korábban megépíttette.

Báki (1526-1600): mint költő vált világhírűvé, de több magas állást is betöltött, így volt mekkai, medinai és isztambuli kádi, sőt anatóliai és ruméliai kádiaszker is.

Baltadzsi: másképp teberdár. A háremben élők külső szolgálattevői voltak.

Baphaion: törökül Kojunhiszari (Koyunhisan), település Törökországban. Egyes térképek Bursa és Iznik közé helyezik, mások Izmit fölé.

Barton, Edward: portai angol követ 1588 és 1598 között. Részt vett a mezőkeresztesi csatában; magyarországi tapasztalatait írásban is rögzítette.

Basa: tulajdonképpen téves szóhasználat, mely az európai nyelvekben két különböző fogalom, a pasa és a basi összevonásából keletkezett.

Battal: az utalás nem világos. A szó jelentése: értéktelen, romos.

Bedreddin (1358-1416) : kommunisztikus eszmék hirdetője, az első komoly török antifeudális felkelés vezetője volt.

Beduin: Arábia, Szíria cs Észak-Afrika nomád arab pásztor lakói.

Bég: ősi török cím, jelentése úr, törzsi vezető.

Beglerbég: tartományi kormányzó, katonai és polgári irányító egy személyben. Rangelső közülük a ruméliai beglerbég volt. *Begpazari*: ma Bejpezari (Bcypazari), város Észak-Törökországban.

Bejoglu (Beyoglu): Isztambul egyik városrésze; eredetileg a Galatán túli terület, ma az Aranyszarvtól a Kászim Pasáig terjedő negyed.

Bektasi: a hagyomány szerint Hadzsi Bektas által alapított, szufi tanokat hirdető dervisrend, keresztény beütésekkel. *Berber partok*: az afrikai kontinens északi része, Egyiptomtól Marokkóig. Folyamatosan csak keskeny sávját bírták az oszmánok.

Besik-tas (Besiktas): városrész Isztambulban, a Boszporusz európai oldalán.

Bilad-i szelasze: a három város, azaz Galata, Ejjub és Üszkü-dár.

Birun: a szultáni palota első két udvara, a „külső” rész. *Bithynia*: ókori tartomány Kisázsia északnyugati részén.

Bon, Ottavio: Velence isztambuli követe volt 1606 és 1609 között.

Bosztandzsi-basi: a szultáni kerteket gondozó, egyben az uralkodó hajóinak személyzetét kitevő bosztandzsik elöljárója, a szultán egyik legbelső embere.

Bosrjanzáde Mehmed (főmufti: 1589-1592, 1593-1598): költő, fordító, kommentátor. 1535/1536-ban született. Több fontos hivatal betöltése után nevezték ki sejhülszlámnak.

Bozú: kölcslisztból és vízből készült, erjesztett ital.

Brussza: törökül Bursza (Bursa), az oszmán birodalom első fővárosa (1326-1365). Nevét ókori uráról, Prusziaszról kapta. *Burszai Lamii* (1472 k.— 1531/1532): török költő és író. Életét Burszában cste le,

innen mellékneve. Számos egyéni alkotása mellett sokat fordított perzsából.

Busbecq, Ogier Ghiselin de (1522-1592): flandriai származású nemes. I. Ferdinánd (uraik. 1526-1564) követeként többször járt és hosszú időt töltött Törökországban. Bejárta Anatóliát, történeti és természettudományos megfigyeléseket gyűjtött.

Camarye hegyei: feltehetőleg az Antitorosz vagy annak egy része.

Cirkusz Kapu: eredeti nevén Kerkoportá. a bizánci városfal egyik kisebb kapuja a szárazföldi erődítésrendszer északi részén.

Corybanl: a frigiai Cybele istennő papjai. Vad, gyors és orgiaszerű táncuk miatt a nép szemében démonoknak tűntek. *Cuocullucia*: talán a külah (zerkülah) szó eltorzított formája, így hívták a janicsárok sajátos fejfedőjét.

Cybele (Kübelé): ókori frigiai termékenység-istennő. Kultushelye Dindümon hegyén (ma Murát dagi, Kütahjától déldélnyugatra) volt.

Csakirdzsi-basi: fősolymász. Később több főmadarász tartozott a kengyel agái közé.

Csaldírán: síkság a Van-tótól keletre, részben perzsa területen, részben a török-iráni határon.

Csasnigir-basi: főétekfogó. Felvonulási napokon ő segítette fel a szultánt a lóra.

Csaus (csavus): két nagyobb és több kisebb csoportjuk volt. A szultáni szeráj csausai az uralkodó testőrei, a díván szolgálattevői, hírnökök és követek voltak. A janicsárok csausai háború idején hírnökösködtek. A céhek csausainak (akiket Evli- ja Cselcbi emleget) hatáskörét nem ismerjük.

Csaus-aga: az Enderun szolgálattevői.

Csaus-basi: a szeráj csausainak előjárója, a külföldi követek kísérelője volt, s a díván végzéseinek végrehajtását biztosította.

Cselebi: városban nevelkedett, művelt, tiszteletre méltó személy, I. Mohamed koráig a szultániak címe; a mevlevi és a bektasi dervisek rendfőnökének címe.

Cserkesz• a kaukázusi népek és nyelvek egyike.

Csokadar (csuhadar): a hász-oda magas rangú tisztségviselője, agája, a szultáni ruhák gondozója. Felvonulásokon az uralkodó mögött lovagolt.

Csorbadzsi: a janicsárok két fő alakulatának tisztjei.

Dadian: Mingrélia kelet-örmény származású uralkodó családja.

Dallam, Thomas: angol orgonakészítő a 16-17. században. *Dares*: görög hős, Aeneas útitársa, híres ökölvívó. Az idézett részhez lásd Vergilius: Aeneis, V. ének, 362-379. sor.

Darphane emini: a pénzverde eminje. A 18. század végéig a defterdár nevezte ki, azután függetlenné vált tőle.

Defterdár: a birodalom pénzügyigazgatásának különböző szintű vezetői.

Dernavend: az Elburz legmagasabb csúcsa (5771 m), Teherántól északkeletre. Számos legenda fűződik hozzá.

Dervis: mohamedán szerzetes. Egyes adatok már a 8. századtól utalnak meglétükre.

Devsirme: gyermekadó. Első említése 1395-ből való. Magyarországon nem alkalmazták.

Dimetoka: ma Didimótichon Kelet-Görögországban, közel a török határhoz (1919 óta).

Dirhern: súlymérleg; 3,25 gramm.

Dívánháne: a szeráj második udvarában bal kézre álló épület, ahol a szultáni tanács ülésezett. 1525-ben emelték. *Díván-i hümajun*: a szultáni tanács perzsa eredetű elnevezése. *Drinápoly*: ma Edirne. 13(55 és 1457 között az oszmán birodalom fővárosa volt, később is a szultánok kedvelt tartózkodási helye.

Dzsámi: nagyobb és rangosabb mohamedán istentiszteleti hely, csak benne tartanak ünnepélyes pénteki istentiszteletet. *Dzsandarli Kara Hali/ Ha.jre.ddin* (?- 1387): az addig burszai kádít I. Murád tette a birodalom első kádiaszkerévé. 1374 előtt vezírnek nevezte ki, majd beglerbégi rangot is kapott. A katonai és polgári fő funkciók egy kézben összpontosulásával így jött létre a nagyvezíri intézmény.

Dzsebedzsi-basi: a fegyverkészítők, -szállítók és -javítók főtisztje.

Dzselál: az 1519. évi kelet-törökországi síita felkelők vezére. Róla nevezték el a 16. és 17. század fordulóján kitört nagy lázadásokat dzseláli felkeléseknek.

Dzseláleddin Rúmi (1207-1273): perzsa költő, a mevlevi dervisrend megalapítója.

Dzsersid: legendás perzsa uralkodó, az ősi „aranykor” megteremtője.

Dzsevri Cselebi (?— 1654): erős mevlevi hatás alatt álló költő és kalligráfus. (Evlíja Cselebi számos kronogramját beépítette munkájába – a kútfő megemlézése nélkül.)

Dzsingisz kán (1162 vagy 1167-1227): eredeti neve Tcmüd- zsin. 1206-ban egyesítette a mongol törzseket saját fősége alatt. Halálakor birodalma a Kaszpi-tengertől a Csendesen: cánig terjedt.

Ebu Ahmedoglu: 17. századi ulema.

Ebusszuud (főmufti: 1545-1574): Szulejmán korának legfőbb vallási tekintélye, neki köszönhető a főmufti „hivatal” presztízsének növekedése. 1490-ben született, 1537 és 1545 között ru-méliai kádiaszker volt.

Efendi: görög eredetű szó, a törökben főleg vallási és közigazgatási vezetők megszólításává vált; kb. annyi mint úr.

Ejjub: ma Ejiip (Eyüp), Isztambul egyik negyede az Aranyszarvtól délre.

Ejjub-i Enszári (? 672): Mohamed egyik korai követője, Isztambul falai alatt halt meg. Sírja mellé 1458-ban emelték a dzsámit.

Emin: arab eredetű szó, jelentése biztos, megbízott, felelős. *Emír*: főleg vallási vezetőt, uralkodót jelent a mohamedán világban. Az oszmánoknál tisztségviselők (pl. mirahor, mir-i alom) megnevezésében őrződött meg.

Enderun: a szeráj belső részei, ahova csak a szultán léphetett be lóháton.

Erzindzsan (Erzincan) : város Törökországban, Szivasz és Erzerum között.

Erzsébet, I. (uralk. 1558-1603): angol királynő, az angol vi-1 ág 1)ir()dalom kiépítője.

Eszad Efendi (1789/1790-1848): 1825-től haláláig udvari történetíró, emellett számos más fontos hivatal viselője volt. Történeti munkája az 1821 és 1826 közti éveket foglalja magába. *Evlíja Cselebi* (1611-1684) : a legismertebb török utazó. Részben hivatalos minőségben szinte az egész birodalmat – így Magyarországot is – bejárta. Élményeit – hol megbízható, hol kiszínezett formában – tíz vaskos kötetben írta le.

Fetva: a muftik által felkérésre adott jogi vélemény. Különösen a sejhüliszlámok fetváit bírtak fontossággal, sőt döntő politikai

jelentőséggel.

Főmufti: törökül sejhülszlám, az isztambuli mufti elnevezése.

Frengisztán: Európa.

Emik: minden európai nép, külön-külön és együttesen.

Fucus: jódtartalmú tengeri moszat, a rómaiak barnító szerként, másutt daganatok ellen használták.

Galata: Isztambulnak az Aranyzarvtól északra fekvő, sokáig egyetlen városrésze. A késő bizánci korban genovai kormányzás alatt állt.

Gallipoli: törökül Gelibolu. Város az azonos nevű félszigeten, a Dardanellák európai partján.

Gazali (1058-1111): mohamedán teológus. Főműve: A vallástudományok megújítása.

Gázi: alapjelentése harcoló (arab). Nem feltétlenül, de elsősorban a nem mohamedánok ellen.

Gedik Ahmed pasa (nagyvezír: 1474—1477): II. Mohamed nagyvezírije, a kor egyik legkiválóbb hadvezére. Több győzelmet aratott a karamánok és Uzun Haszán ellen, elfoglalta Kafiat, sőt Otrantót is. 1482-ben kivégeztették.

Germijan: anatóliai emirátus, Kütahja központtal. A 14. századi átmeneti megszerzés után 1428-ban került végleg oszmán kézre.

Gerosolomitano, Domenico: III. Murád zsidó származású orvosa.

Gritti, Luigi (vagy Lodovico, a magyar forrásokban Alajos, 1480-1534): Andrea Gritti velencei dózsc törvénytelen fia, I. Szulejmán kegyence, Szapolyai János portai követe. Később Magyarország kormányzója, majd főkapitánya. A felkelt erdélyiek ölték meg.

Gurus: a nagyobb értékű külföldi ezüstpénzek török neve. Az első török gurust 1688-ban verték.

Hadzsi Bektas: a 13-14. században élt legendás hírű dervis. A róla elnevezett rend a 14. században már megvolt, de csak a 16.-ban nyerte el végleges formáját.

Hagia Szophia: törökül Aja Szófia. Alapkőletételére Justinianus császár idején, 532-ben került sor, felszentelésére 548-ban. 1453 és 1934 közt dzsámi volt, jelenleg múzeum. *Halil pasa, Dzsandarlı* (nagyvezír: 1429, 1438—1453): II. Murád és II. Mohamed nagyvezírje. Kivégzése után főleg nem török származású

nagyvezírek következtek, ami gyökeres változást hozott a birodalom irányításában.

Halladzs Manszur (kb. 858-922): arab teológus és misztikus. Az Istennel való egység és azonosság hirdetése miatt kivégezték. Személye köré számos legenda fonódott.

Halva (a törökben halvet): jelentése: magányosság, elvonulás.

Halveti: dervisrend; Jahja al-Sirváni alapította a 15. század első felében.

Hamam: szűkebb jelentése gőzfürdő.

Hamid: emirátus Anatólia délnyugati részén, Egridir, majd Antalja központtal. A 14. századi átmeneti meghódolás után 1423-ban került végleg oszmán kézre.

Hán¹: a török szultánok egyik címe. A mongol kánoktól megkülönböztetendő, írtuk így.

Hán²: a karavánszeráj török neve.

Hárem: többek között a dzsámik belső udvara; a szó „szent hely” értelmével függ össze. – így hívták a női lakosztályt is. *Hárem-i hümajun*: a szultáni hárem.

Harun al-Rasid (uraik. 786-809): Abbaszida kalifa, az Ezerégyéjszaka „jó” uralkodója.

Haszánbejzáde (?-kb. 1636/1637): török történetíró. Hosszabb időt töltött a 15 éves háború idején Magyarországon. *Hász-oda*: a szeráj apródjainak legrangosabb kamarája. Vezetője a hász-odabasi. A fiúk feladata a belső agák szolgálatából és a próféta ereklyéinek őrzéséből állt.

Hatib: a dzsámikban a pénteki szultándicsőítő imát (hutbét) mondó „pap”.

Hatt-i hümajun: a szultán saját kezű írása, melyben a nagyvezíri előterjesztésekre válaszolt (az érintkezés e formája III. Mohamed korában nyert teret). A későbbiekben a főbb szultáni rendelkezések is így utaltak.

Hatt-i serif: a hatt-i hümajun párhuzamos elnevezése. *Hazine*: kincstár. Két részre oszlott: a belső vagy magán- és a külső kincstárra. Az előbbihez csak súlyos pénzügyi helyzetben nyúltak.

Hedzsáz: arabul Hidzsáz, Szaúd-Arábia nyugati partvidékén terül el. Mint a mohamedánok szentföldje, az oszmánok alatt is különleges helyzetet élvezett.

Henna: törökül kina; a füzényfélék *Lawsonia* nemébe tartozó növény leveleiből nyert vörös festékanyag.

Hérakleiosz (uralk: 610-641): bizánci császár. Az ő idejében lett a birodalom hivatalos nyelve a görög.

Herat: város és tartomány. A legrégebb időktől fontos hely az India és Kína felé vezető úton. Gyakran változtak urai. 1747 óta Afganisztánhoz tartozik.

Herceg-szigetek: szigetcsoport a Márvány-tengerben, Isztam- bűitől délnyugatra. Xégy nagyobb, lakott és öt kisebb, lakatlan szigetből áll.

Hét Torony: törökül Jcdikule. A déli és nyugati városfalak összesetalálkozásánál épült bizánci erődítmény; a török időkben kincstár, majd börtön.

Ilidzsra: a mohamedán időszámítás, 622. július 16-ával kezdődik.

Hippodrom: a bizánci időkben lóversenytér, törökül At mejda- ni. Hagyományosan itt gyülekeztek az elégedetlenkedők (főleg a janicsárok). Innen indult el 1826-ban a janicsárok lemészároltatása is.

Iloraszán: kelet-iráni terület, ahol több uralkodóház is államot hozott létre. Egykor Tús volt a fővárosa, a mai központ Mashad.

Hoszroesz (Hoszrav, törökül Hűszrev) : a Szasszanida perzsa uralkodóház két tagja. I. Hoszroesz 531 és 579 között, unokája, II. Hoszroesz pedig 590 és 628 között uralkodott. Használják a nevet Küroszra (i. e. 6. század), az óperzsa birodalom megalapítójára is.

Ilüszrcv molla (főmufti: 1469-1480): korábban edirnei kádi, rumél iái kádiaszker, majd isztambuli kádi és az Aj a Szófia prédikátora volt.

Iliszrcv pasa (nagyvezír: 1628-1631): IV. Murád nagyvezír- je. Korábban janicsár aga, majd kupola-vczír volt. 1632-ben kivégezték.

Ibrahim pasa (nagyvezír: 1523- 1536): I. Szulejmán nagyve- zírje. Páratlanul gyors karriert csinált. Kiváló diplomata volt, hadvezérként nem jeleskedett. A szultán 1536-ban kivégeztette.

Ibrahim Pecscvi (1574-1649 ?) : pécsi születésű történetíró. Magyarországon nevelkedett, részt vett a 15 éves háborúban, székesfehérvári bégeként működött (1632-1635). Történeti munkáját is itt írta, benne részben Istvánffyra és Heltai Gáspárra támaszkodva adja elő a 16. századi hódításokat. *Ics-oglan(i)* : a devsirme útján és más forrásokból begyűjtött fiúk közül a szeráj számára kiválogatottak.

Ikindi: a délutáni ima, az öt közül a harmadik.

Ikindi divan(i) : a délutáni díván kedd és csütörtök kivételével ülésezett.

Ilahi (?-1490): török misztikus, a naksbendi rend törökországi meghonosítója. Az isztambuli kolostor megalapítása után visszavonult, s annak vezetését Sejk Buharira (megh. 1516/1517) hagyta.

Ilkánok: a Perzsiában 1256-tól 1335-ig uralkodó mongol dinasztia. Az ilkán címet a nagykántól való függőség jeleként használták.

Ilm: tudás, tudomány, szűkebb értelemben vallástudomány. [*Imije*: az oszmán vallási vezetők testületé, bonyolult hierarchiájuk élén a sejhüliszlám állt.

Imám: előimádkozó és más szertartások (pl. esketés) végzője. A sííták körében a kalifát is hívták imámnak.

Ismail, I. (uraik: 1501-1524): perzsa sah, a Szafavida dinasztia megalapítója, a perzsa birodalom újjászervezője.

Jakja Ej'endi (?-1643/1644): a leghíresebb sejhüliszlámok egyike. Háromszor nyerte el ezt a címet – először II. Oszmán (uraik. 1618-1622) megölése után és összesen majdnem húsz évig viselte.

Jali: tengerparti villa, palota. Főleg III. Ahmed alatt vált divattá építésük.

Járnák: bizonyos katonai alakulatok olyan formában kaptak földhasználati jogot, hogy egy részük hadba vonul (eskin- dzsi), míg a többiek otthon folytatják a termelést, és ellátják társaikat íjamak). Az Faliya Cselebitől idézett szemelvényben kiszolgálói értelemben szerepel c szó.

janicsár: az I. Murád alapította „új sereg” három nagy alakulatból állt; egy szakasz kivételével gyalogosokat foglalt magába; fő feladata a szultán személyének védelme volt. *Janicsár aga*: a janicsárok legfőbb tisztje.

János, V. (Palaiologosz, uraik. 1341-1391): bizánci császár, átmenetileg VI. Jánossal együtt kormányzott. 1376-ban fia fosztotta meg a tróntól, amit csak török segítséggel tudott visszaszerezni.

János, VI. (Kantakuzénosz, uraik. 1347-1355): bizánci császár. Bár 1341-ben császárrá kiáltotta ki magát, ténylegesen csak 1347 és 1355 között uralkodott, V. János társcsászárságként.

Jenkinson, Anthony (kb. 1530-1611): angol kereskedő és utazó, fiatal kora óta járta a Közel-Keletet.

Jézus: a Korán némely helye Jézust mint Isten lelkét említi.

Jigit-basi: a céhek vezetésében a sejk és a kahja után következő személy, a szakmai színvonal felügyelője.

Jones, Sir William (1746-1794): angol orientalista. Folyóiratok mellett ő alapította a Royal Asiatic Societyt (Kalkutta, 1784).

Jujuba: cserje, édes bogyóit gyümölcsként fogyasztják, szárítva mell teának használták.

Justinianus (uraik. 527-565): bizánci császár. Törvénykönyve a római jog összefoglalása. Az ő korában épült a Hagia Szophia.

Kádi: bíró. A peres ügyek intézése mellett a pénzügyigazgatásban ellenőrzési és hitelesítési feladatokat kaptak a kádik, emellett a lakosság hangulatát és a magasabb beosztású tisztségviselők tevékenységét is figyeltették velük. *h'ádiaszker*: hadbíró, a kádik felettese. A szultáni tanácsban jogi véleményt adott.

Kadiri: dervisrend, alapítója Abd al-Kadir (megh. 1166). A Bagdadban alapított rendet Iszmail Tumi (megh. 1631) honosította meg Isztambulban.

K'ádizáde Mehmed (1582-1635/1636): ortodox teológus, tanár, az Aja Szófia prédikátora.

KaJ'esz: eredeti jelentése ketrec, zárka. A szultánfiak neveltetési és lakóhelye a szeráj belső részeiben.

Kahja: hivatalos alakja kethüda. Magasabb tisztségviselők helyettesei voltak.

Kajmakám: magas rangú személyek időleges helyettesítője. *Kajszeri* (Kayseri) : az ókorban Gaesarea, Kappadocia fővárosa volt. Ankarától délkeletre fekszik.

Kalender: a vándorló dervisek osztálya, már a 13. századra nagyon elterjedt az egész mohamedán világban.

Kalenderoglu (?—1527) : az 1527. évi anatóliai felkelés vezetője.

Kalenderoglu Mehmed (?— 1609) : az egyik dzseláli csoport vezetője. 1608. évi veresége után perzsa földre menekült, de a sah megölette.

Kalifa: törökül halife. A mohamedán egyházi hierarchia feje; eltérően nevezték ki a síiták és a szünniták.

Kán: a mongol uralkodók címe, a hán variánsa.

Kánun: a szokásjog (örf) alapján a szultánok által kiadott törvények. Elvileg nem lehettek ellentétben a seriattal. *Kánunnáme:* törvénykönyv; ritkán egységes gyűjtemény, gyakrabban az egyes tartományok adóztatását szabályozó két-három oldalas útmutatás.

Kapi agaszi: a fehér eunuchok vezetője.

Kapidzsi-basi: főkapuőr. A szeráj főbejáratánál örökös parancsnoka. A 117. oldalon kapidzsi aga néven szerepel.

Kapi kulu: az oszmán sereg keresztény származású, zsolddal fizetett része, valamint a szultán — azonos eredetű — belső szolgálattevői.

Kapudán pasa: az oszmán flotta parancsnoka. E rang akkor vált igazán jelentékennyé, amikor Barbarossa Hajreddin került a hajóhad élére (1533).

Karamán: a 13. század közepén létrejött emírség, Lárende, majd Kónja központtal. Bár I. Bajazid már majdnem meghódította, egészen a 15. század végéig ellen tudott állni.

Kara Rusztem: ulema I. Murád idejében.

Karasz: nyugat-anatóliai emirátus, amely Balikeszirre és környékére terjedt ki. Nagyobb részét 1341 táján, a maradékot I. Murád idején szerezték meg az oszmánok. *Karavánszeráj:* vendégfogadó; általában négyszögletes alaprajzú, nagy udvart körülölelő épület, apró szobákkal.

Kászirn napja: október 26.

Kászim Pasa (Kasimpaşa): isztambuli városrész, Perától északra.

Kasztamonu (Kastamonu): törökországi város, Ankarától észak-északkeletre.

Kathane (Kagithane): Isztambul egyik északnyugati városrésze.

Katib Cselebi (1609-1657): más néven Hadzsi Halfa. Enciklopédikus érdeklődésű tudós. Történeti, földrajzi és irodalomtörténeti munkái a legjelentősebbek.

Katirli: helység a Burszától északra fekvő Gemlik közelében.

Kemálpasazáde (főmufti 1526 -1534): 1468 körül született. Bár nem vett részt az 1526. évi hadjáratban, megírta annak történetét Mohácsnéme címmel, s ez bekerült tízkötetes, részben elveszett, részben be nem fejezett, az oszmánok történetéről szóló művébe.

Khiosz: török neve Szakiz, Leszbosz és Szamosz között fekszik. A törökök 1566-ban foglalták el, 1913 óta Görögországhoz tartozik.

Kibla: az imádkozás iránya, melyet az imafülke, a mihráb mutat a mecsetekben és dzsámikban. Mohamed először Jeruzsálemet, majd Mekát jelölte ki kiblaként.

Kirschir (Kirsehir): város Törökországban, Ankarától délkeletre.

Kizlar agaszi: a szultáni hárem fő tisztségviselője, hivatalos elnevezése a boldogság házána agája. 1594-től mindig a fekete eunuchok közül nevezték ki.

Kocsi Bej: személyéről nagyon keveset tudunk. IV. Murád idején került a ház-odába, így válhatott a szultán bizalmasává. Ibrahim szultánnak íurak. 1640-1648) is készített egy memorandumot.

Kolurunia: feltehetőleg görögországi helység, talán Florina. *kanak*: palota, „udvarház”, a hadsereg állomása. *kánja* (Konya): az ókori Iconium. Az anatóliai szeldzsukok, majd a karamánok székhelye volt.

Konstantin, Nagy (uraik, cézárként: 306-tól, egyedül:

324 337) : római császár, a kereszténység szabad vallásgyakorlatának biztosítója (313), államvallássá tevője. Az új fővárost, Bizáncot 324-ben kezdte kiépíteni.

Konstantin, XI. (Dragaszész Palaiologosz, uraik. 1448 1453): az utolsó bizánci császár. II. Mohamed trónralépésekor egy oszmán trónkövetelőt próbált kijátszani, ez szolgáltatta a ca- sus bellit.

korán: törökül Kúrán, a mohamedánok szent könyve. Első kanonikus gyűjteményét Oszmán kalifa 653-ban adta közre. *Kosz*: törökül Isztanköj (Istanköy) : a Dodekanészosz Ti- zenkétsziget vagy Szporádok – második legnagyobb tagja, a kisázsiai partok közelében. 1532-ben került török kézre. 1912-ben az olaszok szerezték meg, majd Görögország kapta. *Koszovo Poljc* (Rigómező) : síkság Jugoszlávia délkeleti részén. *kösk*: a szultáni palotában is találunk néhányat, ezeket győztes hadjáratok emlékére építették (Bagdad Köskü, Revan Köskü).

h'iisze Dag(i) : csatahely Erzindzsantól észak-északnyugatra. *Krími tatár*: nyelvük a kipcsak csoporthoz tartozó török. *Kiksiikszu* (Kü[^].üksu): városnegyed Isztambul ázsiai oldalán.

Kütahja (Kütahva) : város Nyugat-Törökországban, az ókori Gotvaeum.

Languschi, Giacomo de': 15. századi velencei utazó.

Lázár (uraik. 1367-1389): szerb fejedelem, a rigómezei csatában halt meg.

Lutfi. pasa (nagyvezír: 1539-1541): I. Szulejmán nagyvezírje. Történeti munkái fontosak (bár nem teljesen megbízhatóak). 1563-ban halt meg.

Macedóniai Sándor (uraik. i. e. 336-323): macedón király, ismertebb nevén Nagy Sándor.

Mahmud pasa (nagyvezír: 1453-1466 vagy 1454— 1467 és 1472): II. Mohamed nagyvezírje. 1474-ben kivégezték. *Mamelukok*: rabszolga eredetű mohamedán uralkodók, főleg az 1250-tól 1517-ig Egyiptom élén álló, török és cserkesz származású szultánok.

Manicheizmus: 3. századi, dualisztikus keresztény eretnecség. Alapítója Máni volt.

Manoglu (Hüszejn bég, ?— 1690 után): druz emír család sarja. Igen művelt személy, Naima barátja. 1655-től 1659-ig követ Indiában (1. 111. old.).

Manzikert: törökül Malazgirt, város Kelet-Törökországban, a Van-tótól északra. Az itt vívott csata időpontja: 1071. *Mecset*: kisebb mohamedán istentiszteleti hely.

Medresze: magasabb szintű mohamedán iskola; több fokozatban adott képzést.

Mehmed Bahai (főmufti: 1649-1651, 1652-1654): kétszer is száműzték, másodszor 1651-ben.

Melek Ahmed pasa (nagyvezír: 1650-1651): IV. Mohamed nagyvezírje. A céhek az anyagi csőd miatt voltak elégedetlenek, s követelték leváltását. (1662/1663-ban halt meg.) *Meszihi* (1470 k. – 1512/1513): török költő.

Mevláná: jelentése: a mi urunk. Dzseláleddin Rúmi epitheton ornansa.

Mevlevi: a kerengő dervisek rendje.

Mihráb: imafülke, amely a mekkai irányt (kibla) mutatja. Az imám előtte áll.

Mimar-basi: az állami épületek állagának ellenőrzője, az újak megvalósításának fő technikai vezetője.

Mingrélia: a 19. századig önálló fejedelemség Nyugat-Grúziában. Lakói a kaukázusi népek közé tartoznak.

Mirahor (másként büjük – azaz nagy – mirahor): főistálló- mester.

Mirahor-basi: azonos a mirahorral.

Mir-i alem: a szultánatus fő zászlóinak őrzője, a katonazenekar főparancsnoka, a beglerbégek és szandzsákbégek kinevezésének átnyújtója.

Mogul: Timur Lénk leszármazottainak Elő-Indiában 15'26-tól fennálló állama. Később angol gyarmat.

Mohamed, I. (uraik. 1413-1421): török szultán. Nevének török formája Mehmed, de itt megtartottuk a Magyarországon meghonosodott alakot.

Mohamed, II. (Fátih = Hódító, uraik. 1444-1446, 1451-1481): az egyik legjelentékenyebb török szultán.

Mohamed, III. (uraik. 1595-1603): török szultán. Korának főbb eseményei: Eger bevétele, mezőkeresztesi csata (1596), Kanizsa elfoglalása (1600), a dzseláli felkelések megindulása. *Mohamed, IV.* (uraik. 1648 1687): török szultán. Korára esett a Köpriülük „restaurációja”, Bécs 1683. évi ostroma, Buda felszabadulása.

Molla: a vallástudományban járatos, többnyire magas rangú emberek címe.

Monasztir: ma Bitola, Jugoszláviában, Macedónia déli részén.

Monlagu, Lady Mary Wortley (1689-1762): művelt angol nő, aki követnek kinevezett férjével 171 7-1 718-ban tartózkodott Törökországban. Megfigyeléseiről számos levélben számolt be.

Morca: a Peloponnészoszi-félsziget neve a 13. század óta.

II. Mohamed 1460-ban csatolta birodalmához.

Mudanja (Mudanya): város Törökországban, Burszától északnyugatra, a Márvány-tenger partján.

Mufti: törökül müftii. A fetva adására jogosult ulema. (A 1 17. oldalon levő idézetben a sejhülszlám értendő.)

Muhibb: laikus dervis.

Muhleszib: vásári felügyelő.

Múid Ahmed (főmufti: 1645-1647): korábban ruméliai kádi- aszker volt.

Murád, I. (uraik. 1362-1389): török szultán; a rigómezei csatában halt meg.

Murád, II. (uraik. 1421-1451): török szultán. Hunyadi János több komoly sikert ért el seregeivel szemben.

Murád, III. (uraik. 1574—1595): török szultán. A török történetírás az ő idejétől számítja a stagnálás korszakát.

Murád, IV. (uraik. 1623-1640): török szultán. Sikereket ért el a hadviselésben a perzsák és a velenceiek ellen.

Murád pasa (? 1473): Palaiologosz származék; Erzindzsannál esett el, ruméliai beglerbégi rangban.

Múza (?—1413): I. Bajazid szultán fia. Az 1402 utáni inter-regnum során az európai részek ura, Mohamed utolsó ellenlábasa.

Musztafa, I. (uraik. 1617-1618, 1622-1623): török szultán. Gyengeelméjű volt.

Musztafa (1515 -1553): I. Szulejmán szultán első feleségétől származó fia. Túl népszerű volt a janicsárok körében, apja ezért ölette meg.

Mutaszim (uraik. 833 842): Abbaszida kalifa.

Müezzin: imára hívó. A szultánnak 15 müezzinje volt (16. század).

Müteferrika: tcstörgárda tagja; a szultáni müteferrikák mellett más seregtesteknek és magas tisztségviselőknek is voltak ilyen emberei.

Nabi: (1642-1712): török író és költő.

Nagy Basa: értsd : nagyvezír.

Nagy Bazár: Isztambul kereskedelmi életének központja. *Nagy Szqfi*: értsd: perzsa sah. .

Nagy Török: értsd: szultán.

Nagyvezír: az oszmán birodalom legmagasabb rangú tisztségviselője. Szokollu Mehmed kivégzése (1579) után csökkent a befolyásuk, s csak a Köprülük idején állt helyre átmenetileg. *Náib*: kádihelyettes; az isztambuli kádinak több helyettese is volt.

Naima (1655 k. — 1716): udvari történetíró, műve az 1591-től 1659-ig terjedő időszakot öleli fel.

Nakib: a céhek egyik tisztségviselője.

Naksbendi: a 14. században alakult dervisrend. Létrehozója Naksbend (1318-1389) volt.

Nászireddin Tuszi (1200-1274): perzsa teológus, matematikus, fizikus, csillagász. Főleg arabul írt. Hülegü ilkán udvarában szolgált.

Nesztoriánus kereszténység: Nestorius konstantinápolyi pátriárcha (428-431) tanaira épült eretnekség.

Nicaea: törökül Iznik, város Törökországban, Burszától északkeletre.

Nicomedia: törökül Izmit, város Törökországban, a Márványtenger partján.

Nikápoly: ma Nikopol, város Bulgáriában.

Nisándzsi: főkancellár.

Nyolcosztatú zenekar: zenekar, amelyben minden hangszercsoportot nyolc játékos képvisel.

Oda: szoba, terem, kamara; kisebb janicsáregység.

Oguzok: a török nyelvek hat csoportjának egyike; tagjai: törökországi török, azeri (azerbajdzsán), türkmén, gagauz. *Okka* : súlymérték, 400 dirhem.

Okmejdán: isztambuli városrész, a Kászim Pasától északra.

Olympus: valószínűleg a Bursza melletti Ulu dag.

Orhán (uraik. 1324—1362): török szultán. Bár még részben az ilkánok fennhatósága alatt állt, már saját pénzt veretett, sőt a szultán címet is használta.

Orta: a janicsár hadtest kisebb egysége.

Oszmán, I. (uraik. 1299 k.— 1324): török szultán. Újabbán úgy tartják, hogy halála 1326 – előtt két évvel átadta fiának, Orhánnak a hatalmat.

Pajasz (Payas): város Dél-Törökországban, az Iszkenderuni- öböl partján.

Parthias: ókori királyság a mai Irán területén. Kb. i. e. 250-től i. sz. 229-ig állott fenn.

Pasa: magas hivatalokkal járó cím.

Pasa kapiszi: a nagyvezíri hivatal, főleg a 17. századtól. Az Alajkösküvel szemben álló, egykori nagyvezíri magánpalotát ajándékozta IV. Mohamed Dervis Mehmed pasának. *Pasztirma*: szárított, sózott hús.

Pejk: elit hírvivőosztag, egyben a szultán lova mellett jobboldalt haladó testőrcég.

Pera: eredetileg Isztambul Galatán túli részei. Törökül Be- joglu.

Petri kapu: a bizánci városfal egyik kapuja az Aranyszarv felőli részen.

Phanar: törökül Fencr. Városrész Bizáncban, majd Isztambulban, az Aranyszarv partján. A fanarióta tolmácsok közül többitől moldvai vagy havasalföldi vajda lett (pl. a Mavrocör- datók).

Philipopolisz: törökül Filibe; ma Plovdiv Bulgáriában. 1363- ban került török kézre.

Pir: öreg. A derviskolostorok vezetőjének címe. A céheknél egyrészt olyanok, akiket még a próféta vagy megbízottai öveztek fel (s akik nevében minden új felövezés történt), másrészt egy szakma kiváló mesterei.

Ramazán: a mohamedán év 9. hónapja, 30 napos.

Rebiiláhir: a mohamedán év 4. hónapja, 29 napos. *Rebiülevvel*: a mohamedán év 3. hónapja, 30 napos.

Redzseb: a mohamedán év 7. hónapja, 30 napos. *Reiszülküttáb*, reisz efendi: eredetileg a díván írnokainak vezetője, később a külügyminiszternek megfelelő tisztségviselő. *Rifai dervisek*: alapítójuk Ahmed Rifai (1116-1118 ? – 1183). *Romanosz Diogenész*, IV. (uraik: 1067-1071): bizánci császár. A manzikerti csatában fogságba esett.

Rumélia: törökül Rumili, azaz a rumok (görögök) földje. Eleinte az összes európai hódítás, később csak egy vilájet.

Rum(i) : kezdetben a Keletrómai Birodalom és alattvalói; ennek átvétele a szeldzsuk és oszmán rumi szultán, Rum szultánja cím. Másik jelentése: görög; innen a Rumili, Rum vilájeti (a szivaszi beglerbégség) elnevezés.

Sah: keleti, főleg a perzsa uralkodók címe.

Salamon (uraik. kb. i. e. 970-931): Izrael királya, a jeruzsálemi templom építője. Halála után kettészakadt az ország Júdára és Izraelre.

Sanderson, John: angol utazó, 1585-ben érkezett Isztambulba. *Sehr emini*: az udvartartás költségvetésének felügyelője, az ics-oglanik élelmezésének és ruházásának biztosítója.

Sejhülszlám: főmufti.

Sejk (sejh): a derviskolostorok vezetőinek legáltalánosabb megnevezése; mivel a céhek eredetileg vallási közösségek voltak, a céhek vezetőinek a címe is sejk lett.

Semaha: város az Azerbajdzsán SzSzk-ban, Bakutól északnyugatra.

Seriat: az isteni eredetűnek tartott mohamedán jog kodifikált formája.

Síiták: a két nagy mohamedán felekezet egyike. A kalifaállítás kérdésében az öröklődés hívei. Ali leszármazottait tették c posztra.

Sirnittero: nem török szó. Handzsár, végén kiszélesedő török kard értelemben megvan a franciában (cimenterre), angolban (scimitar), stb. Valószínűleg a perzsa *simsir* (jel.: kard) szó eltorzult formája.

S~(i)abad: a III. Ahmed által építtetett nyári palotát az 1730-as felkelés során lerombolták.

Szádeddin (1536-1599): török történetíró. Medreszei oktató, udvari tanító volt, majd 1597-től sejhülszlám. A történetek koronája című műve főleg formaművészeti szempontból figyelemre méltó.

S'zqfavidák: perzsa uralkodóház. Alapítója I. Iszmail (1501- 1524), utolsó tagja II. Tahmaszp (megh. 1732) volt. *Szühn-i*

Szemán: a felsőfokú oktatást nyújtó három medresze egyike (a 16. század végétől); irodalmi, teológiai és jogi képzést adott.

Szaida: valószínűleg a libanoni Szaida (Szidon) tengerparti várossal azonos és nem az algériaival.

Szalef): a kosbor gumójának megőrölt porához tej hozzáadásával készült meleg ital.

Szalihpasa (nagyvezír: 1645-1647): Ibrahim szultán nagyvc- zírje, szabálytalan karriert futott be. A padisah saját kezűleg végezte ki.

Szamszundzsi: (szász) vadászkutyapecsérek, a janicsárok 71. ortájának tagjai.

Szandzsák: az oszmán birodalom megyei szintű közigazgatási egységei. A szövegben a szandzsákbégekről van szó, akik cgv-egy szandzsák katonai és polgári irányítói voltak.

Szándzsar (uraik. 1 118 1157) : iráni szeldzsuk szultán.

Szarajburnu: Bizánc-Isztambul legészakkeletibb pontja, az Aranyszarv- és a Márvány-szoros találkozásánál.

Szeg bán: a janicsárok egyik fő alakulata, 1 lovas és 34 gyalogos egységből állt. Sokáig közülük került ki a janicsár aga. *Szeldzsuk ibn Dukak* (10. század eleje – 1009 k.): a nagyszeldzsuk birodalom megalapítója.

Szeldzsukok: a nagyszeldzsukok és négy utódállamuk. Legtovább az anatóliai szeldzsukok maradtak fenn.

Szdejke: ma Sziliíke (Siliíke): város Dél-Törökországban, a tengerparton.

Szelim, I. (Javuz = Vad, uraik. 1512-1520): török szultán. Uralma alatt a birodalom területe kétszeresére nőtt.

Szelim, II. (uraik. 1566-1574): török szultán. Korának két fő eseménye: az edirnei béke a Habsburgokkal (1568), a le- pantói vereség (1571).

Szelim, III. (uraik. 1789-1807): török szultán. Az első komolyabb reformer, főleg katonai téren. A konzervatív erők ellenállása trónjába, sőt életébe került (1808).

Szerfidzse: ma Szérvia Görögországban, Trikalától északra.
Szijászet-nárne: Malik sah (uraik. 1072-1092) nagyszeldzsuk szultán vezírének, Nizám ül-Mulknak (vezír: 1064-1092) munkája.

Szilihdar aga: a hász-odának a hász-odabasi után következő előljárója; ünnepi alkalmakkor a szultán kardjának hordozója, az uralkodó egyik legbelső embere. ,

Szinán (1489 ?— 1588): a legjelentősebb török építész. Magyarországon is működött (budai Musztafa pasa dzsámi). *Szinán pasa* (nagyvezír: 1580-1582,* 1589-1591, 1593-1595, 1595, 1595-1596): III. Murád és III. Mohamed nagyvezírc. *Szinop* (Sinop): város Észak-Törökországban, a Fekete-tenger partján.

Szivasz (Sivas): város Közép-Törökországban, Ankara és Erzerum között.

Szivaszi Efendi (Abdülmedzsid Sejhi, 1560 k. – 1639): halveti dervis, igen termékeny költő.

Szkutari: ma Üszküdar (Üsküdar), Isztambul legismertebb ázsiai városrésze.

Szokollu Mehmed (nagyvezír: 1565-1579): I. Szulejmán, II. Szelim és III. Murád nagyvezírje. Unokaöccse, Musztafa 1566-tól 1578-ig volt beglerbég Budán.

Szol fik: a szultán lova mellett baloldalt haladó testőrök, a janicsárok 60-63. szakaszába tartoztak.

Szolakzáde (?-1657/1658): történetíró és költő.

Szpáhi: a kisebb török javadalombirtokosok közhasználatú elnevezése (nem tévesztendő össze a zsoldos lovasság egyik alakulatával).

Szpáhi aga: a hat lovas alakulat egyikének tisztjei (kérdés, hogy rájuk gondolt-e az idézett irat szerzője).

Szubasi: a rendfenntartó erők fontosabb és elterjedtebb csoportja; katonai rang a javadalombirtokosok között.

*Szúfi*¹: misztikus, aszketikus, panteisztikus mohamedán filozófiai irányzatok követői, többnyire síita hatás alatt.

*Szúfi*²: belső örök a fekete eunuchok szolgálatában, a torony szufiai.

Szulejmán, I. (Kánuni = Törvényhozó, nálunk ismertebb nevén Nagy Szulejmán, uraik. 1520-1566): törökül Szülejmán, nevének írásakor a Magyarországon hagyományos alakot tartottuk meg.

Szulejmán ibn Kutulmus (?—1086): az anatóliai szeldzsuk szultánus megalapítója.

Szunna: viselkedésmód, amely a próféta példáján alapszik.

Szunnita: a két nagy mohamedán felekezet egyike. Ellentétben a síitákkal, a kalifaállítás kérdésében a választás hívei. *Szúra*: a Korán fejezetei. 114 különböző hosszúságú szúra van, ebből 90 a próféta mekkai, 24 medinai működése idejéből való.

Tahtalkale: a vár alja, főtér. Isztambulban a várnegyedre hívták így (népetimológiás formája Tahtakale, azaz Favár volt). *Táj Éáde.* nem sikerült azonosítani.

Tarikat: a szufizmus irányzatai.

Tarzus: törökül Tarszus (Tarsus); város Adanától nyugatra.

Tebriz: perzsául Tabriz. Város Irán északnyugati részén. Bár az oszmánok többször elfoglalták, huzamosabb ideig nem tudták megtartani.

Teke: anatóliai emírség, a hamiditól dél-délkeletre a tengerpartig terjedt. Először 1392-ben, I. Bajazid idején került török kézre. 1402-ben átmenetileg visszanyerte önállóságát.

Tekke: derviskolostor.

Terdzümán-basi: főtölmács.

Tesszália: a mai Görögország középső része, főbb városai Lárisza és Trikala. 1822-ben tért vissza Görögországhoz.

Timur Lénk (1336 ?— 1405): közép-ázsiai uralkodó, horezmi, algán, iráni, iraki, azeri, örmény, grúz területek ura.

Tirhale: ma Trikala Görögországban.

Tokát: város Törökországban Szivasztól északnyugatra. *Topcsi*: (ágyú-) tüzér, pattantyús; különösen erős fegyverneme volt az oszmánoknak.

Topcsi-basi: a tüzérek tisztje.

Top-háne: városrész Isztambulban, Galatától észak-északkeletre. 1823-ban leégtek az itt levő ágyúöntő műhelyek.

*Topkapi*¹: a bizánci városkapuk egyikének (Hagiosz Roma- nosz) török neve.

*Topkapi*²: a szultáni szeráj. A szó jelentése ágyúkapu, ugyanis a közelében volt az egyik ágyúöntöde.

Transoxania: az Oxuson, azaz az Amu-Darján túl fekvő terület, tehát Buhara régi neve.

Trapezunt: törökül Trabzon, város Kelet-Törökországban. *Tripoli*: valószínűleg a libanoni Tripoli tengerparti várossal azonos és nem a líbiaival.

Tugra: a szultán kalligrafikus kézjegye, Orhán idejéből mutatható ki először.

Tugrul Bég (1038-1063): nagyszeldzsuk szultán.

Tu kiuk: a türkök; kaganátusuk 552 és 745 között állt fenn; az ujugurok döntötték meg.

Turszun bég (?-1499 után): történetíró, munkája II. Mohamed korától 1491-ig tárgyalja a birodalom történetét. *Türkmén*: az oguz törökség egyik népe.

Udzslar beji (udzs beji): a végek bégje, végvidéki bég – a szeldzsuk szultánok által kinevezett (majd önállósuló) határvidéki vezérek elnevezése.

Ulema: tudósok; a vallási tudományok szakértői, a mohamedán ideológia érvényesítői.

Uzun Haszán (uraik. 1466-1478): az akkojunlu törzsszövetség ura.

Vakif: alapítványi birtok, többnyire vallási rendeltetéssel. *Vefa*: városrész Isztambulban, a bizánci falakon belül.

Vezír: a nagyvezír után a legmagasabb rangú tisztségviselő (legfeljebb hét fő); bizonyos magas hivatalokkal (pl. budai beglerbég) több-kevesebb rendszerességgel járó cím. (A szövegekben néhol nagyvezírt jelent.)

Whitehall: ma London egyik fő utcája, korábban királyi palota ugyanott, amely 1697-ben leégett.

*Withers*₃ *Róbert*: angol utazó a 17. század elején.

Zagardzsi: a janicsárok 64. ortájának tagjai, a vadászkutyák nevelői.

Zekerija Efendi (főmufti: 1592-1593): jelentős teológus. II. Szelim korában még alacsonyabb rangban lehetett.

£ikr: a dervisrendek egymástól eltérő szertartása.

Zuljikár aga: 1653 és 1656 között a szultán követe a mogul Dzsihán sah udvarában.

Zülüjlü baltadzi: a háremben és az Enderun más részein szolgáló baltadzsik.

Irodalom

Oszmán történelem és intézmények:

Babinger, Franz. *Mehmed der Eroberer und seine Zeit: Weltens-türmer einer Zeit^{enwende}*. München, 1953.

Gibb, H. A. R., and Harold Bowen. *Islamic Society and the West. Vol. I, Islamic Society in the Eighteenth Century*. 2 parts. London, 1950-57.

Hammer-Purgstall, Joseph, Freiherr von. *Geschichte des osmani-schen Reiches*. 10 Bde. Pest, 1827-35. 2. Ausgabe: 4 Bdc. 1834-36; francia fordításban: *Histoire de l'Empire ottoman*. 18 vols. Paris, 1835-43.

Iorga, Nicolae. *Geschichte des osmanischen Reiches*. 5 Bde. Gotha, 1908-13.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Les origines de l'empire ottoman*. Paris, 1935.

Lane-Poole, Stanley. *TURKEY*. London, 1888.

Lewis, Bernard. *The Emergence of Modern Turkey*. London, 1961.

Lybyer, A. H. *The Government of the Ottoman Empire in the time of the Suleiman the Magnificent*. Cambridge, Mass., 1913. Miller,

Barnette. *The Palace School of Muhammad the Conqueror*.

Cambridge, Mass., 1941.

Pears, Edwin. *The Destruction of the Greek Empire*. London, 1903.

Vaughan, Dorothy. *Europe and the Turk: A Pattern of Alliances, 1350-1700*. Liverpool, 1954.

Wittek, Paul. *The Rise of the Ottoman Empire*. London, 1938.

Zinkeisen, J. W. *Geschichte des osmanischen Reiches in Európa*. 8 Bde. Hamburg, 1840-63.

Oszmán irodalom, tudomány és művészet:

[Adivar], Abdülhak Adnan. *La Science chez les Turcs ottomans*.

Paris, 1939.

Arseven, C. E. *UArt turc*. Istanbul, 1939.

Bombaci, Alessio. *Storia della letteratura turca da l'antico impero di Mongolia alVodierna Turchia*. Milano, 1956.

Gibb, E. J. W. *A History of Ottoman Poetry*. 6 vols. London, 1900-1909.

UNESCO. *Turkey: Ancient Miniatures*. New York, 1961. Ünsal, Behcet. *Turkish Islamic Architecture*. London, 1959.

Isztambul:

Gábríel, Albert. „Les Mosquées de Constantinople,” in *Syria* (1926), 353-419.

Gurlitt, Gornelius. *Die Baukunst Konstantinopels*. 2 Bde. Berlin, 1872.

Liddell, Róbert. *Byzantium and Istanbul*. London, 1956. Mamboury, Ernest. *Istanbul touristique*. Istanbul, 1951. Mayer, Róbert. *Byzantion Konstantinupolis Istanbul*. Wien, 1943.

Törökből fordított művek:

Ashikpashazade. *Vöm Hirtenzelt zúr hohen Pforte*. Ford. R. F. Kreutel. Graz, 1959.

Evliya Chelebi. *Narrative of Travels in Europe, Asia, and Africa*. Ford. J. von Hammer. London, 1834.

– *Im Reiche des goldenen Apfels*. Ford. R. F. Kreutel. Graz, 1957.

Kátib Chelebi. *The Balance of Truth*. Ford. G. L. Lewis. London, 1957.

Mesihi, in *The Works of Sir William Jones*, X, 271-76. London, 1807.

Naima. *Annals of the Turkish Empire*. Ford. Charles Frascr. London, 1832.

Sad ed-Din. *The Capture of Constantinople*. Ford. E. J. W. Gibb. London, 1879.

Az alábbi európai utazók írásaiból idéztünk szemelvényeket:

Busbecq, Ogier Ghiselin de. *The Turkish Letters...* . Ford. C. T. Forster and F. H. B. Daniell. 2 vols. London, 1881. Az idézet egy korábbi angol kiadásból való (London 1694).

Dallam, Thomas. *Diary*, in *Early Voyages and Travels in the Levant*. Szerk. J. Theodore Bent. London, 1893.

Hakluyt, Richard. *The Principal Navigations, Voyages, Traffiques and Discoveries of the English jVation*. . . London, 1589. Vols. 5 and 8; utánnnyomása: Glasgow, 1904.

- Langusto, Giacomo, idézi Thomas, "Die Eroberung Constantinopels im Jahre 1453 aus einer venetianisehen Chronik," *S. B. der Kgl. bayerischen Akad. der Wiss.* München, 1868.
- Montagu, Lady Mary Wortley. *Letters*. London, 1763.
- Most Rare and Strange Discourses, of Amurathe the Turkish Emperor that nowe is*. London, é.n.
- Rycaut, Sir Paul. *The History of the present State of the Ottoman Empire*. London, 1668.
- Sanderson, John. *Travels ... in the Levant*. Szerk. Sir William Foster. London, 1931.
- Withers, Róbert. *A Description of the Grand Signiors Serraglio* after Ottaviano Bon), in *Purchas His Pilgrimage: Or, Relations of the World and Religions Observed in all Ages and Places discovered, from the creation unto this present*. 4 parts. London, 1625. Utánnomása: Glasgow, 1905. IV, 322ff. Némileg eltérő változatot adott ki John Greaves, *Miscellaneous tracts...*, London, 1650, és később is készültek utánnomások.

Tartalom

[Előszó](#)

[A város elfoglalása](#)

[A hódítók](#)

[A hatalom és birtokosai](#)

[Az udvar és a kormányzás](#)

[A város](#)

[Vallás és művelődés](#)

[Utószó](#)

[Név- és szómagyarázat](#)